

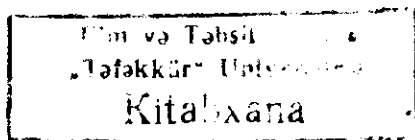
ALMAZ ƏLİQIZI

**AZADLIQ VƏ
İSTİQLAL POEZİYASI**
(Azərbaycan ədəbiyyatında Cənub mövzusu)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Surası "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı" bölməsinin 2 fevral 2000-ci il tarixli 1 saylı protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

BAKI - 2001

26107

UDK 894.362.09-1

A 53

İXTİSAS REDAKTORU: *f.e.d., prof.C.M.ABDULLAYEV*

RƏYÇİLƏR: *f.e.d., prof.V.SULTANLI*
f.e.d., prof.Q.M.NAMAZOV

Almaz ƏLİQIZI

A53. Azadlıq və istiqlal poeziyası (Azərbaycan ədəbiyyatında cənub mövzusu).

Bakı - Bakı Dövlət Universiteti nəşriyatı, 2001 - 160 s.

Filologiya elmləri doktoru, prof.Almaz Əli qızının (Məmmədova) kitabında 1945-1946-cı illər Güncü Azərbaycanda gedən milli azadlıq mübarizəsi dövründə ədəbiyyata gələn, bir əlində silah, bir əlində qələm tutan mərhum şairimiz M.Güllünün həyatı və yaradıcılığı araşdırılır. Əsərdə Cənubda gedən milli mücadilənin və ictimai-siyasi proseslərin şairin yaradıcılığına təsirindən, ilk əsərlərindən tutmuş, son kitabına qədər keçdiyi narahət həyat yaşantılarından, Təbriz həsrətindən, şeirlərinin özünəməxsusluğundan söhbət açılır. Müəllif inanır ki, dünyanın bütün bölmüş ölkələri və xalqları birləşməkdə ikən Azərbaycan xalqı da birləşəcək, bütəvləşəcək.

Təbii ki, güneyli-qüveyli bütöv ədəbiyyatımızın yaranması bu yolda mayak olacaq. Əsərdə şairin yaradıcılığının müxtəlif məqamlarının təhlili də bu mənim üzərində qurulur.

Kitab ali məktəblərin filologiya, tarix fakültələri, elmi işlə məşğul olanlar, həmçinin ədəbiyyatla maraqlananlar üçün nəzərdə tutulub.

Bütöv Azərbaycan kitabxanası

A ... $\frac{4702060202 - 10}{M - 675(07) - 020} - 20 - 2001$

© *Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001*

ÖN SÖZ YERİNƏ

Azərbaycan ədəbiyyatı xalqımızın özü qədər zəngindir. Çünki bu ədəbiyyat bütün məqamlarda siyasi təzyiqlər və təsirlərə baxmayaraq, inkişafından qalmamış, müxtəlif bədii nümunələr və janrlar yaratmış, eyni zamanda xalqın taleyüklü məsələlərini əhatə və ifadə edən müxtəlif mövzular ədəbiyyatımızın daha da zənginləşməsinə xidmət etmişdir. Sovet siyasi rejiminin sərt qanunları mənəfəsində olsa belə, ədəbiyyat Güney Azərbaycanın müxtəlif problemlərini mövzu kimi gündəmə gətirə bildi. Çünki özümüzdən asılı olmayan səbəblər üzündən iki imperiyanın siyasi ambisiyası, torpaq və qənimət hərisliyi nəticəsində vətənin ikiye parçalanmasını xalq heç vaxt qəbul etmədi. Hər iki tərəfin dərdi Bütöv Azərbaycan dərdi kimi dərk və qəbul edildi. Çünki bölünmüş vətənin arasında tikanlı məfillər və keçilməz səddlər məhz Sovet imperiyası zamanı daha da möhkəmləndiyi üçün bu ağrı-acını, mə'nəvi işgəncəni bilavasitə çəkmə və şahidi olan da millətimiz oldu. Lakin sovet dövründə Cənub mövzusunun ədəbiyyata gətirilməsinin özü də siyasi mahiyyət daşıyırdı. Bu əsərlərdə Sovet Azərbaycanında yaşayanlar dünyanın bəxtəvər milləti kimi təqdim olunur, Azərbaycanın Güneyində baş vermiş inqilablar guya Şimaldan ixrac edildiyi fikri təlqin edilməklə, Güney Azərbaycanın azadlıq və milli istiqlal mücadiləsi kölgə altına alınır.

Hansı siyasi məqsədlə edilməsindən asılı olmayaraq, hər halda Güneydə yaranan böyük ədəbi prosesə olan maraq, Güneydə yaranan böyük ədəbiyyat haqqında tədqiqatların aparılması, Cənub mövzusunun xüsusilə poeziyada böyük vəs'ət alması, əlbəttə ki, müsbət bir hal idi. Çünki ədəbiyyatda Azərbaycanın ikiye parçalanması dördünün güclü işıqlandı-

rılması, bu böyük problemin gündəmdə qalmasına, həm də şüurlarda dərin izlər buraxılmasına səbəb olurdu.

Cənub mövzusunda yazarlarımızın zəhmətini unutmamaq şərtilə qeyd etmək istərdik ki, bu mövzunun daha dürüstlüklə, daha ardıcıl işlənməsi bilavasitə əslən Güneydən olan sənətkarların öhdəsinə düşürdü.

Belə sənətkarlardan biri də mərhum şairimiz Mədinə Gülgündür. Mürəkkəb və keşməkeşli həyat yaşayan M.Gülgün xalqımız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən tarixi bir hərəkətin - 1945-1946-cı illər Güneydə baş vermiş Milli-azadlıq hərəkətinin fəal iştirakçılarından biri kimi, Milli hökumət qurularkən onu ilk alqışlayan və siyasətini təbliğ edənlərdən biri olmuşdur. Azərbaycan Milli hökumətinin məğlubiyətindən sonra Şimali Azərbaycana mühacirət etməli olan şair ədəbi fəaliyyətini orada davam etdirmişdir.

Onun yaradıcılığının araşdırılması bir daha sübut edir ki, ilk yaradıcılıq dövrü və gənclik çağları mübarizələrdə keçən, hadisələrin bilavasitə şahidi olan M.Gülgün poeziyamızda ayrılıq, azadlıq və istiqlal mövzusunda ardıcıl müraciət edənlərdən biri oldu.

Onun yaradıcılığı ilə bağlı müxtəlif məqalələr yazılsa da, ciddi, monoqrafik tədqiqata ehtiyac duyulduğundan, gözəl və incə təb'i olan şairin həyatı və yaradıcılığı haqqında müfəssəl mə'lumat verən bu kitab inanırıq ki, mövcud olan boşluğu aradan qaldırmaqda yardımçı olacaqdır.

Hesab edirik ki, ayrı-ayrılıqda hər bir sənətkarın fərdi öyrənilməsi güneyli, quzeyli Bütöv Azərbaycan ədəbiyyatının yaradılmasına zəmin yaradacaqdır.

*Filologiya elmləri doktoru,
professor ALMAZ ƏLİQIZI*

TARİXƏ ÖTƏRİ BİR BAXIŞ

Güneydə 1941-1946-cı illərdə gedən ictimai-siyasi proseslərin nəticəsinin təsiri olaraq yaranan demokratik ədəbiyyat ümumazərbaycan ədəbi prosesinin tərkib hissəsi kimi öyrənilməyə və araşdırılmağa məhkumdur. Çünki ədəbiyyatımız və milli dəyərlərimiz heç bir siyasi sədd və ayrılığı nəzərə almadan öyrənilməli və vahid dərk edilməlidir. Güneydə yaranan demokratik ədəbiyyat xalqın apardığı mübarizə ilə yanaşı inkişaf etdiyi üçün Məşrutə inqilabı dövründən başlayaraq XX əsrin ikinci yarısına kimi İranda baş vermiş milli azadlıq hərəkatları ilə bağlıdır.

1905-ci il inqilabı Azərbaycanda öz milli zəmini və konkret şəraiti əsasında təkamül prosesi keçirən Məşrutə inqilabının sür'ətlənməsinə təkan verdiyi kimi, milli ədəbiyyatın və o cümlədən demokratik şeirin yüksəlməsinə də imkan yaratdı. Bir qədər keçdikdən sonra Azərbaycan xalqı azadlıq mübarizəsini daha da genişləndirdi. 1920-ci ildə Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılığı ilə aparılan demokratik hərəkat Azərbaycan xalqının tarixində olduğu kimi onun ədəbiyyatında da yeni səhifələr açdı. Milli hərəkat İkinci Dünya müharibəsi zamanı daha da qüvvələndi. Hərəkatın ilk mərhələsi qeyri-mütəşəkkil xarakter daşıyırdı. Bu da partiya və vahid rəhbərliyin olmaması ilə əlaqədar idi. Xalq kütlələrinin təkidli ilə azad olan siyasi xadimlər mitinq və yığıncaqlarda çıxış edərək nəhayət, böyük çətinliklər hesabına ölkənin qabaqcıl qüvvələrini birləşdirməyə nail oldular. İkinci Dünya müharibəsi zamanı və sonrakı illərdə dünyada, xüsusilə Şərqdə milli-azadlıq hərəkatlarının güclənməsi hələ də yaşamaqda olan imperatorluqların dağılması ilə nəticələndi. Bu fikri rus təd-

qiqaatçılar da təsdiqləyərək "İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Şərqi ölkələrində milli-azadlıq hərəkatının yüksəlişi imperiaizmin, müstəmləkə sisteminin qəti surətdə dağılması ilə əlaqədar idi" fikrini irəli sürürdülər.

Cənub sərhədlərini möhkəmləndirmək məqsədilə "1921-ci il Sovet-İran müqaviləsi"nin 6-cı maddəsinə əsasən Sovet qoşunları 1941-ci il avqustun 25-də Güney Azərbaycanı işğal etdi. İstər azərbaycanlıların, istərsə də mübarizəyə qoşulmuş digər xalqların milli-azadlıq hərəkatı bu zaman geniş vüsət aldı. Rus tədqiqatçısı M.V.Popov bunu belə izah edir: "Угнетенные народы Ирана - азербайджанцы, турк-мени, курды и другие начали борьбу за свои национальные права. Большую роль в развитии демократического движения сыграло сближение с Советском Союзом, ознакомление широких народных масс Ирана с основами Ленинской национальной политики Советского народа, против фашизма за свободу и счастье всего человечества".²

Bu fikirlə razılaşmaq mümkün deyil. Çünki İran rejimi və fars şovinizminin ağır təzyiği altında olan Azərbaycan türkləri dəfələrlə azadlıq mücadiləsinə qalxmışdılar. Hər dəfə də qalib gəlmək ərəfəsində məğlub olurdular. Bunun bir neçə səbəbi vardı: bu, həm daxili, həm də xarici səbəblərdən olurdu. Qaldı ki, Popovun "xalq guya Lenin milli siyasətini

¹ Иванова М.Н. Октябрьская революция и Иран. Госполитиздат, Москва, 1958, стр.45. (Tərcümə müəllifindir).

² Попов М.В. Американский империализм в Иране в годы Второй Мировой Войны. Издательство АН СССР, Москва, 1956, стр.95.

öyrənəndən, tanış olandan sonra mübarizəyə qalxmışdır" fikri tamamilə yanlışdır. Ona görə ki, Azərbaycan xalqı başqalarından fərqli olaraq daha çox təzyiq və milli təhqirlərə məruz qalırdı. Sovet dövlətinə gəldikdə isə, İkinci Dünya müharibəsi zamanı onun geosiyasi maraqları hərəkətin baş verməsinə zəmin yaradırdı. Digər tərəfdən alman qoşunlarının İranın şimalından (Güney Azərbaycandan) keçərək Bakını ələ keçirmək, bununla da Sovet dövlətini yanacaqsız qoya bilmək təhlükəsi də vardı. Əlbəttə ki, bu məsələləri açmaq, bir sıra tarixi dəlil və sübutlar gətirmək olar. Bizim məqsədimiz odur ki, sonralar nədənsə, istər farsların, istərsə də rusların inqilabın qiymətini onun milli mahiyyətini heçə endirmək məqsədilə irəli sürdükləri fikirlər bəzən bizim öz tədqiqatçılarımızın da əsərlərinə yol tapa bildi. Sovetlərin çöküşü bir çox mətləblərə aydınlıq gətirdiyi kimi bu məsələyə də yeni biçim verdi. Bu gün tarixi təhrif etmədən, tarixi faktlara əsaslanaraq, qətiyyətlə demək olar ki, bu inqilab xalqın bağrından qopan bir inqilab idi. Bu inqilabda Sovet dövlətinin öz maraqları vardı, ondan istifadə etmək istəyirdi. Lakin o buna nail olmadı, çünki qoca siyasətbaz Qəvəmüssəltənə Stalini də aldatdı. Bunun əzabını isə xalq çəkdi. Bütün bunlar sonra olacaqdı. Hələlik isə İran adlanan ölkədə, o cümlədən Güney Azərbaycanda siyasi proseslər sür'ətlə inkişaf edirdi.

Siyasi həyatda əmələ gəlmiş təbəddülət xalqın milli mədəniyyət və ədəbiyyatına da sirayət etdi. Təbrizdə 1941-ci ildən sonra fəaliyyətə başlayan "Azərbaycan", "Vətən yolunda", "Qızıl əsgər" qəzetlərinin Azərbaycan dilində nəşri şairləri doğma dildə yazmağa ruhlandırırdı. Əli Fitrət, Mir Mehdi E'timad, M.M.Çavuşı, Balas Azəroğlu, İbrahim Zakir, Hilal Nasiri, Məhəmmədəli Nasiri kimi şairlər bu mətbuat səhifə-

lərində çıxış etməyə başladılar. Yaranan yeni ədəbiyyat məşrutə dövrünün Xazin Təbrizi, Mirzə Qafar Zünuzi, Səid Səlimasi, xüsusilə demokrat şair M.Ə.Mö'cüz Şəbüstərinin yaradıcılığı əsasında pərvazlanırdı. Bu Azərbaycan realist şe'rinin günün tələbi səviyyəsinə yüksəldən mübariz, üsyankar bir poeziya idi.

Qocaman şair Əli Fitrət faşizmin dünya xalqlarına gətirdiyi fəlakəti təsvir edir, haqqın-ədalətin mütləq qalib gələcəyinə inanaraq yazırdı:

Zülmün evin təbiət əli eylər xarab,
Zalimlərin dilində olar daim iztirab.
Hitler əgərçi, zülm elədi çox cəmətə,
Qoydu bina ədavət üzilə şərərətə.
Çəkməz o qədir, sən görəcəksən bu ruzigar,
Eylər onu nə nəvə bələvo-qəmə düçar.¹

Bu dövrdə şe'rin inkişafında böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabirin güclü tə'siri duyulmaqda idi. M.Ə.Sabir əsrin əvvəllərində olduğu kimi indi də istər Quzey, istərsə də Güney şairlərinə örnək idi.

"Sabir ən'ənəsi Cənubi Azərbaycanda antifaşist satiranın inkişafı üçün böyük bir ədəbi məktəbə çevrilmişdi. Cənubi Azərbaycan şairlərinin yaradıcılığına Sabir qədər təsir göstərən və nüfuz edən bir doğma klassik şairi düşünmək çətinidir. Bə'zi hallarda ən qüdrətli qələm sahibi olan şairlər belə Sabirin ayrı-ayrı şe'rlərinə nəzirələr yazmaqla öz bədii yaradıcılıqlarının nüfuz dairəsini genişləndirir və xalq kütlələrini

¹ Fitrət Ə. "Elm Azər". Təbrizdəki Sovet mədəniyyət evinin nəşriyyatı, 1946, səh.15.

nin ürəyinə yaxınlaşdırlar".¹

1941-1943-cü illərdə İran adlanan yerdə xüsusilə Güney Azərbaycanda antifaşist hərəkat həm sür'ətlə, həm də kütləvi surətdə inkişaf etdiyindən ki, mütərəqqi görüşlü şairlərin demək olar ki, hamısı bu mövzuya müraciət edirdilər.

Təsadüfi deyil ki, bu illərdə yazılmış ən yaxşı əsərlər sırasında Azərbaycanın humanist şairi Şəhriyar Təbrizinin "Azərbaycanlılara xitab", "Qaranlıq gecələr" "Eynşteynə peyğam" və "Stalinqrad qəhrəmanları" kimi əsərləri yaranır. Özünəməxsus poetik boyalarla bəzənmiş "Stalinqrad qəhrəmanları" poemasında haqqın, ədalətin mütləq qalib gələcəyinə inam tərənnüm olunurdu. Hətta qocaman nəslə mənsub olan, qəzəllərində məhəbbəti, gülü, bülbülü tərənnüm edən Əli Fitrət, Mir Mehdi E'timad kimi şairlərin də yaradıcılığında günün vacib məsələləri öz əksini tapmağa başladı. Demokratik ədəbiyyat isə getdikcə püxtələşir, daha sağlam qüvvələri öz ətrafında birləşdirir, yeni forma axtarırları üçün real zəmin hazırlayırdı.

Ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən hadisələr onun mədəni həyatına da təsir edir, müxtəlif adlarda qəzet və jurnallar meydana çıxırdı. "İrənin Maarif Nazirliyinin rəsmi mə'lumatına görə 1941-1945-ci illər arasında 263 adda qəzet və jurnalın nəşrinə icazə verilmişdi. Halbuki 1941-ci ilə qədər 15 qəzet və o qədər də jurnal nəşr edilirdi".²

¹ Cəfərpur İ. Cənubi Azərbaycan demokratik şə'rinin inkişaf yolları (1941-1960). Bakı, 1966, Azərbaycan EA-nın kitabxanası, səh.92-93.

² Велиева Д. Советского-Иранские культурные связи (1921-1960 гг.). Издательство "Наука" Узбекской ССР, Ташкент, 1965, стр.50. (Tərcümə müəllifindir).

İkinci Dünya müharibəsində İranda və Güney Azərbaycanda müxtəlif antifaşist və yerli mübarizə təşkilatları yaranırsa da, şairləri birləşdirəcək heç bir ədəbi təşkilat yox idi. Prof.Cəfər Xəndan "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli azadlıq ideyaları" (1906-1946) adlı doktorluq dissertasiyasında göstərir ki, "Qeyri-rəsmi surətdə həftədə bir dəfə cümə günləri çayxanalara toplaşan şairlər sırasında görkəmli bir sənətkar yox idi. Onlar şə'rdə Şərq formalizminin unudulmuş prinsiplərini müdafiə edərək əsasən heç bir tərbiyəvi, siyasi-ictimai əhəmiyyəti olmayan şe'rlər yazırdılar". Əlbəttə, bu sahədə müəyyən işlər görmüş, görkəmli alim, tədqiqatçı və müəllim olan prof. C.Xəndana böyük hörmət və sayğı ilə yanaşı qeyd etmək istərdik ki, hörmətli professorun hamıdan ucdantutma ictimai-siyasi şe'r tələb etməsi onların "sənət sənət üçündür" prinsipi əsasında əsərlər yaratmasını tənqid etməsi əlbəttə ki, sovet siyasi rejimindən, ədəbi tənqiddə formalaşmış marksist-leninçi dünyagörüşündən irəli gəlirdi.

İstər qədim, istərsə də orta əsrlərdə yaranmış nümunələrdə dövrün, zamanın tənqidi azdı mı? Məgər orta əsrlərin şairlərinin böyük bir qismi dövrün, zamanın feodal dünyagörüşünə müxalifətdə deyildilərm i? Ancaq onların çoxu fikir və qayələrini orta əsrlərin müxtəlif mütərəqqi fəlsəfi cərəyanlarına məxsus fikir və ifadələr, ya da padtektlə verirdilər. Bu gün həmin sənətkarlara da eyni ölçü və qəliblə yanaşmaq nə dərəcədə doğrudur?! Azadlıqsevərlik xalqımızın ruhundadır. Ona görə də əlinə qələm alan hər kəs qarşısına məqsəd qoymasa da, istər-istəməz qan yaddaşından irəli gələn azadlıq duyğusu ona da hakim kəsilirdi. Cənub şairlərimizə də bu hiss son dərəcə doğma idi. Ancaq onları bir təşkilatda birləşdirmək günün vacib məsələsi idi.

Belə bir vəziyyətdə "Şairlər məclisi"nin təşkil olunması şairlərin bir ədəbi təşkilatda birləşməsi demək idi. Bu isə Azərbaycan ədəbi mühiti üçün təzə deyildi.

Hələ XII əsrdən başlamış XX əsrin əvvəllərinə qədər belə məclislər olmuşdu. İndi də belə bir məclisin təxirəsalınmadan rəsmiləşməsi günün vacib məsələsi idi. Şairlər məclisinin təşkili haqqında hazırlıq işləri 1944-cü ilin axırlarından görülsə də, məclis rəsmi surətdə 1945-ci ilin əvvəllərindən təşkil olunmuşdu. Məclisin birinci iclası 7 yanvar 1945-ci ildə "Vətən yolunda" qəzetinin redaksiyasında açıldı. 7-8 nəfərin təşkilatçılığı ilə yaradılan, sonralar 15-20 nəfər hey'ətə malik olan "Şairlər məclisi"nin sıralarına 50-60 daimi üzv cəlb edilmişdi. Milli hökumətin qərarı ilə yaranmış "Şairlər və yazıçılar cəmiyyəti", "Şairlər məclisi"ndən fərqlənsə də, bu məclislərin hər ikisinin və "Vətən yolunda" qəzetinin Azərbaycanda demokratik ədəbiyyatın inkişafında böyük rolu olmuşdu.

1945-ci ildə Milli hökumətin qərarı ilə "Şairlər məclisi" Güney Azərbaycanda ədəbiyyatın məzmunca zənginləşməsində misilsiz işlər gördü. Mö'cüz, Niknam, Y.Şeyda, M.Biriyə, Ə.Fitrət, Məhzun və digərləri milli təhqir, zülm və zorakılığa qarşı əsərlər yaratmaqla, ədəbiyyatın yeni istiqamət götürməsində və ictimai fikrin formalaşmasında müstəsna iş gördülər.

Digər tərəfdən, Səhhaf, Fərzanə, Səfvət, Sə'di, Zaman Abbasi və başqaları "Azərbaycan" kimi mətbuat orqanlarında publisistik yazılarla çıxış edərək xalqda milli özünüdərk, həmçinin mə'nəvi sərvətlərə, vətənə, torpağa, milli dövlətçiliyə məhəbbət duyğusu aşılayırdılar.

Ümumiyyətlə, demokratik ədəbiyyatın, xüsusilə şe'rin daha düzgün istiqamət götürməsində 1945-ci il sentyabrın 12-də Azərbaycan Demokrat Partiyasının yaranmasının böyük rolu oldu. Mə'lumdur ki, 1945-ci ildə müttəfiq orduları faşist Almaniyası üzərində qələbə çalmışdı. Ancaq Güneydə irtica yenə də fəaliyyət göstərirdi. Bütün bunları nəzərə alaraq xalqa müraciət edən Azərbaycan Demokrat Fırqəsi mənsubiyyət və cinsindən asılı olmayaraq fırqənin məramnaməsini qəbul edənləri öz sıralarına çağırırdı. "Müraciətnaməni Təbriz, Rəzaiyyə, Xoy şəhərlərinin 77 nümayəndəsi imzalamışdı. Bunların içərisində mədəniyyət, incəsənət xadimləri, müəssisələr və s. vardı".¹

Müraciətnamənin bir neçə maddəsi xüsusilə ədəbiyyat və mətbuatın tərəqqisinə aid idi. 38-ci maddədə deyilirdi ki, Təbrizdə Azərbaycan yazıçıları və hünərvərlər cəmiyyəti təşkil olunmalı və bu cəmiyyətin şöbələri Azərbaycanın hər yerində fəaliyyət göstərməlidir.²

Bu müraciətdən sonra yazıçı və şairlər özlərini səfərbər etdilər. Xalqın arzu və istəyini tərənnüm edən antifaşist ruhlu şe'rlər günün tələbi, zamanın zəruri ehtiyacı üzündən istər-istəməz milli inqilabi ahəng almağa başladı.

Milli hökumət möhkəmləndikcə yeni tədbirlər həyata keçirdi. Maarif Nazirliyi Azərbaycan dilində tədris işlərini qaydaya salmaq üçün lazımi tədbirlər gördü. Bir ayın içində I-IV siniflərin dərslikləri çapa hazırlandı.

"21 Azər nehzəti Azərbaycan xalqına öz milli iqtisadiyyatını və milli mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün böyük imkanlar vermişdi. Belə ki, son 40 il ərzində yalnız bir il

¹ "Xavər-No" qəzeti, 22 sentyabr, 1945.

² Bu barədə bax: C.Xəndanın doktorluq və İ.Cəfərpurun namizədlik dissertasiyaları.

(1945-1946) Azərbaycan xalqı dövlət idarələrində, müəssisələrdə, məktəblərdə, bazarda, küçədə, teatr və başqa tamaşaxanalarda azad surətdə öz ana dilində danışmağa imkan tapmışdı".¹

Şübhəsiz ki, siyasi həyatda olan coşğunluq poeziyada da əksini tapırdı. O da deyilməlidir ki, bir sıra şairlər inqilabi coşğunluğu və xalqın böyük əksəriyyətinin istəyini dərk edə bilmirdilər. Ona görə də onlar tərəddüdlər keçirir, vətənin, millətin xoşbəxtliyi haqqında düşünür, ancaq bunun necə əldə olacağını müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirdilər. Belə olan halda bə'zi şairlərin əsərlərini qəmginlik pərdəsi bürüyürdü. Mübariz poeziyanı isə daha cavan qüvvələr - Balaş Azəroğlu, Əli Fitrət, Mədinə Gülgün, Əli Tudə, Mir Mehdi Çavuşı, Zünuzi kimi şairlər yaradırdılar.

Seyid Cəfər Pişovəri hələ 1920-ci illərdə yazıçının qarşısında duran vəzifələrdən bəhs edərək yazırdı: "Yazıçı oxucusunu bir yol və məqsədə doğru aparmağa sə'y etməzsə, onun yazdığından nə fayda ola bilər, sərgərdan yazıçı oxucularını sərgərdan buraxmaqdan başqa bir şeyə müvəffəq ola bilməz".²

Şübhəsiz ki, yazıçı və şair öz oxucusuna və yaxud xalqına hər hansı bir ideyanı təlqin edərsə, o özü mütləq bu ideyanı dərinədən dərk etməlidir. Demokratik ədəbiyyat da güclü mübarizə silahı kimi heç bir maneəyə baxmayaraq,

¹ Əminzadə Ə.Ə. Azərbaycan Demokrat Firqəsi Cənubi Azərbaycan xalqının milli istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizəsinin təşkilatçısı və rəhbəridir (1945-1946). Azərbaycan SSR EA-nın fəlsəfə bölməsinin əsərləri, II cild, Bakı, 1960, səh.101.

² S.C.Pişovəri. Partiyalı yazıçının qarşısında duran vəzifələr. "Hürriyyət" qəzeti, Bakı, 1920, 25 noyabr.

zəruri inkişaf prosesini keçirirdi. Yeni yetişməkdə olan ədəbiyyata və onun bir sıra nümayəndələrinə Sovet ədəbiyyatının təsiri hiss olunurdu.

Əlbəttə ki, bu təsir sovet dövlətinə inamdan irəli gəlirdi. Onlar sovet dövlətinin, kommunistlərin xalqlara milli zülm gətirən ideologiyasının əsl mahiyyətini hələ dərk etməmişdilər.

Ümumilikdə isə ədəbiyyat antifaşist ruhu təlqin etməklə yanaşı, Cənubi Azərbaycan xalqını milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə ruhlandırırdı. Ana dilində mətbuatın yaranması, yazıçıların bir təşkilatda birləşməsi, zamanın tələbinə uyğun yeni məzmunlu bədii əsərlərin meydana gəlməsi bu dövrün mühüm hadisələrindən idi. Müharibənin ilk aylarında nəşrə başlayan "Azərbaycan" qəzetində, "Ədəbiyyat səhifəsi" və "Zidd faşist" vərəqələrdə mübarizəyə qoşulan sənətkarlar antifaşist dəstələrə daxil olur, mübarizəyə qoşulurdular. "Vətən yolunda" adlı qəzetdə Quzcydən gələn yazıçılarla bərabər yerli şair və yazıçılar da çıxış etməyə başladılar. Qəzetin səhifələrində Azərbaycanın tarixinə, mədəniyyətinə aid yazılmış elmi məqalələr vasitəsilə xalq özünün kimliyini dərk edir, dünyaya mədəniyyətinə verdiyi dəhalarla tanış olurdu. "Əgər ilk fəaliyyət dövründə qəzet əsasən Sovet mühərrir və yazıçılarının qüvvəsilə çıxmış və siyasi-ictimai materiallar vermişsə, ikinci dövrdə onun fəaliyyət dairəsi genişlənmiş və öz ətrafına çoxlu yeni şair, mühərrir və münəqqid toplaya bilmişdi. Bu kimi yazıçılar sırasında E'timad, Fitrət, Azəröglü, Çavuşı, Əli Tudə, Mədinə Gülgün, Mirrəhim Vilayi,

Məhəmmödluyi Abbasi, Hilal Nasiri və onlarca başqaları vardı".¹

Realist ədəbiyyatla bir sırada romantik ədəbiyyat da inkişaf prosesi keçirməkdə idi. Belə sənətkarların özünəməxsus dünyanı, insanı, ümumiyyətlə, həyatı duyum tərzini və orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətləri vardı.

Xalqın arzu və istəyini ifadə edən, xalqa daha çox yaxınlaşan, ölkədə gedən demokratik prosesləri ifadə edən çağdaş ədəbiyyat sürətlə inkişaf edərək uzun məsafəni qısa müddətdə dəf etdi.

Demokrat şairlərdən Mir Mehdi Çavuşı, Mədinə Gülgün, İbrahim Zakir, Əli Tudə, Balas Azəroğlu, Hökumə Billuri, Fəxrəddin Nur., M. Vilayinin səsi yüksəldikcə onların sıraları da genişlənir və möhkəmlənirdi.

Məsələn, qəcaman şair N. Zakir yazırdı:

*Şanlı vətənim, izzətim, şə'nim, şərəfimsən,
Titrər ürəyimin, quş kimi hər gün hələ sənsiz...*²

Dövrü səciyyəyləndirən şe'rlərdə diqqəti cəlb edən qollu-budaqlı mövzulardan biri də Sovet İttifaqı idi. Tanıyanın da, tanımayanın da, təsəvvürü olanın da, olmayanın da Lenin-Stalin dühasına, Oktyabr inqilabına, 9 may, "bütün arzularına çatmış Sovet Azərbaycanı"nın xoşbəxt taleyinə və nəhayət,

¹ Xəndan C. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli-azadlıq ideyaları (1906-1946). II cild, Azərbaycan Dövlət Universitetinin əsas kitabxanası, Bakı, 1949, səh. 577.

² İbrahim Zakir. Azadlıq yollarında, №4. (Cənubi Azərbaycan yazıçılarının almanaxı), Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1959, səh. 13.

dünyanı bir azdan azadlığa çıxaracaq Sovet Konstitusiyasına şe'r, poema yazması dəbdə idi.

Əsasən Sovet ərazisindən 1938-ci ildə zorla İrana və Cənubi Azərbaycana köçürülmüş şairlərin mədhiyyə obyektinə çevirdiyi bu mövzu tədricən yerliləri də bürümüşdü. Başda "Vətən yolunda" qəzeti olmaqla Cənubi Azərbaycanda çıxan "Yeni Şərq", "Azərbaycan ulduzu", "Azad millət", "Azərbaycan", "Qələbə", "Cövdət", "Azər", "Fədai", "Demokrat" və s. qəzet-jurnallarda Leninə, Oktyabr inqilabına, xüsusən də Stalinə elə ölçüsüz təşbehlər, mübaligələr yazılırdı ki, nə Firdovsi, nə Qətran Təbrizi, nə Nizami, nə Xaqani, nə birlikdə bütün ərəb hamasə şairləri və nə də M.F.Axundovun tənqid atəşinə tutduğu Qaani öz qəhrəmanlarına belə gurultulu ifadələr işlətməmişdilər. Təbrizdən Əli Əkbər Əsədinejadı adlı şair:

*Yaşa, ey ədli dünyanı günəş kimi tutan rəhbər,
Olubsan bayrağı-ədlə həmişə püştiban, rəhbər.¹*

- deyər Stalinin ədalətini günəştək yüksəklərə qaldırırdı. Halbuki bu zaman, 20-ci illərdə iqlimcə dəhşətli coğrafi rayonlara sürgün olunmuşların sağ qalanları hələ əzab çəkir, 1929-1932-ci illərdə.acından ölmüş on milyondan artıq vətəndaşın, 37-ci il qurbanlarının bədəni torpaq altında çürüyür, bə'zi xalqlar isə bütövlükdə öz doğma yurdundan uzaqlara sürülürdü. Müzəffər Dirəfşi özünü qətrə, onu dərya adlandırıb, belə nəhəngliyi anlaya bilmədiyini söyləyir. Stalinin sayəsində SSRİ-də sitəm tapılmadığından söz açır, Məhəmməd Əmini

¹ "Vətən yolunda" qəzeti, 1945-ci il, №141.

qələminin Stalin adıyla gecə-gündüz fəxr etdiyinə sevinirdi. Məhzun bütün bəşəriyyəti cismə, Stalini cana bənzətməklə özünün inanmadığı şeyi (1938-ci ildə onun özünü də Gədəbəydən Cənuba sürgün etmişdilər - A.Ə.) təsdiqləyirdi. M.E'timad isə görmədiyi, duymadığı konstitusiyanı Qur'andan artıq sayırdı.

Bə'ziləri bolşeviklərin insansevərliyindən, onlara bağışladığı və gələcəkdə bağışlayacağı azadlıqdan, Lenin qəbrinin nurundan, Oktyabr inqilabının dünyaya xoşbəxtlik, şən həyat, bolluq, firəvanlıq gətirdiyini söyləyirdi.¹ Ona görə də Hılal Nasirinin, Kəmalinin, Abbas Pənahətin, M.Çavuşinin bir qism şe'rləri belə ceyri-təbii fantaziyanın məhsulu idi.

Bizə elə gəlir ki, bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərlə yanaşı, ağır zəhmətlər, çoxlu qanlar bahasına doğulmuş Milli hökumətin yıxılmasında bu da az rol oynamamışdı. Fars şovinizminin, daxili irticanın, dünyada hələ də imperatorluqların yaşamasına çalışan dövlətlərin və qüvvələrin Milli hökumətin mahiyyətinə yapışdırmaq istədikləri "SSRİ-yə bağlılıq" etiketini nümunə göstərilən şe'rlər daha da tündləşdirirdi.

Lakin şübhə yoxdur ki, deyilən mülahizələr Cənubi Azərbaycan poeziyasının ictimai, tarixi rolunu qətiyyənlə azaltmır. Xüsusən ona görə ki, bu dövrün şe'riyyəti bütün inqilabi coşğunluğuna baxmayaraq, rəngarəng olmuş, mücərrəd romantikani da məhəbbət lirikasını da, vətənin 130 illik ayrılıq dərđini də özündə əks etdirmişdi. Poeziya inqilabi coşğunluq və vüs'əti ilə, cyni zamanda qüsurları ilə bərabər normal inkişaf prosesi keçirirdi. Prof. C.Xəndan əsərlərinin birində Həbib Sahiri romantik şe'rlərinə görə tənqid edir, bu

¹ Bu barədə bax: "Vətən yolunda" qəzeti, 1946, №7, №34.

xüsusiyyətin Cənubi Azərbaycan yazıçıları üçün səciyyəvi olmadığını göstərir.¹

Mərhum alimimiz hamıdan ucdantutma siyasi-inqilabi coşğunluq və sevic tələb etdiyindən, öz orijinal rəngi ilə seçilən Sahiri də belə görmək istəyir. Ancaq unutmıyaq olmas ki, böyük sənət dühaları olan Hüqoları, Namiq Kamalları, Tofiq Fikrətləri, Əbdülhaq Hamidləri, Hüseyn Cavidləri, Əhməd Cavadları, Şəhriyarları titrədən romantika Cənubi Azərbaycan şairinə, ümumilikdə poeziyasına niyə yad olmalıdır? Milli hökumət bütün dərdi, kədəri, bəşəri problemləri həll edə bilsəydi də, romantik duyğuları şairanə xəyalları kimsəyə qadağan etməzdi.

Gün degil dağların üstündə, üfüqdə görünən
Lə'lidən bir qapıdır, başqa bir aləm qapısı.
Açılan sübh-sevincin qapısı, gözəl,im,
Bu da axşam açılan bir qapıdır, qəm qapısı.²

Ömrü boyu farsca yazan Əli Fitrət, Mir Mehdi E'timad, Əli Səfvət kimi şairlər Təbrizdə Azərbaycan dilində nəşr olunan "Vətən yolunda" qəzetinin və həmçinin Şimali Azərbaycandan Cənuba gedən yazarların tə'siri ilə Azərbaycan dilində yazmağa başlamışdı. Bu şairlər quzeyin ədəbiyyatını maraqla izləyir, S.Vurğun, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rza kimi görkəmli şairlərimizə dərin hörmət bəsləyir, onların yaradıcılığını öyrənir, bə'zən də onlara şe'rlər yazırdılar. Qocaman şair E'timadın şair S.Vurğuna yazdığı şe'r buna sübut idi.

¹ Bax: Cəfər Xəndan. Uğur yolu, səh.153.

² Şairlər məclisi, 1945, №17, səh.178.

İkinci Dünya müharibəsində Sovet dövlətinin özünün müəyyən siyasi maraqları var idi. Şübhəsiz ki, siyasətin həyata keçməsində ən böyük işi ədəbiyyat görə bilərdi. Ona görə də sovet ədəbiyyatının toxunduğu mövzular Güney Azərbaycan ədəbiyyatının da mövzusunə çevrilirdi. Əlbəttə ki, xalqın azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizə mövzusunun ədəbiyyata gəlməsi, Sovet və İran ədəbi əlaqələrinin güclənməsi Sovet İttifaqının cənub sərhədlərinin təhlükəsizliyi baxımından ona sərfəli idi. Cənubi Azərbaycanda milli oyanışı, mübarizəni dəstəkləməklə Sovet dövləti bir növ Azərbaycan xalqından faşist Almaniyası ilə apardığı müharibədə istifadə edirdi.

Lakin bütün bunlar müharibənin sonuna qədər Sovet İttifaqına lazım idi. Sonrakı mərhələdə mə'lum oldu ki, əslində qoca İran siyasətçisi Qəvəmüssəltənə Sovet rəhbəri Stalinlə Azərbaycan Milli hökumətinin taleyini Moskva sövdələşməsində həll etmişdi. Pişəvərinin çıxışlarından, nitqlərindən və məqalələrindən alınan məntiqi nəticə onun Qəvəmüssəltənəyə və Stalinə inandığını büruzə verirdi.

Səttarxanı, Şeyx Məhəmməd Xiyabanini, polkovnik Məhəmmədağa xan Püsyən kimi inqilab xadimlərini, Rza şah kimi nəhəng müstəbidi güdazə verən Qəvəmüssəltənəyə inanmaq olmazdı. Bütün bunlar azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan, bu yolda fədakar oğlan və qızlarını qurban verən vətənimiz Azərbaycanı hələ gözləyirdi. Bu hadisələrə qədər isə ədəbiyyat, xüsusilə poeziya Sovet mövzuları ilə yüklənərək, böyük təbliğat kampaniyasına başlamışdı. Təsadüfi deyil ki, bu dövrün bütün tədqiqatçıları haqqında danışılan dövrdə Sovet-İran ədəbi və mədəni əlaqələrinin yüksək bir mərtəbəyə çatdığını tədqiqat əsərlərində dənə-dənə təsdiqləyirlər.

"40-е годы явились новым этапом в истории Советско-Иранских литературных связей. Народная партия Ирана выступавшая руководителем прогрессивной Иранской литературы и стремившаяся оградить ее от буржуазного влияния, внимательно следила за развитием Советско-Иранских литературных связей считая это необходимым в деле идейного роста и мастерства Иранских писателей и поэтов. Рост национально-освободительного движения в 40-е годы выдвигал перед Иранской литературой большие задачи: смело и открыто бороться за народное счастье, поднимать злободневные вопросы сегодняшнего дня. Эти задачи должны были решаться новыми художественными формами, языком, доступным широким народным массам. В поисках новых средств-художественной изобразительности Иранские писатели обращались к русской классической и советской литературе, которая являлась образцом реалистического отображения действительности. В силу этих причин в 40-е годы началось интенсивное изучение и перевод на персидский язык русской классической и советской литературы. Советско-Иранские литературные и научные связи в этот период осуществлялись в основном через посредство общества, собравшего вокруг себя прогрессивных писателей, ученых, переводчиков, работников печати.¹

Lakin poeziyanın daha mükəmməl nümunələrini yetişən gənc demokratlar yaradırdılar.

Demokrat şairlərin bir qismi Sabir və Mö'cüz ən'ənələrini davam etdirərək Sabir üslubu ilə şe'rlər yazır, satirik şe'r'in gözəl nümunələrini yaradırdılar. Əlbəttə, satirik şe'r,

¹ Велиева Д. Советско-Иранские культурные связи (1921-1960). Издательство "Наука" Узбекской ССР, Ташкент, 1965 г.

bədii-sənətkarlıq nöqteyi-nəzərindən hələ özünün təkamül prosesini keçirdi.

Cənubi Azərbaycanda siyasi məzmunlu, mübarizəyə çağırış ruhlu şe'rlər 1941-1945-ci illərdə daha çox yaranmağa başlayır. Uzun illərdən bəri Azərbaycan dilində mətbuatın olmaması nəticəsində arzu və istəklərini doğma dildə demək imkanından məhrum olan şairlər imkan artıqca mətbuatda ana dilində çıxış etməyə başladılar. Bu şairlər qocaman Təbrizdən, Səlimasdan, Xoydan, Urmiyadan və Azərbaycanın müxtəlif guşələrindən olduqlarına və müxtəlif əqido daşdıqlarına baxmayaraq, xalqın istək və arzularını əks etdirmədə birləşirdilər.

Dövrün tələbinə uyğun olaraq şe'rdə, poeziyada mahmı janrı qüvvətləndi. Yaranan nəğmələrdə demokrat partiyasına inam, partiya ilə xalqın birliyi öz əksini tapırdı. Məsələn, Əli Nişani yazırdı:

Adlı-sanlı qəhrəmanlar,
Yeni dünya yaradanlar,
İlham alır varlığından...
Böyük ana qucağın var.¹

Milli hökumətin sədri Seyid Cəfər Pişəveri yeni məzmunlu demokratik ədəbiyyatın yaradıcıları haqqında yazırdı:

"Azəroğlu, Əli Tudə, Mədinə Gülgün, M.Dirəfşi və qeyriləri yalnız nehzətimizin şairləri hesab oluna bilərlər".²

Milli hökumətin dövründə Azərbaycan hökuməti Azərbaycanda yaşayan və azlıq təşkil edən xalqların da ədəbiyya-

¹ Nişani Əli. Şairlər məclisi, Təbriz, 1325, Şəmsi, səh.202.

² "Şəhrivərın 12-si", Təbriz, 1946, səh.94.

tının inkişafına böyük qayğı ilə yanaşır, bu xalqların mədəni inkişafı üçün hər cür şərait yaradırdı.

Çox təəssüflər olsun ki, xalqın illərdən bəri bəslədiyi arzular yarımçıq qaldı. 1946-cı il dekabrın 12-də xarici imperalizmin köməyi ilə xalq hakimiyyəti devrilərək qara irtica illəri başlandı. Siyasi xadimlər həbs olundu və bir qismi sürgünlərə göndərildi. Milli mədəniyyətimiz məhv edildi. Demokrat şairlərdən Əli Fitrət, Səd'i Yüzbəndi, Kaşif Məhəmməd Bağır Niknam, Mir Həsən Musəvi və bir çoxları irtica qüvvələr və qaraguruhçular tərəfindən öldürüldü. M.N.İvanova bu barədə yazır: "С конца 1946 г. Иранская реакция перешла в открытое наступление на демократические силы страны. Прогрессивные газеты закрывались. По всей стране начались гонения, аресты и преследования членов общественных деятелей. В этом Иранская реакция получила открытую поддержку американских и английских империалистических кругов".¹

Yalnız İran ordusundan deyil, Amerika və İngiltərənin silahlı qüvvələrindən ibarət ordunun Təbrizə daxil olması vəziyyəti ağırlaşdırdı. Şəhərin üzərinə yeriyən qoşun ingilis və amerikan silahları və təyyarələri ilə silahlanmışdı. Qan tökülməyin əleyhinə olan Azərbaycan Demokrat Firqəsi, həm də qüvvələr nisbətini nəzərə alaraq mübarizə etməyi və silahlı toqquşmanı qadağan etdi.

M.İbrahimov "Səhər açılacaq" adlı yol xatirələrində yazır: "Rza şah istibdadı dövründə iki dəfə məhbəsdə yatmış bir azərbaycanlı deyirdi: - Bunlarda Azərbaycana e'timadsızlıq nəslədən gəlmə bir mərəzdir. İndi də başlayıblar köhnə bayatı-

¹ Иванова М.Н. Октябрьская революция и Иран. Госполитиздат, Москва, 1958, стр.45.

larını çalmağa. Onlar anlamırlar ki, hər kasa dolanda daşacaqdır. Onlar qanmır ki, heç bir millətin namusuna toxunmaq olmaz.

O, varaqları sapsarı saralmış, bə'zi səhifələrinin ucu cırılmış bir kitabı mənə göstərir: - Görürsənmi? Bax bir... Baxıram, Sabirin "Hophopnamə"sidir. Nə demək istədiyini anlamayıb təəccüblə gözlərimi onun gözüne dikirəm.

Rza xan, bu kitabı oxumağı qadağan etmişdi. Mən bunu otağımın zirzəmisində gizlədib saxlamışam. İkinci dəfə həbsxanada yatmağım bunun ucundan olmuşdu. Şeytanlamışdılar... Onun qəzəbli simasını, düşmən üzərinə atılmağa hazır olan qartal gözlərinə bənzər gözlərini indi də xatırlayıram. Ara-sıra gəzinərək dayanıb deyirdi:

- Mən məhbəsdə tək saxlanılırdım. Qəbir kimi xırda və nəm yer idi. Dünya işığına həsrət idim. Günləri, saatları itirmişdim. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, dünya yalnız gecədən, qaranlıqdan, zülmətdən ibarətdir. Nə ulduz var, nə ay var, nə də günəş... Amma bu bir anlıq olurdu. Mən bir gün günəş işığı görəcəyimə inanırdım. İndi də mürtəcelər Azərbaycanı gecəyə büküb, onu əbədi zülmətdə saxlamaq istəyirlər. Lakin keçmiş ola. Biz inanırıq ki, səhər açılacaqdır... Günəşli, işıqlı bir səhər...¹

1949-cu il 16 oktyabr tarixli "Bakinskiy raboçi" qəzetində oxuyuruq: "Несмотря на жесточайший гнет, трудящиеся Южного Азербайджана и всего Ирана не потеряли веру в светлое будущее. Все громче раздаются призывы "Да здравствует Пишевари". Это означает, что народная

¹ İbrahimov M. Səhər açılacaq (Yol xatirələri), "Vətən uğrunda" jurnalı, Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqı Nəşriyyatı, Bakı, 1945, №7-8, səh.13.

демократия на короткий срок восторжествовавшая в Южном Азербайджане и всего Ирана не потеряли веру в светлое будущее. Народная демократия на короткий срок восторжествовавшая в Южном Азербайджане, показала путь спасения для всей страны. И никаким террором, сегодняшним ее правителям не удастся изгнать из сознания обездоленного народа мысли о том, что только встав на этот путь, он избегнет страшного будущего".¹

Çox təəssüf ki, Azərbaycan xalqının işıqlı gələcəyindən, Milli hökumət yaşayarsa, onun quzeylə birləşəcəyi ehtimalından qorxan İran hökuməti və müttəfiq dövlətlər Milli hökumətə öz qoşunlarını döyüş meydanlarından çıxartdırmağa müvəffəq oldular. Döyüşsüz geri çəkilmək ömrü alan vətənpərvər, qəhrəman Azərbaycan ordusunun da, müdafiəsiz qalmış xalq kütlələrinin də vəziyyəti olduqca acınacaqlı idi. İnqilab zamanı qaçıb getmiş irticaçı ünsürlər şah ordusunun önündə gələrək, minlərlə günahsız adamın qanını tökür, qətl-qarətlər törədir və meydanları, küçələri faciəli səhnələrə döndərirdilər. Odlara qalanmış Azərbaycanın müxtəlif yerlərində qısa müddətdə Nurulla xan Yegani, Xəlil Azərbadiqan, Dadaş Təqizadə, general Mirzərəbi Kəbiri, Məhəmmədəmin Azadvətən, general Əbülqasim Əzimi, şair Əli Fitrət, polkovnik Qulu Sübhi, Mirəyyub Şəkiba, Əbdülsəməd İmrani, polkovnik Qulamrza Cavidan, şair Məhəmmədbağır Niknam".² Bəhram Nami, şair Sə'di Yüzbəndi, Vəli Gənceyi Mehr, Qur-

¹ Кирсанов, Эфендиев. Правдо об Иранском Азербайджане. "Бакинский рабочий", 16.X-49 г.

² Bu barədə bax: Azadlıq yolunun mübarizələri. I cild, səh.1-4, 9-13, 23, 24-28, 29-53, 38-42, 47-50, 59-62, 63-66, 70, 72, 105-108.

banəli Ariyantaş, Həsən Bəxtiyari, Fərrux Nuri¹ kimi neçə-neçə oğul və qızlar məhkəməsiz dara çəkildilər, güllələndilər, şaqqalandılar. O dövrün mətbuatı, diplomatları, həm keçmiş, həm də indiki tarixçilər bu qanlı qırğına nə ad qoyurlarsa, qoysunlar... qardaş qırğınına bais ol-mamaq" adı ilə Azərbaycanı qan dənizinə döndөрөнlər tarix qarşısında günahkardılar. Bu danılmaz faciədə Trumenin də, Çörçillin də, Qəvamüssəltənənin də, Mikoyanın fitvasına uymuş Stalinin də cinayəti eyni dərəcədə ağırdır.

Lakin bir il davam edən və Pişəvərinin sözləri ilə desək, "nəinki İrani, eləcə də Yaxın və Orta Şərqi oyadan", azadlığa doğru istiqamətləndirən 21 Azər hərəkatı, Azərbaycan Milli hökuməti tarixə tə'sirsiz qalmadı. Özündən sonra gələn növbəti ictimai azadlıq dalğaları üçün təkanverici mənbə rolunu oynadı.

1946-cı ildən sonra Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı yeni bir mərhələyə daxil olur. Bu mərhələ artıq əvvəlkilərdən məhiyyət və keyfiyyətinə görə seçilirdi. Çünki qatı irtica illərini əhatə edən bu mərhələdə yaranan poeziya artıq əvvəlkilərdən fərqli olaraq bilavasitə vətən torpağında deyil, İrannın ucqarlarında məhbəs və sürgünlərdə, qara zindanlarda, vətəndən uzaqlarda yaranırdı.

21 Azər hərəkatının yetişdirməsi olan bir qisim demokratik görüşlü yazarlar imkan taparaq mühacirət etməyə məcbur oldular. Onların sağ qalan, irticadan canlarını qurtaranlarının böyük bir qismi də vətənin bu tayına - Şimali Azərbaycana pənah gətirdi. Mədinə Gülgün də onların sırasında idi. Və-

¹ Bax: Azadlıq yolunun mübarizləri . II cild, "Azərbaycan" ruznaməsinin nəşriyyəsi. 1348. Səh.22-27, 54-58, 70-75, 110-113, 121-125, 139-171.

tənin istiqlalına çağırış, inqilabi coşğunluq və vətənpərvərlik mövzusunun törənmə edən poeziyanı qəm-qüسسə, kədər bürüdü:

Söylə, görürsənmi nahaq qanları?
Zülmədən od tutan xanımanları?
Günahsız asılan qəhrəmanları?
Danış, telli sazım, danış, sən danış.¹

1947-ci ildə B.Azəroğlunun başçılığı ilə Şimali Azərbaycan Cənubi Azərbaycan Demokrat Partiyasının nəzdində Cənubi Azərbaycan yazıçılarının ədəbi fəaliyyəti və öz keçmiş inqilabi ənənələrini davam etdirmələri üçün əlverişli şərait və imkan yaranmış oldu.

1947-ci ildən sonrakı ədəbiyyat demokratik ədəbiyyatın tamamilə yeni bir mərhələsi idi. B.Azəroğlu, Ə.Tudə, İ.Zakir, M.Gülgün, H.Billuri, Zöhrab Tahir və başqaları şərtlərində vətən mövzusunun, xalqımızın ictimai faciəsini, vətəndaş kədərini və vətən həsrətini ifadə edərək demokratik poeziyanın ən yaxşı ənənələrini davam etdirdilər:

Düşmənlər əlində yamandır halım,
Qanlara batsa da şəhrin, mahalın,
Bil ki, ölməyəcək böyük amalın,
Tarixə zinətdir, bu şanın, vətən.²

¹ Hüseyin Cavan. Qardaş töhfəsi. Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı. Bakı, Azərnəşr, 1950, səh.103.

² Hökümə Billuri. Qardaş töhfəsi. (Cənubi Azərbaycan şairlərinin almanaxı). Bakı, Azərnəşr, 1950, səh.59.

1945-1946-cı illərdəki hərəkət bir sıra gənc ədəbi qüvvələrin yaradıcılığına təkan verdiyi kimi, onların ədəbi istiqamətini də müəyyənləşdirirdi. Belə sənətkarlardan biri də Mədinə Gülgün idi.

MÖVZUNUN TƏDQIQI TARİXİNDƏN

Mədinə Gülgünün şe'rləri mətbuat aləmində görünməyə başladığı ilk illərdən onun əsərlərinə maraq çoxaldı, həmçinin ədəbiyyatşünas və tənqidçilərin nəzərini cəlb etdi.

1945-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə "Şairə qız Mədinə" adlı məqalənin müəllifi yazıçı Əvəz Sadiq şairənin gələcəyinə böyük ümid bəsləyərək yazırdı: "İrtica və fanatizm nəticəsində qadınların hər bir hüquqdan məhrum edildiyi bir şəraitdə azadixah bir şairənin ortaya çıxması yalnız ədəbiyyat aləmində deyil, siyasi və ictimai aləmdə də çox böyük müsbət bir hadisədir".¹ Ə.Sadiq daha sonra qeyd edirdi ki, on səkkiz yaşında olan Mədinədən bir şairə kimi danışmaq əlbəttə, hələ çox tezdir. Maraqlıdır ki, şairə haqqında yazılmış ilk məqalədə onun şairliyi ilə ictimai fəaliyyəti vohdətdə götürülür, Gülgün mübariz bir inqilabçı, azadlıq vurgunu kimi oxuculara təqdim edilirdi. "Mədinəni ədəbiyyata gətirən əslən onun yaradıcılığa olan həvəsi deyil, öz vətəni Azərbaycana, azadlığa olan eşqidir. Şairlik onun qəlbində coşan inqilabi və milli ruh tərənnüm üçün bir vasitə olmuşdur".²

1948-ci ildə görkəmli şairə Mirvarid Dilbazinin "Kom-

¹ Sadiq Ə. Şairə qız Mədinə. "Ədəbiyyat qəzeti", 1945-ci il. 10 dekabr.

² Yenə orada.

munist" qəzetində "Mədinə Gülgün" adlı məqaləsi dərc olunmuşdu. Məqalədə Mədinənin ağır uşaqlıq illərindən öteri mə'lumat verilir, onun bədii yaradıcılığı ilə siyasi fəaliyyəti müvazi şəkildə təhlil edilir. Lakin əvvəlki məqalədən fərqli olaraq müəllif göstərir ki, irticanın qalib gəlməsindən sonra da şairənin mübarizə əzmi sarsılmayıb. Şairə M.Dilbazi yazırdı: "Mədinə, Təbriz demokratiyasının çalib gəldiyi günlər xalqının sevinci ilə sevindi ki, demokratiyanın müvəqqəti məğlub olduğu günlər də xalqının kədəri ilə kədərləndi və tükənməz bir mübarizənin ilhamı ilə yaşadı".¹

Bir qədər sonra, 1950-ci ildə "Təbrizin baharı" kitabına yazdığı müqəddimədə Mədinə Gülgünü oxuculara yetkin bir şairə kimi təqdim edən M.Dilbazi yazırdı: "Hələ 1945-ci ildə yalnız bir neçə şe'r in müəllifi olan bu talantlı şairə, 1949-cu ildə artıq müxtəlif mövzuları əhatə edən, bədii keyfiyyət e'tibarı ilə ilk şe'rlərindən qat-qat yüksəkdə duran belə bir kitabın müəllifi dərəcəsinə yüksəlmişdir. Dörd illik az müddət bir yazıçının yaradıcılıq simasını təyin etmək üçün əlbəttə, o qədər böyük bir vaxt deyil. Lakin Mədinə bu az müddət ərzində belə yaradıcılıq yollarında sür'ətli addımlar atmışdır. Çünki o, dörd divar arasında yalnız öz mücərrəd duyğularını tərənnüm edən bir şairə deyil, vətəninin istiqlaliyyəti, xalqının azadlığı uğrunda mübarizələrə girmiş, siyasi-ictimai görüşlərə malik, dövrünün qabaqcıl vətənpərvər bir vətəndaşı olmuşdur".²

¹ Dilbazi M. Mədinə Gülgün. "Kommunist" qəzeti, 1948-ci il, 31 mart.

² Dilbazi M. Təbrizin baharı kitabına müqəddimə, Bakı, Azərənəşr, 1950, səh.3.

"Təbrizin baharı" haqqında 1950-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə ədəbiyyatşünas Fəridə Vəzirovanın məqaləsi şairənin bu kitabı haqqında oxucularda tam təsəvvür yaradırdı. Kitabı yüksək qiymətləndirən tənqidçi 1945-1949-cu illər arasında yazılmış şe'rləri mövzularına görə qruplaşdıraraq təhlil edirdi. O, vətən məhəbbəti və istiqlal mövzusunda yazılmış şe'rlərə xüsusi diqqət yetirərək təhlilini əsasən bu şe'rlər üzərində qurur. Tənqidçi şairənin gənclik illərində yazılmış bu şe'rlərini milli azadlıq hərəkatı dövrünün ən xarakterik nümunəsi kimi qiymətləndirir. Bu şe'rləri dövrlə əlaqədar təhlil edən müəllifin Azərbaycanın istiqlalına qarşı İranla müttəfiqlik edən dövlətlərə nifrət və qəzəbi də duyulurdu. Kitabın qüsurlu cəhətlərini də göstərməyi unutmayan tənqidçi bə'zən yerinə düşməyən ifadə və təşbihlərdən istifadə edildiyini də nəzərə çatdırırdı. Müəllif fikrini bu sözlərlə bitirir: "M.Gülgün şahidi və iştirakçısı olduğu həyatın ümumiləşdirilmiş konkret, real səhnələrini təsvir edən yığcam əsərlər yəzarsa, oxucularımızı o həyatla daha yaxşı tanış edər və mövzu məhdudluğundan qurtarar. "Təbrizin baharı" kitabında toplanan şe'rlər M.Gülgünün istedadlı bir şairə olduğunu sübut edir".¹

"Təbrizin baharı" kitabı haqqında üçüncü məqalə müəllifi Ə.Məmmədov da F.Vəzirova kimi Mədinə Gülgünün şe'rlərinin təhlilini verərkən ən çox onun vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış əsərləri üzərində dayanır. Xalqının sevinci ilə sevinən, kədəri ilə kədərlənən vətənpərvər şairənin irtica illərində yazdığı şe'rlərə müraciət edən Ə.Məmmədov göstərir ki, "Vətəninini, onun mübariz oğullarını cəlladların

¹ Vəzirova F. Təbrizin baharı, "Ədəbiyyat qəzeti", 1950, 5 noyabr.

olində əsir görən şairə ürəkdən ağlayır, xalqının pərişan halına yanır, lakin bədbinləşmir, qəlbi düşməyə qarşı intiqam və nifrət hissi ilə alovlanır, Şərq qadınının ağır həyatı şairəni daıma narahat edir. O, Xürrəməbad çöllərində sürgün edilmiş anasına müraciətlə yazdığı "Sarsılmazdır qüdrətimiz", "Ana" və "Təbrizli qız" şe'rlərində bu acınacaqlı həyatın ürək yandırıcı səhnələrini təsvir edir".¹

Deyilən müxtəlif fikir və rə'ylər bir daha sübut edir ki, M.Gülgünün 1945-1950-ci illər arasında yazdığı əsərlər artıq ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməyə başlayır.

1950-ci ildə şairənin "Savalanın ətəklərində" kitabı çap edilir. Bu kitab haqqında ilk məqalənin müəllifi H.Babayev "Savalanın ətəklərində" poemasının geniş təhlilini verir, əsərin qəhrəmanı Səriyyəni "Cənubi Azərbaycan qadınlarının mürdanəliyini, hüner və qeyrətini, dərin vətənpərvərlik duyğularını tərənnüm edən"² obraz kimi qiymətləndirir.

Poemanın əsas qəhrəmanı Səriyyə surəti haqqında öz mülahizələrini söyləyən H.Babayev bu obrazın şairənin yaradıcılığı üçün təsadüfi olmadığını qeyd edir: "Biz, ümumiyyətlə, M.Gülgünün yaradıcılığında Cənubi Azərbaycan qadınlarının mə'nəvi paklığına, analıq şəərəfinə həsr edilmiş bir sıra şe'rlərə təsadüf edirik". Şairə haqqında söylənilən mülahizələrdən aydın olur ki, M.Gülgün analığa, qadınlığa yüksək qiymət vermiş, əsərlərində döndə-döndə onların həyat və mübarizəsinə müraciət etmişdir. Bu mə'nada "Savalanın ətək-

¹ Məmmədov Ə. Təbrizin baharı. "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 5 may 1950.

² Babayev H. Savalının ətəklərində. "İnqilab və mədəniyyət" jurnalı, 1950, №12, səh.126-128.

lərində" poeması qəhrəman, cəfakeş anaların həyatına həsr edilmiş poema idi.

Şairənin "Yadigar üzük" poemasını və 1950-1953-cü illər arasında yazdığı şe'rlərini əhatə edən cyni adlı kitabı da ictimaiyyət və ədəbi tənqidimiz tərəfindən maraqla qarşılandı. Haqqında müxtəlif fikir və rəylər söyləndi. Bu yazılar sırasında B.Nəbiyevin "Yadigar üzük" kitabı haqqında rə'yi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Əsərə son dərəcə obyektiv yanaşan, nöqsanlarını da göstərməyi unutmayan tənqidçinin digər cəhətlərlə yanaşı, "Cənubi Azərbaycanda geniş xalq kütlələrinin azadlıq, sülh və demokratiya uğrunda apardığı şərəfli mübarizə"¹ xəttini ön sıraya çəkməsi, bu məsələyə daha çox önəm verməsi, əlbəttə ki, təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilməlidir.

"Yadigar üzük"dən 5-6 il sonra ərəsəyə gələn "Günlər və xatirələr" (1959) kitabı haqqında Ə.Soltan yazırdı: "Kitabdakı şe'rlərin çoxu oxuculara yaxşı təsir bağışlayır. Bunun əsas səbəblərindən biri odur ki, şairə əvvəllər çap etdirdiyi şe'r və poemaları kitab halında toplarkən, onların üzərində yenidən işləmişdir".² Müəllif şairənin əsərlərinin mövzu dairəsinə onun həm ictimai, həm də lirik mövzulu şe'rlərinə münasibətini bildirir, yaradıcılığında hicran motivinin güclü olduğunu söyləyir. Şairənin lirik qəhrəmanını müəllif belə xarakterizə edir: "Bu qəhrəman çətinliklərə sinə gərməyi bacarmır, mətanətlidir. Onu qaranlıq zindanlar belə sarsıda bilmir. Çünki o, həyatı quru bir şöhrət eşqi ilə yaşamır. Azad vətənə qo-

¹ Bu barədə bax: Nəbiyev B. Yadigar üzük. "Azərbaycan" jurnalı, 1953, №12, səh.137-140.

² Soltan Ə. Günlər və xatirələr. "Azərbaycan" jurnalı, 1960, №7, səh.220-224.

vuşmaq eşqi onun idealıdır. Xalqına xeyir vermək, yardım etmək onun yeganə arzusudur".¹

Ə.Qasımov "Yasəmən" poeması haqqında yazırdı: "Əlbəttə, Mədinənin belə bir mövzuda əsər yazması, sadə kolxozçu qızı Yasəməninin obrazını yaratmağa çalışması, varlı və mədəni kolxoz kəndinin namuslu adamlarını qələmə alması təşəbbüsü alqışlanmalıdır".²

Bununla belə tənqidçi "Poemada təsvir edilən hadisələr bir-biri ilə zəif əlaqələnmişdir. Əsərin qəhrəmanı Yasəmən bitgin bir obraz səviyyəsinə yüksəlməmişdir. Onun daxili aləmi, arzu və düşüncələri açılmamışdır" fikrini də irəli sürürdü. Lakin illər keçdikcə M.Gülgünün əsərlərinin sanbalı artır, mövzu dairəsi genişlənirdi. 1962-ci ildə onun "Şairin kitabxanası" seriyasından olan əsəri oxucuların və ədəbi tənqidimizin mühakiməsinə verildi. Bu kitabda hər şeydən əvvəl səmimilik, bəşəri hisslərin təbii ifadə olunması, vətən həsrəti, mübarizə əzmi, nikbinlik və gələcəyə inamın qüvvətli verilməsi diqqəti cəlb edirdi. Sabir Əmirov kitab haqqında fikirlərini aşağıdakı sözlərlə ifadə edirdi: "Maraqlı budur ki, onun həsrətində bir cəsarət, mərdlik, nikbinlik, çətinliklərə qarşı mübariz olmaq əzmi özünü göstərir. Müəllif nifrət bəsiədiyi obyektə soyuqqanlıqla təsvir edə bilmədiyi kimi, ürəkdən sevdiyi hadisə və surətləri də qəlbinin odu ilə isindirməyə çalışır".³

¹ Əlisoltan A. Günlər və xatirələr, "Azərbaycan" jurnalı, 1960, №7, səh.220-224.

² Qasımov Ə. Mübarizə davam edir, "Azərbaycan" jurnalı, 1953, №6, səh.134.

³ Əmirov S. Sevilən nəğmələr. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1963, 20 aprel.

Kitabda toplanmış bir sıra şe'rlərin tənqidini verən S.Əmirov "Saralmış yarpaqlar", "Bir anlıq", "Düşüncədən həqiqətə" şe'rlərini bu qəbildən hesab edir. Bununla belə S.Əmirov Mədinənin sənətkar kimi mənsub olduğu ədəbiyyatın baş motivinə həmişə sadıq qaldığını söyləyir. O, Gülgünün sənətdəki yüksək ideyalılıq, mübarizlik və döyüşkən əhval-ruhiyyəyə olan sədaqətini təqdir edir və bu xüsusiyyətləri şairənin yaradıcılığında olan müsbət əlamət kimi qiymətləndirirdi. M.Gülgün mövzu cəhətdən rəngarəng, ictimai məzmunlu, lirik şe'rlər yazmaqla bərabər illər keçdikcə epik poemalar müəllifi kimi də oxucuların hörmətini qazanırdı. Azərbaycanın Günəyinin azadlıq uğrunda mübarizəsi M.Gülgünün yaradıcılığının əsas mövzusu kimi diqqəti cəlb edir. Milli-azadlıq hərəkatına tez-tez müraciət edən şairə Azərbaycanın milli qəhrəmanı Firudun İbrahiminin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən "Firudun" poemasını 1963-cü ildə oxuculara təqdim etdi. Bu poema onun yaradıcılığının istər ideya, istərsə də sənətkarlıq baxımından yeni bir mərhələyə daxil olduğunu göstərirdi. Şair və ədəbiyyatşünas İsmayıl Cəfərpur "Firudun" poemasının M.Gülgünün yaradıcılığında xüsusi yer tutduğunu qeyd edərək yazırdı: "Şairə "Firudun"un timsalında Azərbaycanın inqilabçı gənc nəslinin mərdliyini, qəhrəmanlığını heç bir nalə və iniltiyə yol vermədiyini böyük ürək yanğısı ilə təsvir etmişdir. Şairə "Firudun" poemasını yazarkən doğma xalqının inqilabi mübarizəsi, həyat və məişəti, adət və ənənəsi ilə yaxından tanış olduğuna görə, onu dərinləndən hiss edib duyduğu üçün həyat həqiqətini poeziya güzgüsündə işıqlandıрмаğa nail olmuşdur".¹

¹ Cəfərpur İ. "Qəhrəmanın dastanı". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 1965. 5 iyul.

Müəllif "Firdun"u bu illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında yazılmış ən yaxşı poemalardan biri kimi qiymətləndirir.

1965-ci ildə "Dənizin sahili var..." kitabı nəşr edilənə qədər şairə artıq Azərbaycan və rus dillərində çıxmış bir neçə kitabın müəllifi idi. Onun siyasi və lirik mövzuda yazılmış əsərlərinin oxucular tərəfindən səmimi və rəğbətlə qarşılanması, şübhəsiz ki, müəllifin yaradıcılığında realizm, dilindəki obrazlılıq, sadəliklə əlaqədar idi.

"Dənizin sahili var..." kitabında da şairə öz qəlbinin çağırışlarına sadıq qalmış, xalqın arzusunu, kədərini, həmçinin zamanın bir çox məsələlərini ilhamla qələmə almışdır. Şair Xəlil Rza "Mübarizəyə çağıran şe'rlər" adlı məqaləsində kitabda toplanmış şe'rlərin təhlilini verir və yazırdı: "Lirik qəhrəmanın portretini yaratmaq üçün şairədən təkcə sənətkarlıq qüdrəti deyil, həm də vətəndaşlıq keyfiyyətləri tələb olunur. M.Gülgün bu səviyyədə dayana bilir. onun misraları, fikir və düşüncələri mənsub olduğu xalqın, bağlandığı məramın qayesilə həmahəng səslənir".¹

Şairənin həyat hadisələrinə real münasibəti, təbiətə xitabən dediyi sözlər, poetik müraciətlər, özünün hisslərinin həyatın müxtəlif ziddiyyətli hadisələri ilə müqayisəsi oxucunu həyəcanlandırdığı kimi, Azərbaycan poeziyasına da özünəməxsus çalar və rəvnaq gətirirdi.

1965-ci ildə həmin kitab haqqında daha bir məqalə müəllifi ədəbiyyatşünas Məs'ud Əlioğlu idi. Onun "Şairənin şirin xəyalları" adlı məqaləsini yazılmış məqalə və rəylərin ən uğurlusu hesab etmək olar. Yazıdan aydın olur ki, tənqidçi

¹ Rza X. Mübarizəyə çağıran şe'rlər. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1965, 20 noyabr.

M.Gülgünün yalnız bir kitabı ilə deyil, onun bütün yaradıcılığına bələddir.

M.Əlioğlu bir sıra nöqsanları göstərməklə bərabər şairənin yaradıcılığına və xüsusilə "Dənizin sahili var..." kitabına müsbət münasibət bəsləyir, mülahizələrinə aşağıdakı sözlərlə ifadə edirdi:

"Həyaun qasırğa və təlatümlərini dərindən duyub, hiss etmiş kövrək bir qəlbin döyüntüləri, yaşamağın mənasını böyük məqsədlər yolunda çarpışmaqla vətəndaş bir şairənin meğrur, mətin xarakteri, torpağın ötrini, kərkənin mə'sumluğunu, gəncliyin qaynar təbiətini, qocalığın müdrik sakitliyini bütün varlığı ilə yaşamış həssas, incə bir insanın zəngin xəyalları... "Dənizin sahili var..." kitabının səhifələri arasında bu fikirlərin şairənə pıçıtısını eşidirik".¹

1968-ci ildə şairənin "Çinar olayar" kitabı Bəxtiyar Vahabzadənin müqəddiməsilə nəşr olundu.

"Qələmə silahdan gələn, hər ikisini eyni hədəfə çevirən yalnız bir amal, bir ideal uğrunda çarpışan şairə üçün sənət məqsəd deyildir, ürəyindəki ağrıları, beynindəki narahat fikirləri xalqına çatdırmaq üçün bir vasitədir. Bu gün oxucularımızla təqdim etdiyimiz bu kitabın müəllifi, qələm yoldaşımız Mədinə Gülgünün yaradıcılığına mən həmişə bu baxımla yanaşmış, onu bu baxımla qiymətləndirmişəm"² - deyən Bəxtiyar Vahabzadə kitabda toplanmış bir silsilə fəlsəfi şə'rləri oxuculara təqdim edərək göstərirdi ki, şairin yaradıcılığında olan ictimai pafos onun qəzəllərinə də xas bir xüsusiyyətdir.

¹ Əlioğlu M. Şairənin şirin xəyalları. "Bakı", 1965, 20 noyabr.

² Vahabzadə B. Xitabət kürsümüz çinar ağacı idi. "Çinar olaydı" kitabı. Bakı, Azərneşr, 1968, səh.3.

O, M.Gülgünün şe'rlərində şəxsi hisslərin, şəxsi duyğuların, böyük ictimai amalların içərisində əriyib qarışdığını qeyd edir. B.Vahabzadə kitabın nöqsanlı cəhətləri haqqında deyir: "Əlbəttə, şairənin bütün şe'rləri eyni səviyyədə deyildir. Özünün dediyi kimi, "ürəyə qulaq asmayanda" şe'rlər də qüdrət və ilhamla səslənmiş".¹

1969-cu ildə şairə "Xatirələrimin nəğməsi" kitabını oxuculara təqdim etdi. Ədəbiyyatşünas Təhsin Mütəllibov "Ayrılıq həsrəti" məqaləsində kitabda toplanmış şe'rlərin əksəriyyətinin həmvətənlərimizin hicranlı illərin arxasında qalmış kövrək və həsrətli xatirələrini dolğun ifadə etdiyini söyləyir. Kitabda toplanmış təbiət və məhəbbət mövzulu şe'rlərin yığcam, aydın lövhələr vasitəsilə təsvir edildiyini e'tiraf edən müəllif, bir sıra nöqsanları da göstərir.²

Doğrudur, bə'zən şairin mətləbi uzadılmış və ritorik şe'rlərinə rast gəlirik. Buna baxmayaraq, "Doğmalar və ögeylər" şe'ri haqqında bunu demək, şe'rin uzadıldığını və lazımı effekti vermədiyini söyləmək fikrimizcə, yanlışlıqdır.

İ.Əbilov "Çinar olaydı" kitabına həsr etdiyi məqaləsində şairənin yaradıcılığının əsasını təşkil edən vətən məhəbbəti mövzusunun burada da qüdrətlə işləndiyini nəzərə çatdıraraq yazır ki, "Kitabda şairənin məhəbbəti və qəzəbi, alqışı və nifrəti deklorativ tərzdə ifadə olunmuş, mövzunun mahiyyətinə sənətkarlıqla hopdurulmuşdur.

Şairənin bir sıra şe'rlərinin əsasında subyektiv, bə'zən də fantastik hisslər dursa da, məharətlə deyilmiş sonluqlar bu

¹ Gülgün M. Çinar olaydı. Bakı, Azərənəşr, 1963, səh.6.

² Bax: Mütəllibov T. Ayrılıq həsrəti. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1969, 25 oktyabr.

bədbin parçaların ruhuna kəskin ictimai siqlət aşılır".¹

1963-cü ildə "Sevilən nəğmələr" məqaləsi ilə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində çıxış edən Sabir Əmirov 1969-cu ildə yenidən şairənin yaradıcılığına müraciət edir. "'Çinar olaydı" kitabında nəzərə çarpan əsas cəhəti bu sözlərlə ifadə edir. "Çinar olaydı" kitabında toplanmış şeirlərin ilk nəzərə çarpan müsbət cəhəti şairənin yenə də bəşəriyyətin ən yüksək ideali olan azadlığa, bu nəmətdən öz xalqının payına düşən hissəciyə tam varlığı ilə məftunluğudur".²

Müəllifin qeydlərindən aydın olur ki, şairənin bütün yaradıcılığında olduğu kimi bu kitabın da əsasını azadlıq, vətən məhəbbəti, ona bağlılıq və məftunluq tutur. Bütün bunlarla yanaşı, müəllif göstərir ki, şairənin öz məhəbbətini hər addımında sərbəst çalışması oxucuya yaxşı təsir bağışlamadığı kimi, bəzi şeirlərin adları da şeirin mərkəzində qoyulmuş əsas ideyanı tam dolğunluğu ilə əks etdirmir.

Xalq şairi "Çinar olaydı..." kitabına yazdığı müqəddimədə "Qələmə silahdan gələn, hər ikisini eyni hədəfə çevirən yalnız bir amal, bir ideal uğrunda çarpışan şairə üçün sənət məqsəd deyildir, ürəyindəki ağrıları, beynindəki narahat fikirləri xalqına çatdırmaq üçün bir vasitədir" deyən B.Vahabzadə şairənin kitabında toplanmış şeirlərə bu baxımdan yanaşır, bu baxımdan qiymətləndirir. B.Vahabzadə kitabda vətən həsrəti, hicran, mübarizə nəğmələri ilə bərabər digər mövzuda yazılmış şeirlərin təhlilini verərək yazır: "Mədinənin yaradıcılığında təbiətə, onun əlvan mənzərələrinə, fəsillərə, hər fəslin özünəməxsus gözəlliyinə həsr olunmuş nümunələr də çoxdur. Bu şeirlərdən bəzilərinə təsvir və tərənnüm mühüm yer tutursa, bir qisminə təsvir fəlsəfi ümumiləşdimələrlə yekunlaşır. Bu qisim

¹ Əbilov İ. Zəhmət və ilhamın töhfəsi. "Kommunist" qəzeti, 1969, 5 iyul.

² Əmirov S. Çox mö'təbər xitabət kürsüsü. "Bakı" qəzeti, 1969, 6 yanvar.

şerlərində biz təsvirdən çox mə'naya, təbiətdən çox onun fəlsəfi-nə vuruluruq".

1976-cı ildə "Gənclik" nəşriyyatı M.Gülgünün "Arzu da bir ömürdür" adlı kitabını çapdan çıxarır. Filologiya elmləri doktoru Bəkir Nəbiyev həmin kitaba müqəddimə yazır: "Gülgünün gözlərilə..." adlanan müqəddimə aşağıdakı sözlərlə başlayırdı: "Bu kitab zəmanəsinin böyük idealları ilə yaşayan bir şairənin kövrəklik dərəcəsində zərif, gah da şərərələr saçacaq dərəcəsində alovlu duyğularla çırpınan qəlbinin ahəngindən yaranmışdır. ...Şairənin şe'rlərini oxuyarkən hiss edirsən ki, o, ömrünün müdrik dövrünü yaşayır. Artıq həyatın qaynar bahar çağları arxada qalmışdır".¹ B.Nəbiyev şairənin sevgi, sədaqət, əhdə vəfa, həyat eşqi, insanın ucalığı, ana-qadın qəlbinin minbir əsrarlı kəhkəşanı, övlad məhəbbəti, sülh, əmin-amanlıq arzuları, vətəni qorumaq, doğma təbiətə heyran olmaq, gözəllik duyğusu və s. mövzularda olan şe'rlərindən də bəhs edirdi: "Bütün bunlardan M.Gülgün çox səmimi bir ahənglə, yalnız ilk baxışda sadə görünən, əslində isə həyatın dərin qaynaqlarından nəş'ət edib gələn bir fəlsəfi qənaətlə bəhs edir,² elə ona görə də oxucunu tə'sirləndirmək yolu ilə inandıra bilir ki, Gülgünün gözləri ilə baxanda:

Heçdi şöhrət də, ad da,
Təntənə də, büsat da.
Boş görünər həyat da,
Məhəbbət olmayanda.

¹ M.Gülgün. Arzu da bir ömürdür. Gənclik nəşriyyatı, Bakı, 1976, səh.5. (B.Nəbiyev'in kitaba yazdığı ön söz).

² Yenə orada, səh.56.

1978-ci ildə "Yora bilməz yollar məni" adlı kitabına onun son illərdə yazdığı şe'rləri toplanmışdı.

İnsanın azad olmaq və xoşbəxt yaşamaq istəyi onun mə'nəvi aləmi, sülh və milli azadlıq hərəkatları kimi mövzular şe'rlərin əsas məzmununu təşkil edir. Dərin vətənpərvərlik və humanizm, həm də yüksək sənətkarlıqla işlənmiş bu ictimai məzmunlu əsərlərlə yanaşı, kitaba təbiət və vətən torpağının gözəlliklərinə həsr olunmuş lirik şe'rlər də daxil edilmişdi.

"Nənələr və nəvələr", "Apardı sellər Saranı", "Xatirələrimin nəğməsi", "Uşaq ləpirli yollar" poemalarının mövzusu rəvayətlərdən, xalqımızın yaxın keçmişindən götürülmüşdür. Bu kitaba müqəddimə yazmış N.Həsənzadə Gülgün şe'rlərinin olvanlığından, zərifiyindən söz açır, bu şe'rlərdə vətənin parçalanmasından doğan həsrət və vüsal eşqini aşağıdakı sətirlərdə belə ifadə edirdi: "Təbriz onun bütün nəğmələrinin nəqarətidir. Anası Təbrizdə qalan şairə anadil quşu kimi hey ötür, Təbriz dedikcə özü Təbrizin anası olur".

Vətənimizin güneyində baş vermiş milli azadlıq hərəkatı dövründə yaradıcılığa başlayan, sonradan bu hərəkatın qan içində boğulduğunun şahidi olan, ömrü boyu bu hadisələri unuda bilməyən, vətənin Şimalına üz tutan, həyatının sonuna qədər Təbriz həsrətli, ürəyi nisgilli M.Gülgün əsrimizin 70-ci illərində mə'nəvi cəhətdən həmişə bütöv olan güneyli quzeyli vətənimizin şairi kimi tanındı.

NARAHAT ÖMRÜN İLK YAŞANTILARI

Mədinə Gülgünün ilk yaradıcılığı Azərbaycan xalqının azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizə illərinə təsadüf edir.

1926-cı ildə Bakıda fəhlə ailəsində anadan olan Mədinə Gülgünün uşaq yaşlarından ədəbiyyata həvəsi olmuş, əlinə keçən əsərləri, xüsusən Aşıq Ələsgəri, klassiklərdən böyük demokrat şair M.Ə.Sabiri və Natəvanı sevərək mütaliə etmişdir. O, məktəb səhnəsində göstərilən kiçik tamaşalarda iştirak edir, bəzən də göstərilən bu tamaşalara özünün yazdığı kiçik şe'r parçalarını da əlavə edirdi.

Otuz yeddinci illər amansızlığı, insanlara, ailələrə gətirdiyi fəlakətlərlə xarakterizə olunur. Bu fəlakət onların da ailəsindən yan keçmədi. Əslən Azərbaycanın cənubundan olan Gülgünün atası ya sovet vətəndaşlığını qəbul etməli, ya da Güney Azərbaycana köçməli idi. Onlar ikinci yolu seçdilər.

Təbrizə köçdükdən sonra 1937-ci ildən 1944-cü ilə qədər M.Gülgünün valideynləri ailəni maddi ehtiyacdən qurtarmaq məqsədilə Azərbaycanın bir çox şəhərlərini gəzməli olurlar. Azərbaycanı qarış-qarış gəzmək, xalqı yaxından tanımaq, onun çəkdiyi əzab və əziyyətləri gözlərilə görmək Mədinəni xalqa daha yaxın edir. Hər addımda rastlaşdığı acınacaqlı vəziyyət, insanların milli və mə'nəvi hüquqlarının pozulması gənc qızın qəlbində rejimə qarşı nifrət hissi oyadır. Şübhəsiz ki, bu nifrətin aşılmasında M.Gülgünün atasının da böyük tə'siri olmuşdu. Demokratik görüşlü bir şəxs olan atası Nurulla İranda yaşadığı müddətdə həmişə nəzarət altında olmuş, çox vaxt tə'qib edilmişdi.

1939-cu ildə siyasi vəziyyətin dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq Mədinənin atası həbs edilir. Yeddi uşaqdan ibarət böyük ailəni dolandırmaq gənc qızın öhdəsinə düşür. Bu məqsədlə Mədinə karxanada fəhləlik etməyə başlayır, müxtəlif insanlarla tanışlıq, onların həyatdan, dövlətdən narazılığı, digər tərəfdən də söhbətlər onun dünyagörüşünün formalaşmasında həlledici rol oynayır. Haqsızlığa və feodal quruluşuna qarşı gənc qızda nifrət oyanır. O, həyatı dərk etməyə başladığı andan Azərbaycan xalqının milli hüquqlarının pozulduğunun əyani şahidi olur. İctimai-siyasi proseslərin axarına düşən gənc qız öz yolunu müəyyənləşdirir. Onu da dərk edir ki, mübarizə aparmaq üçün kifayət qədər savadlı və bilikli olmaq lazımdır. Odur ki, qısa müddətdə ərəb qrafikasını və fars dilini öyrənir. O, kitablardan istifadə üçün kirayə haqqının çox olmasına baxmayaraq tutduğu yoldan dönmək istəmir.

Məqsədi isə Füzuli, S.Təbrizi, M.P.Vaqif, M.Ə.Sabir və Ə.Mö'cüz kimi doğma Azərbaycan dilində yazıb-yaratmaq idi.

1941-ci ildən Hizbi-Tudənin Azərbaycan təşkilatının və "Ziddi-faşist" cəmiyyətinin Təbrizdə fəaliyyətə başlaması xalqın mübarizəsini daha da qüvvətləndirir. Gənc qız Mədinə də bu təşkilatların fəal üzvlərindən biri kimi mübarizəyə qoşulur.

Mədinə çox erkən yaşlarından insanların çəkdiyi məhrumiyyətlərin əyani şahidi olur. Xalqını oyatmaq, özünün ürək sözlərini onlara çatdırmaq üçün yollar axtarır, el-obanın kədərini əks etdirən yanıqlı bayatıları əzbərləyir, nəhayət, özü də şe'rlər yazmağa başlayır.

Narazılıq və üsyankarlıqla dolu olan səsini xalqının səsinə qatır.

Təbii ki, bütün Güney Azərbaycan gəncləri kimi şe'rləri heç yerdə nəşr edilmir. Onun arzuları yalnız 1941-ci ildə çi-çək açır. İctimai-siyasi həyatda baş verən bir sıra dəyişikliklər, demokratiyanın şərtləri gənc şairəyə qol-qanad verir. Bu vaxtdan başlayaraq şe'rlərini Gülgün təxəllüsü ilə yazmağa başlayır.

Milli hərəkatın yüksəlişi, demokratik ədəbiyyatın inkişafına yeni imkanlar açdı və yeni ədəbi qüvvələr meydana çıxdı. On yeddi yaşından Mədinə "Azərbaycan", "Demokrat", "Günəş", "Vətən yolunda", "Xavər-no" bir sıra mütərəqqi qəzet və jurnallarla əməkdaşlıq etməyə başladı.

1944-cü ildə Fəridun İbrahiminin redaktor olduğu "Xavər no" (Yeni şərq) qəzetində Gülgünün "Biz kimik?" şe'ri dərc edilir:

Biz Arazın o tayına gözü yaşlı baxanlarıq,
Biz üsyanlar dalğasında Araz kimi axanlarıq.
Yad əllərdə əsir qalan, Azərbaycan torpağını
Biz qurtarıb qaldırmışıq Səttar xanın bayrağını...¹

Şe'rin dərc olunması gənc qıza qol-qanad verir, onu yeni əsərlər yazmağa həvəsləndirirsə, digər tərəfdən mürtəce və qaraguruhlucu qüvvələr tərəfindən edilən hücumlar onu mə'yus edir.

Onlar qəlbi azadlıq eşqi ilə çırpınan qızın dilini susdurmaq üçün müxtəlif vasitələrə əl atırlar. Seyid Ziyaəddinin Tehranda çıxan "Hur" qəzeti gənc şairənin "Biz kimik?" şe'rindən sonra ona hücumu keçir. Qəzet baş məqalənin mü-

¹ "Kommunist" qəzeti, 1948, 31 mart.

öyyən hissəsini Mədinəyə həsr edərək onu vətəni satan şairə adlandırır. Lakin bu hücumlar həvəslə yaradıcılığa başlayan gənc vətənpərvəri qorxutmadı. Bu hücumlardan o nəinki qorxmadı, əksinə, daha böyük həvəslə yazmağa başladı. Təbrizdə çıxan "Vətən yolunda" qəzetində tez-tez onun inqilab, mübarizə, çağırış ruhlu şe'rləri çap olundu.

Ölkədə demokratik hərəkət genişləndiyi zaman o, 1945-ci ildə Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin sıralarına daxil olur və həmin ildən də Təbrizdə nəşr olunan "Azərbaycan" qəzeti redaksiyasında işləməyə başlayır. Şe'rlər yazmaqla bərabər, həm də Şimali Azərbaycan ədəbiyyatının yorulmaz təbliğatçısı kimi tanınır. Vətənin həm şüaini, həm də cənubunu eyni möhəbbətlə sevən insan üçün bu təbii idi.

Xalqın azadlıq uğrunda apardığı mübarizədə fəal iştirak edən gənc şairənin Təbrizdə çağırılan tarixi milli konqresə nümayəndə seçilməsi təsadüfi deyildi. Nümayəndə hey'ətinin tərkibində onun da olması Mədinəyə verilən ən böyük mükafat idi. O, həmin konqresdə Təbriz qadınları adından çıxış edərək şe'rlərini oxumuş və alqışlanmışdı.

Milli hökumət qurulan günlərdə o, dilində alovlu şe'rlər, kəndləri və şəhərləri dolaşır, qadınların həyatı və ehtiyacları ilə maraqlanır, yeni hökumətin siyasətini onlara izah edirdi. Müxtəlif yerlərdə qadın klubları təşkil etməklə yanaşı, savadsızları da kurslara cəlb edirdi. O, illərlə həsrətini çəkdiyi günləri indi görürdü. Mədinə çörək deyən körpələrin acı hıçqırıqlarını uşaq könlündə yaşatdığı günləri xatırladıqca, bu günlər ona yuxuda qovuşduğu bir səadət kimi gəlirdi. O, bu səadəti itirməmək üçün ondan dördəlli yapışır, işləyir, mübarizə aparır və bərkiyirdi.

"Vətən yolunda" qəzetinin 3 yanvar 1945-ci il tarixli nömrəsində belə bir e'lan var idi. "Vətən yolu" qəzetinin nəzdində "Şairlər məclisi" təşkil olunmuşdur. Həmin e'landan sonra şairlər məclisinə Azərbaycanın bütün şəhər və kəndlərindən 100-ə yaxın şair və yazıçı toplanmışdı. Yazarlar yaranmış bu ədəbi məclisdə yazdıqları yeni əsərləri oxuyur və müzakirə edirdilər. "Şairlər məclisi" buraya toplaşan şair və yazıçıların əsərlərindən ibarət almanax buraxmışdı. Həmin almanaxda 100-ə yaxın şair və yazıçının qısa tərcümeyi-halı və bir neçə şe'ri çap edilmişdi. Həmin almanaxda Mədinə Gülgün haqqında belə yazılmışdı. "Təbrizdə "Vətən yolunda" qəzetində iştirak etməklə mətbuat aləminə qədəm qoymuş bu cavan azərbaycanlı qızı eyni zamanda ictimai işlərdə də çalışmaq və fəaliyyət göstərməkdən geri durmamışdır".¹

Milli hökumətin qurulması uğrunda əlində silah döyüşən gənc qız Milli hökumət qurulandan sonra da ədəbi və ictimai fəaliyyətini bir an da dayandırmadı. Milli hökumətin siyasətini təbliğ etmək, şe'r yazmaqla yanaşı, yeri gələndə səhnədən də təbliğat vasitəsi kimi istifadə edirdi.

Milli hökumət dövründə Təbriz teatrına bir neçə qızın cəlb edilməsi həmin teatrın böyük müvəffəqiyyəti sayılmalıdır. Bu qızlardan Leyla Möhsün Pur, Mədinə Ələkbərzadə, Sara Heydərzadə, Nəcibə Cəfəri və başqalarını göstərmək olar. Onlar acı təhqirlərə, hədələrə baxmayaraq, vətənin, xalqın taleyini hər şeydən əziz tutaraq, məzlum qadınların gözlərindən qəflət pərdəsini açmaq naminə hər cür çətinliyə, hər cür tə'qiblərə dözən fədakar qızlar idi. Onlar özləri ilə Təbriz səhnəsinə inqilabi ruh və yenilik gətirmişdilər. Gənc aktrisa

¹ Şairlər məclisi, 1945-ci il. Şairlər məclisinin nəşriyyatı. Təbriz, oktyabr, noyabr (almanax №3).

Leyla xanım Sevil rolunu, Mədinə Ələkbərzadə isə Gülüş rolunu müvəffəqiyyətlə ifa etmişdilər.

Mədinə Gülgün özü danışdı ki, Təbrizdə böyük dramaturqumuz Cəfər Cabbarlının "Sevil" əsəri göstərilən vaxt qadınların çoxu çadralarını salonda atıb gedirdilər. "Mədinə xanım on altı-on yeddi yaşlı öz yaşadı Gülüşün rolunu səhnədə oynayır. O, heç vaxt ağlına gətirməzdi ki, öz rolunu oynayır. Bir azdan o, səhnədən həyata atılacaq, tale ona səngərlərdə söz verəcək, kürsülərdə danışdıracaq, görkəmli Azərbaycan şairi, inqilabçı Balas Azəroğluya ömür-gün yoldaşı edəcəkdə. Yolu Təbrizdən Bakıya düşəcək, ünvanı dəyişəcək, iki oğul anası olacaqdır. Bir sıra dillərdə çoxlu əsərləri çap ediləcəkdir".¹

Bir vaxt məzlum Sevilin hüquqlarını müdafiə edən Gülüş - Mədinə xanım az sonra Güney Azərbaycanın istiqlal mübarizəsinə qoşulur, xalqın arzu və istəyini onun mübarizə əzmini ifadə edir.

Demokratik Milli Hökumət qurulduqdan sonra Mədinənin ədəbi və ictimai fəaliyyətində böyük bir inkişaf başlanır. O, siyasi məzmunlu və istiqlal tərənnümü edən şe'rlərini bu dövrdə yazır. Azərbaycan Milli Hökumətinin qərarına əsasən ana dilində məktəblərin açılması və yeni dərsləklərin hazırlanması ilə əlaqədar olaraq Gülgünün tərcümeyi-halı ilə birlikdə "Sənə gülmək yaraşır", "Açıldı səhər", "Təbriz", Səttar xana heykəl qoyulması münasibətilə yazılmış "Səadət bayrağı" şe'rləri VI sinfin dərsləyinə salınır.²

¹ Gülgün M. Yora bilməz yollar məni. Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1978, səh. 5.

² VI sinif dərsləyi, Təbriz, 1946-cı il, səh.73-82.

1946-cı ildə inqilabi hərəkatda iştirakına görə şairə "21 Azər medalı" ilə təltif olundu. Lakin xalqın çətinliklərlə əldə etdiyi səadət uzun sürmədi. Yerli irticaya və xarici imperi- alizmə arxalanan şah qoşunlarının amansız hücumu nəticəsində demokratik qüvvələr müvəqqəti geri çəkilməyə məcbur oldu. Bir çox şair və yazıçılar qaraguruhçular və qara irtica tə- rəfindən öldürüldü, bir qismi məhkəməsiz dara çəkildi, bir çoxu da Şimali Azərbaycana pənah gətirdi.

Mədinə də 1946-cı ildə Bakıya gəlir. 1947-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun nəzdində təşkil olunmuş xüsusi kursa qəbul olunur. Orta təhsil haqqında kamal attestatı aldıqdan sonra 1948-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu- nun filologiya fakültəsinə daxil olur. 1952-ci ildə həmin fa- kültəni bitirən şairənin tələbəlik illəri başa çatır.

50-ci illərdən başlayaraq, gənc şairənin əsərləri Azər- baycanda vaxtaşırı çap olunmağa başlayır, keçmiş SSRİ mə- kanında yaşayan xalqların dillərinə tərcümə olunur, eyni za- manda xarici ölkələrdə - İraqda, İranda və bir sıra Şərqi ölkə- lərində də çap olunaraq tanınmağa başlayır.

Əsrimizin 60-cı illərindən Mədinə Gülgün Azərbaycan şe'rinin qabaqcıl nümayəndələrindən biri kimi ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edir.

Milli-azadlıq hərəkatının geniş vüs'ət aldığı və İkinci Dünya müharibəsi dövründə ədəbiyyata gələn Mədinə Gül- günün ilk şe'rlərində nəzərə çarpan cəhət bu şe'rlərin xalqın həyatı və mübarizəsi ilə bağlı olması idi.

Alman işğalçılarına qarşı mübarizə, faşizmin məğlubiy- yəti azadlıq və demokratiya uğrunda mücadiləyə qalxan bü-

tün millətləri və insanları sevindirdiyi kimi cənublu həmvətənlərimizi də yeni mübarizəyə ruhlandırır. Təsadüfi deyildi ki, bu dövr Cənub poeziyasında aparıcı mövzulardan biri də faşizmə nifrət ruhunda yazılan şeirlər idi. Əvvəla, faşizmin bütün xalqlar üçün böyük təhlükə olduğunu cənublu qardaşlarımız da dərk edirdilər. Digər tərəfdən, özünü ali irqin nümayəndəsi sayan Rza şahın faşizmin qələbəsindən sonra İran adlanan ərazidə yaşayan digər xalqlara daha həqarətlə baxacağını, azərbaycanlıların ikiqat təhqirə məruz qalacaqlarını demokratik görüşlü, milli yazarlar daha dərinləndirərək etdikləri üçün faşizmin məğlubiyətinə ürəkdən sevinirdilər.

Əlbəttə ki, bu dövr poeziyanın ən aparıcı mövzusu mübarizəyə və istiqlala çağırış idi. Milli oyanış bütün sahələrdə olduğu kimi poeziyada da özünü göstərirdi.

Ədəbiyyata xalq ruhu, xalq yaradıcılığı və şeirin milli formalarının gəlişi təsadüfi deyildi. Milli oyanış, ədəbiyyatda ifadə olunan özünüdərk ədəbi prosesin aparıcı xəttinə çevrilmişdi. Bu ədəbi proses sənətkarlıq baxımından zəif olsa da, Güney Azərbaycanda yaranmaqda olan milli, demokratik ədəbiyyatın əsası sayıla bilərdi.

Güney Azərbaycanda istiqlalın qələbəsi şairləri ruhlandırmış, onlara yeni mövzular vermişdi. M.Gülgün də inqilab alovları içərisində boy atmış, həyatı və fəaliyyəti inqilabi hərəkətlə bağlı olan bir şair kimi şübhəsiz, qazanılmış istiqlalı tərənnüm edirdi.

Bir əlində silah, bir əlində qələbə vətənin azadlığı uğrunda səngərlərdə vuruşan gənc qız xalqının xoş gününü gördükcə sevinir, bu səadətə qoşularaq deyirdi:

Budur, arzularım gül açır yenə,
Mən seyrə daldıqca bu şən diyarı.

Deyirəm xalqımdır bəxş edən mənə,
Bu azad günləri, bu ilk baharı.¹

Təbrizin azad olduğu günlərdə sevincini xalqın sevincinə qatan şairə yazırdı:

Haqqım vardır bu gün deyəm
Artıq mən də azad qızam.
Mənim daha nə dərdim var,
Nə köməksiz, nə yalqızam.
İndi mənə ilham verən
Bir müqəddəs vətənim var,
Azad dilim, azad sözüüm,
Gül-çiçəkli çəmənim var.
Bir nəğməkar bülbül kimi
Qurtarmışam mən qəfəsdən.
Gənc qəlbimə şadlıq qonur,
Azad eldən gələn səsdən.²

Bu tarixi hadisədən sonra Cənubi Azərbaycanda bir çox sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat və incəsənətin inkişafı üçün də geniş imkan yaranır. Verilmiş bu imkanlardan biri "Vətən yolunda" qəzeti yanında təşkil edilmiş "Şairlər məclisi"nin yaranması idi. Bu məclis poeziyanın inkişafına istiqamət verir, ətrafına təcrübəli yazıçı və şairlərlə bərabər gənc qüvvələri də toplayırdı. Ə Sadıq həmin məclisin fəaliyyətindən danışarkən yazırdı: "Vətən yolunda" qəzeti yanında təşkil olun-

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərnəşr, 1950, səh.55.

² Yenə orada (Dilbazinin kitaba yazdığı ön söz), Bakı, Azərnəşr, 1950, səh.10.

muş "Şairlər məclisi"nin sıraları bir neçə aydan bəri şairə bir qızın gəlişi ilə zənginləşmişdir. Bu şairə qız gənc məktəbli Mədinə Ələkbərzadədir. Təbrizin cavan və yaşlı şairlərinin çoxunu öz ətrafında toplayan və bütün üzvləri kişilərdən ibarət olan "Şairlər məclisi"nə bu qızın gəlişi böyük bir hadisə olmuşdur. Mədinə ədəbiyyata qədəm qoyduğu yarım il müddətində bir yazıçı kimi tanınmaqdan daha çox, siyasi və ictimai bir xadim kimi tanınmağa başlamış, dostlarının məhəbbətini, düşmənlərinin qəzəbini qazanmışdır".

Beləliklə, gənc şairə getdikcə daha çox tanınmağa başlayır, Təbrizdə həyata keçirilən ictimai və siyasi tədbirlərdə fəal iştirak edir, alovlu şe'rləri ilə ürəklərə yol açır. 1946-cı ildə Təbriz şəhərində Səttarxanın heykəli qoyulması münasibətilə bu tarixi hadisəyə ilk şe'r deyənlərdən biri də Mədinə Gülgün idi:

Mərd ədinla fədailər düşmən üstə yeridi,
Al günəşin qarşısında qara bulud əridi.
Sən demişdin, Babək kimi əyilmədin yadlara,
Qarı düşmən yaxın gəlsə yanacaqdır odlara.
Od saçaq üreyindən Azərbaycan torpağı,
Alovlardan yüksələcək azadlığın bayrağı.¹

Onun ilk şe'rləri bir növ şairənin bədii tərcümeyi-hal kimi səslənirdi. Bə'zi şe'rlərini istisna etməklə bu cəhət onun ilk şe'rlərində daha çox hiss olunur. Vətəninin ağır günlərini ürək ağrısı ilə təsvir edən şairə bir qədər sonra Təbrizin xoş günlərini gördükdə onun misraları sevinc və təntənə ilə qaynayıb qarışır. "Səttar xanın bayrağı" şe'rində o, öz sevincini

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərneşr, 1959, səh.6.

belə ifadə edirdi:

Qartal oylağışan, şahin yuvası,
Sən ey Səttar xanlar məkanı, Təbriz.
Olubsan aslanlar, şirlər yuvası,
Tutubdur şöhrətin cahanı, Təbriz.¹

Başqa bir şe'rinədə isə o xalqın əldə etdiyi azadlığı alqışlayır, bir gün bütün Şərq xalqlarının da azad olacağı ümidini aşağıdakı misralarda ifadə edirdi:

Əlimizlə yanacaqdır azad nəslin çırağı,
Yayılacaq qoca Şərqə azadlığın sorağı.²

Lakin Təbrizdə milli hakimiyyətin dağıdılması, xalqın ən mübariz oğul və qızlarına divan tutulması bir çox şairlər kimi Mədinə Gülgünə də təsir etdi. Onun bir sıra şe'rlərində Tehran zülmkarlarının qəddar tədbirləri lə'nətlə pislənir. Bununla belə xalqın müvəqqəti məğlubiyyəti şairəni ruhdan salmır, bilir ki, xalqının əbədi azadlıq günü gec-tez gəlib çatacaq.

Qələbəyə, azadlığa inam Milli hökumətin məğlubiyyə-tindən sonra da şairənin yaradıcılığında əsas yer tutur:

Ürəyim bağlıdır əzəldən sənə,
Mən sənənin uğrunda görmüşəm sinə.
And olsun anamın layla səsinə,
Alaram intiqam düşməndən bir gün.³

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərnoşr, 1950, cəh.24.

² Yenə orada, səh.42.

³ Yenə orada, səh 26.

motivlərlə birləşir, vəhdət təşkil edir, bu birləşmə "mən" in məhəbbət düşüncələrinə dərinlik, obrazlılıq gətirir. Ona görə də çox vaxt lirik "mən" də ürək parçalayan ehtiras əvəzinə, məhəbbətin ictimai mə'nasına təsadüf edilir. Gülgünün həyat yoldaşı şair B. Azoroğluna ithaf etdiyi şe'r bu baxımdan çox səciyyəvidir.

İdrak olmasa inan,
İnsan zövq alarını heç,
Söylə boş yaşamaqdan?
Quru şöhrət yerinə
Məftunam, ey şairim,
Könül mahnılarına,
Könül mahnılarına¹.

Məhəbbət bu gün də qəzəlin əsas mövzusudur. Məhəbbət ən yüksək hiss olaraq qalsa da, çətin e'tibarilə zamanın yaratdığı imkanları çərçivəsində yeni keyfiyyətlər kəsb etmişdir. Gülgünün qəzəllərində gözəl keyfiyyət onun lirik qəhrəmanının psixologiyasında müəyyən olmuş yenilikdir. Elə buna görə də şairin qəzəllərində intim hisslərlə ictimai hisslərin vəhdətinə rast gəlirik. Bu qəzəllərdə lirik qəhrəmanın daxili aləmi, onun dünyagörüşü gözlərimiz qarşısında canlanır, lirik "mən" in intim duyğuları ilə cəmiyyət arasında heç bir sədd görünmür.

Musiqi ilə bağlı olan qəzəl janrında şe'rimizin görkəmli sənətkarları, o cümlədən, dahi Füzuli azad məhəbbəti tərənnüm etməklə insan ləyaqətinin müdafiəçisi kimi çıxış edir.

¹ M. Gülgün. Dənizin sahili var. Azəröşr, Bakı, 1965, səh. 79.

Onun qəhrəmanı Məcnun məhəbbətin nə olduğunu dərk edəndən sonra onu əhatə edən mühitin saxtılığını və bayağılığını da dərk edir. Dahi şairlər qəzəllərində insan həyatının müxtəlif sahələrini və problemlərini qaldırmış, dövrün vacib ictimai-siyasi və əxlaqi məsələlərini əhatə etməyə çalışmışlar. M.Gülgünün də məhəbbət mövzulu şe'r və qəzəllərində klassik ən'ənəvi motivlərlə yanaşı, müasir dövrün hadisələri də sənətkarlıqla ifadə olunur. Bunun nəticəsidir ki, onun aşiq obrazında da əsaslı keyfiyyət dəyişmələri nəzərə çarpır. Şairin təsvir etdiyi aşiq həqiqi aşiq olmaqla bərabər, həm də vətəndaşdır.

Silləm gözümün yaşını bir gün bizə gəlsən,
Sevda bəhər tək geyinib, tər-təzə gəlsən.

Gey qırmızı, pəjmürdə dolanmaq nəyə lazım,
Geymə qararı düşməni ilə üz-üzə gəlsən.

Bir toy quraram, öz toyumuzdan da baş olsun,
Gülgünlə aşiq dağları, sən Təbrizə gəlsən...¹

Lirik qəhrəman bə'zən kədər, qüssə və izzirab içində olur. Çünki o, sevgilisindən ayrı düşmüşdür. Bu ayrılıq onu məhv edir. Nəci bə hissələri kamilləşdirən məhəbbət, eyni zamanda onun üçün faciədir. Çünki bu şe'rdə fərdi hissələrlə ictimai dərd, kədər bir-birinə qarışır.

"Əgər məhəbbət həyatın bəxş etdiyi ulvi bir səadət, insanı eqoizm bataqlıqlarından çıxaran bir qüvvə, cəmiyyətdəki

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı, Azərənşər, Bakı, 1968, səh.226.

Şimali Azərbaycana mühacirət etməsi onun yaradıcılığında tamam yeni bir dövr açır. Şairə Arazın o tayının ağır dərdlərini, ıgıd oğulların günahsız axıdılan qanlarını, ana və bacıların ağı-fəryadını şe'r və poemalara gətirir. Aydın məsələdir ki, Şimali Azərbaycanda hökm sürən kommunist ideologiyası şairə tə'sirsiz qalmır. Lakin o nədən yazırsa yazsın, Cənubi Azərbaycan, onun istiqlal savaşı Milli hökumətin süqutu, xalqın oğul və qızlarına qarşı edilən amansızlıq bir an onu tərk etmir. "Təbrizin baharı"ndan sonra onun "Savalanın ətəklərində" (1950), "Yadigar üzük" (1953), "Təbriz qızı" (1956) və sair kitabları çap olunur.

1953-cü ildə çapdan çıxan "Yadigar üzük" kitabı Mədinə xanımın yaradıcılıq imkanlarının genişliyini bir daha sübut etdi. Kitabda toplanmış əsərlərin böyük bir qismi yenə də Cənubi Azərbaycanda xalqın azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda apardığı mübarizəyə həsr edilmişdi. "Yadigar üzük" poemasında təsvir edilən gənclər də babaları Səttar xanın yolu ilə gedir, vətənin taleyini düşünür, mübarizəyə qoşulur, dar ayaqda da geri çəkilmirlər, vətən, xalq yolunda ölməyi ən böyük səadət hesab edirlər. Əsərin əsas qəhrəmanlarından olan Nərgiz məğlubiyyət anlarında da ümitsizliyə qapılmır, sahab həqiqətə çevriləcək xəyallarla yaşayır:

Görür ki, Təbrizdə, doğma kəndində,
Ellər ağ günlərə çıxıbdır artıq.
Görür ki, günəşin şəfəqlərindən
Nə bulud qalmışdır, nə də qaranlıq.¹

¹ Gülgün M. Yadigar üzük, Savalanın ətəklərində. Bakı, Uşaq-gənclər, 1950, səh.11.

Mübarizə alovları içərisində boy atan şairənin ilk yaradıcılığında inqilabi mövzular, mübariz ruhlu şe'rlər vətən və istiqlal motivləri əsas yer tuturdu. Səadətə qovuşmuş xalqı, vətəni qorumağa, daha fədakarlıqla mübarizə aparmağa çağırırdı. Doğrudur, bu şe'rlərin bir qismi sənətkarlıq baxımından qüsurlu olsa da, onlarda fikir və ideya güclü idi. Bu ideya vətənə sonsuz məhəbbət və azadlığa güclü inam sevgisi idi. Müxtəlif zamanlarda, müxtəlif duyğularla yazılmış bu şe'rlər hər cür lirik və sentimental hisslərdən uzaq idi.

Azadlıq və istiqlal arzusunda olan şairənin könlünə ilham, zehninə qüvvət, mübarizəsinə qanad verən, vətən və xalq sevgisi idi. Yaradıcılığının əsasını təşkil edən, heç zaman onu tərk etməyən bu böyük sevgi şairənin hələ ilk kitabında and kimi səslənirdi. Bu şe'rlərdə həyatın acınacaqlı hadisələri, milli təhqir xalqın fəlakəti kimi təsvir edilirdi. Təsvirlə yanaşı, o, xalqı səfərbər olmağa, düşmənə qarşı birlikdə mübarizəyə də səsləyirdi. Ancaq bu çağırışda ağıl və təfəkkür deyil, vətən məhəbbətindən doğan çılgınlıq əsas rol oynayır.

İlk yaradıcılığında vətən, ana və azadlıq mövzuları əsas yer tutsa da, bu şe'rlərin özünü də iki yerə ayırmaq olar: 1. Milli azadlıq hərəkatından əvvəl xalqın acınacaqlı həyatından və hüquqsuzluğundan bəhs edən şe'rlər. 2. 21 Azər hərəkatından sonra Milli hökumətin və yeni qurulmaqda olan həyatın tərənnümünə həsr edilmiş şe'rlər.

İlk şe'rlərdən aydın olurdu ki, onun yaradıcılığında ictimai və siyasi motiv güclüdür. Siyasi mübarizədən ədəbiyyata gələn bir şair üçün bu normal hal idi.

Dedim: könül, gəl bu gündən mənə sirdaş sən ol, sən,
Dedi: məndən yaxın sirdaş sənə vətəndir, vətən.

Dedim: gərək adın olsun hər şe'rimin başında,
Dedi: zəfər kəlməsi var torpağında, daşında.¹

Şairənin yaradıcılığının ilk illərindən danışarkən, digər mövzuları - Oktyabr, May və Qələbə günü münasibətilə yazılmış tərənnüm şe'rlərini də qeyd etmək olar. Bu şe'rlərdə "azad", "xoşbəxt" sovet həyatının təsviri verilir, dünya imperializminə qarşı nifrət duyulurdu. Sovet siyasi rejiminin Gülgünə təsiri sözsüz idi. Bu rejim insanların hiss və duyğularına vurduğu buxovları, ədəbiyyata da, poeziyaya da vurmuşdu.

"Təbrizin baharı" kitabına şairənin 1945-1949-cu illər arasında yazdığı şe'rlər toplanmışdı. Bu şe'rlərdə mübarizə aparan xalqın azad və xoşbəxt gələcəyə olan inamı, dünya imperializminə dərin qəzəb və nifrəti ifadə edilirdi. Müxtəlif mövzuları əhatə edən bu şe'rləri "Mədinə Gülgün dərin bir qəzəb, üsyankar bir ruh, yanan bir ürəyin çırpıntıları ilə yazmış, o əsir anaların mərhum talelərini, faciəsini dərindən yaşamış və onu həssas bir şairə qələmi ilə ifadə etmişdi".²

Sən nələr çökmədin, ey yazıq qadın,
Öz körpə balanı böyütmək üçün.
Sən ac qaldınsa da, yada satmadın -
Təmiz ismətinə bir çörək üçün.
Qaranlıq bir evdə ağardı başın,
Qoymadın ləkələr döysin adına.

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərənşr, 1950, səh.80.

² Dilbazi M. İstədadlı gənc şairə, Təbrizin baharı kitabına yazdığı müqəddimə. Səh.6.

Sənə həmdəm oldu axan göz yaşın,
Bir kimsən olmadı yetsin dadına.¹

Mədinə Gülgünün ilk yaradıcılığında nəzərə çarpan mövzulardan biri də xalqın, demokratiyanın totalitarizm üzərində qələbə çalmasından doğan sevincin və təntənənin ifadəsi idi. O, Təbrizin azad günlərini gördükcə, sabaha, gələcəyə inamı daha da artır azadlıq sevən millətlərin istiqlalına inanırdı. Gülgün mübarizələrlə dolu həyatı dərinlən öyrəndikcə yetkinləşir, əsərlərinin həm mə'nə, həm də sənətkarlıq baxımından siqleti artırdı.

"Yadigar üzük" (1953) kitabına şairənin 1950-1952-ci illər arasında yazdığı şe'rləri və "Yadigar üzük" poeması daxil edilmişdi.

"Təbrizin baharı"na nisbətən bu kitab mövzu rəngarəngliyi, dövrün, zamanın əsas problemlərinə münasibət bildirmək və s. baxımından diqqəti cəlb edirdi. Lakin bu kitablarda toplanan əsərlər şairənin ilk yaradıcılıq məhsulu olduğu üçün aydın məsələdir ki, müəyyən qüsurlar da var idi. Bə'zən də quru, faktik materialdan istifadə sənətkarlıq baxımından əsərlərin zəif çıxmasına səbəb olurdu. Ədəbiyyatşünas B.Nəbiyev qeyd edir ki, "bədii ədəbiyyatda həyat həqiqəti ancaq canlı təsvir vasitəsilə tə'sirli olur".²

Onun əsərləri haqqında daha geniş və ətraflı danışmaq üçün şairənin sonrakı yaradıcılığı daha zəngin material verir, çünki Mədinə Gülgün zaman keçdikcə sənətkar kimi püxtələşir, sənətkarlığı artırdı. Müraciət etdiyi mövzular konkretliyi,

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı, Bakı, Azərneşr, 1950. səh.28.

² Nəbiyev B. Yadigar üzük. "Azərbaycan" jurnalı, 1953, '12, səh.137.

yığcamlığı, mövzu dairəsinin genişliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. O, getdikcə daha çox ümumbəşəri mövzulara müraciət edir, əsərlərində əmək adamlarının təsvirinə geniş yer verir, vətən torpağının gözəlliyini məhəbbətlə tərənnüm edir, Xəzəri də, Qara dənizi də, Kırım torpağını da, Orta Asiyanı da - bütün türk dünyasını eyni məhəbbətlə sevirdi. Narahat bir ömür yaşamağa adət etmiş M.Gülgün həmişə həyatın qaynar qoyunda olmaq arzusu ilə şe'rlərinin birində deyir:

Fəqət mənə qorxudur,
Bir gün sükutla keçən
Ömrümün birçə anı.
Onda məhv edər mənə
Sükutun fırtınası,
Sükutun burulğanı.¹

¹ Gülgün M. Xatirələrimin nəğməsi, Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1969, səh.29.

ARXAM ELLƏR, FƏXRİM DOĞMA TƏBRİZDİR

Hər bir yazıçının və şairin ədəbiyyatda özünəməxsus yolu, üslubu, yaradıcılıq tərzi, onu ən çox məşğul edən məsələ və mövzuları olur. Antik ədəbiyyatdan tutmuş müasir ədəbiyyata qədər olan dövrə nəzər salsaq, görərik ki, qabaqcıl sənətkarları düşündürən vətənə və xalqa məhəbbət məsələsi həmişə ədəbiyyatın mündəricəsini təşkil edən motivlərdən biri olmuşdur.

Qüdrətli sənətkarlar cəmiyyətə və ictimai həyata olan münasibətlərini, dərin və mə'nalı fikirlərini ali və nəcib duyğularını həmişə bu əsas motivə doğru yönəlmiş, insanın mə'nəvi aləmi ilə bağlı olan sevgi hissini ülvilik və qüdsiyyətini də vətənə olan məhəbbətə bağlamışlar. Vətəndaşlıq hissi vətənpərvər şairlər üçün tükənməz ilham mənbəyi, insanları mə'nəvi, əxlaqi cəhətdən tərbiyə edən, dəyişdirən bir qüvvə və böyük yaradıcılıq amalı olmuşdur.

Belə şairlər həyatın nəbzini tutmağa, ictimai ideallarla yaşamağa çalışır və hətta cəmiyyətin adı, bə'zən o qədər də nəzəri cəlb etməyən hadisələrini də nəzərdən qaçırmırlar. Böyük ədəbiyyat heç vaxt ayrı-ayrı fərdlərin və ədiblərin arzusu ilə yaranmır. Burada yaradıcılıq prosesi gerçəkliyin və dialektik inkişafın obyektiv qanunlarına əsasən yaranır, inkişaf edir. Müasir poeziyada diqqəti cəlb edən əsas amillərdən biri vətənpərvərlik hissini daha yeni çalarlarla təqdim etməsidir. Vətənpərvərlik hissini tərənnümü istedadın böyük və kiçikliyindən asılı olmayaraq, bütün yazıçı və şairlərə xas olan bir xüsusiyyətdir. Əsl sənətkarın böyüklüyü ədəbiyyatda

geniş işlənmiş, həmişə aktual olan mövzunu özünəməxsus yeni bir biçimdə təqdim etməyi bacarmaqdır.

Dahi Nizami hikməti və humanizmilə bütün şərqlə ışıq saçdı, böyük Füzuli "Eşq ilə dolanır bütün kainat" deyərkən eşqin fəlsəfi konsepsiyasını yaratdı, ilham pərisini xəyali aləmdən yerə endirən M.P.Vaqif "Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim" dedisə də, insanlara nikbinlik, həyat eşqi aşladı, qoşmaları dillər əzbəri oldu, M.F.Axundzadə şərqlə ədalətinə meydan oxudu, Mirzə Cəlil şərqlə bütün "Ölümlər"ini silkələdi, Sabir həmvətənlərinin acı taleyini düşündü, onları qəflət yuxusundan oyandırmaq istədi. Lakin bu sənətkarlar nədən yazsalar da, həmişə vətənin və xalqın taleyini düşündülər.

Bu tarixi ənənə əsrlərdən-əslərə keçərək nəinki yaşadı, həm də möhkəmləndi.

M.Gülgünün də yaradıcılığının əsasını vətənpərvərlik mövzusu təşkil edir. Bu şərlərdə vətənpərvər şairin ürək çırpıntılarını, duyğularını, doğma Azərbaycan torpağının məğrur və mübariz övladının səsinə eşidirik:

Kimdən öz gücünü alardı nəğməm,
Vətən olmasaydı, el olmasaydı?
Bahara nə tərif yazardı qələm,
Səli buzlar əriyib səli olmasaydı.¹

Bu misralardan aydın olur ki, şairə üçün vətənsiz, əlsiz yaşamaq mümkün deyildir, onun ilhamına qol-qanad verən də müqəddəs və ülvi vətən məhəbbətidir.

¹ Gülgün M. Şairənin kitabxanası. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1962, səh.41.

Güney Azərbaycanın milli istiqlal savaşı, azadlıq, sülh və demokratiya uğrunda apardığı mübarizə, şairənin yaradıcılığında çox ifadə olunan mövzulardır.

M.Gülgünün şe'rləri elin, xalqın məhəbbətilə cana gəlir. Vətənə, xalqa, doğma torpağa bağlılıq onun hələ ilk şe'rlərində öz əksini tapmış, zaman keçdikcə bu hiss daha dərinə kök salmış, böyümüşdür.

Vətən sevgisi, azadlıq həsrəti, mübarizə əzmi, şairənin yaradıcılığının əsas leytmotivini təşkil edir. Onun şe'rlərində başlıca yer tutan hicran və həsrət motivləri də əsasən buradan irəli gəlir. Lakin bu şe'rlərdə duyulan hicran və həsrət inilti və sızıltıya çevrilmiş, əksinə, lirik qəhrəmanı daha mübariz olmağa, çətinliklərə sinə gərməyə, vətənin azadlığı uğrunda özmlə mübarizə aparmağa səsləyir. "Fikrim oyaqdır" şe'rinə olduğu kimi:

Qəlbimdə təlatüm, fırtına, tufan,
Dinliyim qanadlı bir quşa bənzər.
Elim ağ günlərə həsrət qalandan
O quş məndən ayrı, uzaqda gəzər...¹

Şairənin həyatı göstərir ki, onun gəncliyinin coşğun illəri azadlıq uğrunda gedən mübarizə alovları içərisində keçmişdir. Buna görə də onun yaradıcılığını və fəaliyyətini inqilabi hərəkətlə bağlı təhlil etmək daha məqsədomüvafiqdir. Əynində hərbi paltar, bir əlində silah, digərində qələm tutmuş gənc qız inqilabın qələbə çaldığı günlərdə xalqının azad və xoşbəxt həyatına sevinərək yazırdı:

¹ Gülgün M. Çinar olaydı, Azərşəsr, Bakı, 1968, səh.157.

Mənə ələm sözü çox biganədir,
Onu əbədilik dəfn etmişəm mən.
Sormayın gözündə bəs o yaş nədir?
İnsan sevincdən də ağlayar bə'zən.¹

Xalqın sevincinə şərikin olan şairə keçirdiyi hissləri çox təbii və poetik dillə oxucuya çatdırır. Belə şe'rlərdə onun lirik qəhrəmanını səciyyələndirən əsas cəhət vətənə, doğma torpağa bağlılıq və bu məhəbbətdən doğan həsrətdir. Lirik qəhrəman çətin mübarizələrdən çıxmış, həyatın bərkini-boşunu görmüş, yer üzündəki millətlərin taleyini düşünən, ana dilini, xalqının adət və ənənələrini sevmən, ata-babalarımızdan bizə miras qalmış mərdlik, dəyanət, vüqar, xeyirxahlıq və qəhrəmanlıq kimi nəciib sifətləri özündə cəmləşdirən ictimai varlıqdır. Şairənin poetik "mən"i həyatın mə'nasını, xalq üçün yanmaqda, vətən yolunda ölərkən mə'nən ucalmaqda, bir sözlə xalqın mə'nəviyyatına qaynayıb-qarışmaqda görür.

İnsanlığa məxsus olan ən ali hiss vətəni sevmək və ona bağlılıqdır. Əgər insan bu hissdən məhrumdursa, deməli, o, hələ özünü dərk etməmişdir. Çünki bu hiss ani, ötəri hadisələrin təsirindən deyil, məhz insanın gerçəkliyi dərk etməsindən, özünü başa düşməsindən, insana, həyata, millətə, doğma torpağa bağlı olmağın və onu qiymətləndirə bilməyin nəticəsində əmələ gəlir ki, bu da yalnız ali şüur və böyük dərk etmə nəticəsində yaranır. Məhz belə bir qəhrəmana vətən hər şeydən əziz və qiymətlidir.

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərnəsr, 1950, səh.56.

Şairənin qəhrəmanı e'tiraf edir ki, xəstəni sağaldan loğmandırsa, mənim loğmanım vətən, dərmanım isə onun suyu və havasıdır. "Səndədir" (1965) şe'rinə nəzərdən keçirək:

Ay doğma vətənim, doğma torpağım,
Mən əgər quş olsam, yuvam səndədir.
Sənsən xilaskarım, sənsən dayağım,
Loğman təbiətli havam səndədir.¹

Sənin laylayınla cana gəlmişəm,
Sinəyə baş qoyub mən dincəlməmişəm.
Mən yaxşı duymuşam, yaxşı bilmişəm,
Dərmanım səndədir, davam səndədir.²

Elə ki, şairə Arazın o tayından danışır, onun təsvir və ifadə vasitələrində olan kədər də oxucuya təsir edir. Bu şe'rlərdə ilk təəssürat, həsrət və vətən məhəbbətidir. Şairənin yaradıcılığa başladığı illər, deyildiyi kimi, milli azadlıq hərəkatının yüksəldiyi dövrə təsadüf edir. Ona görə də şairə vətənə olan məhəbbətini bildirmək üçün gördüyü, əyani şahidi olduğu hadisələri, təsvir etməklə yanaşı, keçirdiyi, yaşadığı hiss və anları böyük səmimiyyətlə təsvir edir. Artıq bu illərdən başlayaraq M.Gülgünün şe'rlərində vətən sevgisinin, vətən məhəbbətinin, ümumiyyətlə, vətən anlamının fəlsəfi mə'nasını görürük:

¹ Gülgün M. Dənizin sahili var. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1965, səh.129.

² Gülgün M. Çinar olaydı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.87.

Ey vətən, ey mənim qəlbimə hakim,
Həyatım, varlığım inan, sənindir.
Məndən kim ayırar söylə, səni kim?
Əzəldən demişəm, bu can sənindir.¹

Azərbaycan xalqı azadlıq hərəkatı dalğalarında, mübarizələrlə dolu tufanlı çağlarda, böyük amallar yolunda mübarizə aparan fikir bahadırları və qəhrəmanlar yetişdirmişdir. Belə qəhrəmanlardan biri də Səttarxandır. Bütün həyatını mübarizələrdə keçirmiş Səttarxan yüksək insani keyfiyyətlərə malik olan sərkərdə və ictimai xadim idi. Dəhşətli imtahanlardan mətanətlə çıxmaq, hər bir çətinliyə sinə gərmək, həyatının mə'nasını xalqın, vətənin azadlığında görmək hər bir insana qismət olmur. Bütün bu keyfiyyətləri özündə cəmləşdirdiyi üçün Səttarxan obrazı və onun haqqında yazılmış şe'rlər həmişə xalqın dilinin əzbəri olmuşdur.

M.R.Afiyət yazır ki, "təxminən 1920-ci ildən başlayaraq, 1940-cı ilə qədər xalqın iqtisadi, siyasi həyatındakı durğunluq öz növbəsində milli mədəniyyət, ədəbiyyat sahəsinə də mənfi tə'sirini göstərmişdi. Lakin İkinci Dünya müharibəsi illərində yüksələn milli-azadlıq hərəkatı, milli demokratik ədəbiyyatın inkişafına da şərait yaratdı. Bu ədəbiyyatın ən ümdə cəhətlərindən biri xalqın inqilabi keçmişinə müraciətdir. Milli-azadlıq hərəkatına qoşulmuş şairlər ordusu Səttarxan, Bağır xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani, Doktor Tağı Ərani kimi inqilabçıları və fikir bahadırlarını yada salır, onların zülm və istibdada qarşı mübarizəsini qələmə almaqla xalqı

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı, Bakı, Azərneşr, 1950, səh.68.

yeni döyüslərə ruhlandırırtdılar. Cəsarətlə deməliyik ki, hələ heç bir vaxt xalqın inqilabi keçmiş, o cümlədən Səttar xanın inqilabi mübarizəsi Milli hökumət dövründə olduğu qədər poeziyada öz əksini tapmamışdır".¹ Səttar xan hərəkatı yalnız Təbriz üsyanı ilə məhdudlaşmayıb ümumazərbaycan üsyanına çevrilmişdi. Azərbaycanın şimal hissəsində yaşayan, "Molla Nəsrəddin" cərəyanına mənsub olan yazıçı və şairlər də bu hərəkatla maraqlanırdı və onu alçıqlayırdılar. Xüsusilə C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, A.Səhhət, Əli Nəzmi, M.S.Ordubadi və başqaları bu inqilabı diqqətlə izləyirdilər və ona əsərlər həsr edirdilər. Sonrakı illərdə də istər Güneydə, istərsə də Quzeydə Səttarxan və digər xalq qəhrəmanlarına böyük maraq və məhəbbət azalmadı, əksinə, onların mübarizəsinə və mə'nalı ömür yollarına dönə-dönə müraciət olundu. İstər bədii ədəbiyyatda, istərsə də tarixi əsərlərdə.

Mədinə Gülgün də 1946-cı ildə, böyük tarixi gündə Təbrizdə Səttarxanın heykəli qoyulduğu günlərdə bir çoxları kimi bu münasibətlə şe'r yazdı və xalqın milli sevincini belə ifadə etdi:

Mərd adınla fədailər düşmən üstə yeridi,
Al günəşin qarşısında qara bulud əridi.
Sən demişdin, Babək kimi əyilməyin yadlara,
Qarı düşmən yaxın gəlsə, yanacaqdır odlara.
Od saçaacaq ürəyindən Azərbaycan torpağı,
Alovlardan yüksələcək azadlığın bayrağı.²

¹ Afiyot M.R. İnqilabi hərəkatın görkəmli sərkərdəsi. "Azərbaycan" dərgisi, 1968, №10, səh.181.

² Gülgün M. Təbrizin baharı. Bakı, Azərənşr, 1950, səh.6.

Şübhəsiz ki, bu xalq qəhrəmanına olan böyük məhəbbətin ifadəsi idi. Səttarxan xalq içərisindən çıxmışdı və xalqın əhval-ruhiyyəsini, ehtiyaclarını yaxşı bildiyi kimi, xalq da onun ardınca gedir, hər bir çağırışına səs verirdi. Milli qəhrəmana olan böyük məhəbbətini tərənnüm etməklə, Gülgün xalqın tarixi keçmişi ilə yaşadıkları sevincli günlər arasında olan mə'nəvi bağlılığı ifadə edir, azadlığa qovuşmuş həmvətənlərinə bu günlə bərabər tarixi keçmişlərinə hörmət, məhəbbət və ehtiramla yanaşmaq hissi aşılayırdı. Lakin əfsuslar olsun ki, bu səadət uzun sürmədi. Azərbaycan türklərinə qarşı edilən ən'ənəvi xəyanət bu dəfə də baş verdi. Xalqın az davam edən milli səadətini İran irticasının xəyanətkar əli məhv etdi.

Gənc şairə demokratiyanın qələbə çaldığı anlarda xalqın səadətinə qoşularaq sevindiği kimi, irtica illərində demokratiyanın məğlub olduğu günlərdə də xalqdan ayrılmadı, onun sevinci ilə sevindiği kimi, kədərinə də şərik oldu. Bu zamandan başlayaraq, bütün sonrakı həyatı boyu xalqı mübarizəyə çağırırdı, istiqlalın, demokratiyanın, haqq-ədalətin qalib gələcəyinə ümid etdi. Ona görə də gözlədiyi səadətin gəlmədiyini görəncə bədbinlik və nikbinlik əhval-ruhiyyəsi növbələşdi və bunun tə'siri şübhəsiz ki, onun yaradıcılığında öz əksini tapdı:

Vətən dərdi, el həsrəti yamandır,
Dağlarımın başı yenə dumandır.
Unutmayın, yalvarıram, amandır,
O ilk əhdi, ilk ilqarı, durnalar.¹

¹ Gülgün M. Dənizin sahili var. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1965, səh.129.

Bəli, şairə vətənin, elin dərđini çəkir, mübarizə, azadlıq uğrunda bağlanmış əhdləri, içilmiş andları xatırlayır, gözlədiyi səadətın gecikməsi onu mütəəssir edir. Ona görə də bu illərdə onun əsərlərində bəzən bədbinlik əhval-ruhiyyəsi üstünlük təşkil etərsə də, həyatın çətinliklərinə təslim olmaq hissi aşılansa da, bu hal çox az davam edir.

Gülgün çox tez dərk edir ki, həyatı dəyişdirən, dünyanı istədiyi kimi qurmağı bacaran yalnız insandır. İnsan həyatın gedişindən təcrid olunub, özünün daxili aləminə qapılırsa, həyatı yalnız seyr etməklə kifayətlənsə, mütləq məğlub olar. Ona görə də xoşbəxtlikdən tək-tək hallarda təsadüf edilən bədbinlik ruhu dünyaya, həyata olan biganəlik lirik qəhrəmanın həyat tərzinə çevrilmir. O, yenidən mübarizələrə atılmaq, tarixin xalqımıza etdiyi amansızlığı möhv etmək, yeni həyat qurmaq, xalqın əlindən alınmış istiqlalını özünə qaytarmaq əzmindədir;

Sönməmiş sənəmin odu, atəşi,
Yatmıram, baxıram o yollara mən.
Yurduma doğacaq qızıl günəşi
Görmək istəyirəm hamıdan erkən.¹

Göründüyü kimi, lirik qəhrəmanın mübarizə əzmi zəifləməmiş, o, yenidən mübarizələrə atılmaq, milyonların arzularıdığı xoşbəxt gələcəyi qurmaq, həsrətində olduğu günlərin ilk müjdəçisi olmaq istəyir. O, bilir ki, ona bu səadəti kənarından heç kim bəxş etməyəcək, o, özü bu səadəti qazanacaq.

¹ Gülgün M. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.157-158.

Şəxsiyyət həmişə cəmiyyətlə təmasda və qarşılıqlı əlaqədədir. Cəmiyyətdən təcrid olunaraq yaşamaq mümkün deyil. Xüsusilə, mübarizəni arzulayan, bu yolda hər cür çətinliyə dözən lirik qəhrəman haqlı olaraq özünü dəryanın kiçik bir damlası bilir. Doğma yerlərin həsrətini çəkən şairə vətəni düşdüyü bələdan qurtarmaq üçün fars şovinizminə qarşı mübarizəni ən doğru yol bilir. Qəlbi, ruhu həsrətdən, nisgildən paran-parça olsa da, bunun müvəqqəti hal olduğuna inanır. vətənin sabahını, istiqlalını səbirsizliklə gözləyir. Onun qəlbinin yeganə dərmanı səngər tozlarıdır. O, səngər ki, vətənin istiqlalı, milli azadlığı oradan başlayacaq.

Bəli, töşşüyürəm, tükəndi səbrim,
Dəniz tək lal durdum mən coşmaq üçün.
İstərəm dəyüşdə keçə günlərim,
Yurduma, elimə qovuşmaq üçün.¹

Gülgünün şe'rlərindəki səmimilik, hər bir fikrin, sözün qəlbədən gəlməsi, şairənin lirik mən'inə təbiiyyət, reallıq gətirir. Bu təbiiyyət və reallıq o qədər həqiqətə uyğundur ki, qəhrəmanın hiss və həyəcanına oxucu da qoşulur. Ona görə ki, qoyulan problem bizim hamımızı düşündürən məsələlərdir. İki əsrə yaxındır ki, vətənimiz ikiyə bölünüb. Bu isə xalqımızın qəlbində sınırlar açıb. Bu şe'rlərdə ifadə olunan ayrılıq və vüsal, göz yaşı və sevinc, küskünlük və ümid qarşı-qarşıya qoyulur, şe'rdə ifadə edilən nikbin əhval-ruhiyyə

¹ Gülgün M. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968, səh.160.

oxucuya da sirayət edir. Çünki bu şe'rlərdə, subyektiv və şəxsi duyğular, böyük ictimai arzu və tələblərlə, milli və ümumbəşəri hisslərin qarşıqlı vəhdətində götürülür:

Gülgün deyir: arzularım dənizdir,
Məhəbbətim sular kimi təmizdir.
Arxam ellər, fəxrim doğma Təbrizdir,
Uçun, gedin vətən sarı, durnalar!¹

Milli müəyyənlik, xalqın taleyi məsələsi, ümumbəşəri-lik və s. mövzular bir şairə kimi Gülgünü ən çox məşğul edən məsələlərdir. Bir azərbaycan türkü kimi, Cənub həsrəti, Azərbaycanın bütövlüyü məsələsi, bu həsrətdən doğan üs-yankarlıq və mübarizlik, onun yaradıcılığında çox güclüdür. Ancaq şairənin həsrəti sızıltıya, düşkünlüyə çevrilmir, həyat-sevərlik, mübarizlik kimi xüsusiyyətlər lirik qəhrəmanın ən yaxşı sifətləri kimi üzə çıxır:

Sahilində səhər-axşam
Qəlbim bir an olmur aram.
Rəva görmə, həsrət qalam...
Axına, Araz, Gözüm Araz!
Sənə vardır sözüm, Araz!²

Ədəbiyyatımızda ayrılıq və həsrət simvolu kimi döndöndə sənətkarların poeziyaya gətirdikləri Araz çayına mürə-

¹ Gülgün M. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.87.

² Јенә орааа.

ciət Mədinə Gülgünün də diqqətini cəlb edir. Arazə üz tutmaq, onunla bir insan kimi dərdləşmək, şe'rə emosionallıq və həzin bir ruh gətirir:

Hər baxanda sənə sarı
Boğur məni göz yaşları.
Yol ver, görüm, dostu-yarı,
Axma, Araz! Gözüm Araz!
Sənə vardır sözüm, Araz!

Vətən, azadlıq, istiqlal, eyni zamanda şəxsiyyət azadlığı mövzusu bütün yazarlarımızı düşündürən problemlərdəndir. Hər şeydən öncə insan azad olmalıdır. İnsan azad deyilsə, başqa heç bir azadlıqdan söhbət gedə bilməz. Hələ "Klassik şe'rimizdə insandan, insanlıqdan söhbət gedəndə azadlığın, hüriyyətin yoxluğundan da üstüörtülü söhbət gədir. İnsan nakamdır, çünki azad deyildir. Azadlıq olmadıqca insan öz idealına qovuşa bilməz, yəni insan həqiqi insan ola bilməz".²

Deməli, azadlıq, hüriyyət bütün məcam və zamanlarda həmişə aktual olan məsələdir. Şairənin lirik qəhrəmanını da həmişə məşğul edən bu idealdır. Lirik qəhrəman vətənin azadlığı, xalqın xoşbəxtliyi naminə hər şeyə hazırdır. Şairənin bəzən eyni mövzuya həsr etdiyi şe'rlərində müxtəlif hisslərin, təbəddülatların, nikbinliklə bədbinliyin əvəzlənməsinə rast gəlirik. Məsələn, "Olmasaydı" şe'rində olduğu kimi:

¹ "Çinar olaydı". Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968, səh.87.

² Arif M. Seçilmiş əsərləri, II cild, Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.487.

Köyrəlmiş könlümə əl vurma, həkim,
Qoy hicran dərdini mən özüm çəkim.
Vüsəlin qədrini kim bilərdi, kim,
Həsətli, nisgilli il olmasaydı?¹

Lirik qəhrəman fəraq içindədir, ancaq bu insanı ümidlə yaşamağa çağıran fəraqdır. "Düşüncələr" şe'rinə isə lirik qəhrəman vətəninin, millətinin taleyini özü həll etmək istəyir. Başqalarının onun üçün yazdığı qanunları məhv etmək, özü yeni qanunlar yazmaq, istədiyi kimi yaşamaq arzusundadır.

Yox, dözə bilmərəm, tükəndi səbrini,
Çəkil, ey yoluma əngəl olan kəs!
Bir də o dağlara düşsün güzərim,
Mənim o dağlarsız nəğməm də gülməz!

* * *

Həm qapımızda o söyüd, həm?
Hansı namərd əli qiymişdir ona?!
Şahid çağıraram bütün dünyanı,
Baxsınlar dərdimin ağırlığına.²

Bəli, bütün parçalanmış, bölünmüş millətlərin qovuşduğu, öz talelərini özləri həll etdiyi XX əsrdə nə üçün 50 milyonluq xalq hələ də özünün haqq səsini qaldıra bilmir, haqlı olduğunu, fəryadını dünyanın kar olmuş qulaqlarına çatdırır

¹ Gülgün M. Şairinin kitabxanası. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962, səh.41.

² Yəne orada, səh.21.

bilmir?! İnsan haqlarını müdafiə edən müxtəlif təşkilatların olduğu bir zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatı kimi nüfuzlu bir Beynəlxalq Təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi vaxtda bir millətin haqq deyilən səsi nədən belə boğulur?! Yeraltı-yerüstü sərvətləri, qiymətli, bacarıqlı və fərasətli insanları olan bir məmləkət nədən bu gün də öz problemləri içərisində çabalayır?

Tale qismətidirmi bu? Ya alın yazısıdır?! Dünyanın hər hansı bir yerində bir nəfərin hüququ pozulanda, ya da kiçik bir qrupun haqqı tapdananda bütün dünya səs-səsə verib ulaşıdığı halda böyük mədəniyyətə, tarixə malik bir xalq nədən özünün haqlı olduğunu sübut edə bilmir?! Hələ Azərbaycanın ikiyə parçalanmağı azmış kimi, bu yandan da Qarabağ məsələsi ortaya çıxdı. Tale elə gətirib ki, biz xəbis qonşular əhatəsində yaşamaq məcburiyyətindəyik. Başımıza gələn fəlakətlərin böyük bir qismi də elə bununla bağlıdır.

Müharibə nəticəsində Azərbaycanı öz aralarında qənimət kimi bölən, dünyaya ağalığ iddiasında olan ruslarla, özlərini hitler kimi ali irqin nümayəndəsi hesab edən farslar olmadımı? Bölünərkən Azərbaycanın nümayəndəsi bu bölgədə, parçalanmada iştirak etdimi?! Görünür, bu haqsızlıqlara yenedən baxmalı, tarix isə öz hökmünü yenedən verməli olacaq. Şairə M.Gülgünün qəhrmanı da belo düşünür:

Bilirəm, gözümdə qalmayacaq kam,
Deməyin nəğməmi gülə yazıram.
İnanın, ay ellər, hər nədən yazsam,
Onu bu vətənə, elə yazıram.¹

¹ Gülgün M. Şairənin kitabxanası. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962-ci il, səh.22.

Müasir şe'riniz ötəri, xırda hissləri deyil, daha böyük məsələləri əhatə edir. ümumbəşəri ideyalara, zəmanəmizin vacib problemlərinə, bəşəriyyətin taleyi ilə bağlı olan aktual məsələlərə cavab verməyə çalışır. Zaman keçdikcə lirikanın rolu və əhəmiyyəti artır. Müasir oxucunu sentimental əhval-ruhiyyənin əsiri olan lirik qəhrəman deyil, cəmiyyətdə yüksək mövqeyi olan, insanlığın gələcəyini düşünən, ədalətsizliyə və ictimai bəlalara qarşı mübarizə aparan, öz duyğuları ilə ictimai tələblər arasında heç bir fərq görməyən kamil insan və vətəndaş olan lirik qəhrəman maraqlandırır. Zəka inkişaf etdikcə onun sənət əsərlərindən olan tələbi də çoxalır. Əks-təqdirdə inkişaf və tələb ilə həyat həqiqətləri arasında bir boşluq yaranır.

M.Hüseyn məqalələrinin birində qeyd edir ki, "sənətkarın ifadə etdiyi hisslər və fikirlər öz qəlbini titrətməmişsə, könlündə tufan qoparmayıbsa, onun yaratdığı bədii lövhə və ya surət heç kimi təəccübləndirməyəcək, həyəcanlandırmayacaq. Yazıcının könlündə doğan hisslər nə qədər zəngindir-sə, zəhində doğan fikirlər yeni və bəkirdirsə, yaratdığı əsərlərdə bütün bunların ifadəsi nə dərəcədə tam və bərizdirsə, oxucu da bir o qədər onu sevəcək, dediklərinə inanacaq. Mə'lum məsələdir, həqiqi istə'dadı, ilhamı olmayan kəs belə hisslərdən və duyğulardan məhrumdur".

M.Gülgünür də ön böyük müvəffəqiyyəti ondadır ki, o, oxucunu öz ardınca apara bilir, hisslərinin, arzu və duyğularının səmimiyyətinə inandırmağı bacarır. "Dizlərim öyilsə", "İn-tiqam səsləri", "Ellər", "İstək" kimi şe'rlər bu qəbildəndir.

Lirik qəhrəmanın həyatı tufanlarda, sürgün və zindan-larda keçsə də, o, vətənin, xalqın xoşbəxtliyi naminə yenidən

mübarizəyə atılmağa hazırdır. "Dizlərim əyilsə" şe'ri dediyimiz fikirləri təsdiq edir:

Gəzdim, daşlar əzdi ayaqlarımı,
Alınmda zamanın izləri qaldı;
Bə'zən tiksələr də dodaqlarımı,
Nəğməmi susdurmaq dedim mahaldı.¹

Lirik qəhrəman çox sınaqlardan və mübarizələrdən çıxmışdır. O, boynunda şahların verdiyi ölüm fərmanını gəzdirdiyi halda, sabah doğacaq günəşi səbirsizliklə gözləyir. Çünki bilir ki, xalq, vətən yolunda ölənlər əbədi yaşayır. Qəhrəmanın əsas məqsədi istiqlaliyyət, arzusu xalqın, vətənin xoşbəxtliyi, ideali isə azad bir cəmiyyət, milli təhqirdən uzaq, xoşbəxt həyat qurmaqdır. Şairənin lirik qəhrəmanı böyük ictimai amallar haqqında düşündür.

Onun fikrincə, əsl insan vətəndaşlığını yüksək ideallara xidmət etməklə təsdiq edir:

Döyüşdüm mən haqqım, həyatım üçün
Dözdüm hər cəzaya, hər işgəncəyə,
Döyüşdüm qırılmaz qanadım üçün,
O məni göylərə qaldırsın deyə...

* * *

İstərəm qəlbimin ağrılarına
Səngər tozlarından bir məlhəm qoyam.
Üfük geyindikə qızıl bir dona
Dincələm, kamımca nəğmə oxuyam.²

¹ Gülgün M. Çinar olaydı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.159.

² Jеnə opaja. cəh.160.

Görkəmli yazıçı Saltıkov-Şedrin vətən məhəbbətinin ülvüyyətindən bəhs edərək yazırdı:

"Vətəni, torpağı sev! Ona həmişə özün xidmət et, bunu başqalarından gözləmə, çox yüksəlmə, ucalsan da öz həmvətənlərlə, xalqınla birlikdə ucal, avaraçılıq və e'tinasızlıq dərnizində batma, vətənin naminə şəxsi marağından keç, öz həyatını ancaq ona sərf etməyə çalış, özünü inkar et".¹

Elə buradan çıxış edərək deyə bilərik ki, Gülgünün poetiyasında vətəndaşlıq duyğusu, ictimai dərd çox güclüdür. "Mənim nəğmələrim", "Düşüncədən həqiqətə", "Azadlıq təşnəsiyəm", "Bilər" və sair şe'rlərində Gülgün şairlik sənətinə böyük məqsədə çatmaq üçün necib bir vasitə kimi baxır.

Şairənin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən xüsusiyyətlərdən biri də bədii müqayisə üsuludur. Belə şe'rlərdə biz həyat və hadisələr haqqında quru mühakimələr deyil, əsl bədii kamillik və reallıq görür, hadisələrin mahiyyətini dərinləndərk edirik, insanın göldiyi obyektiv nəticənin şahidi oluruq. Elindən, obasından ayrı düşən lirik "mən" hicran odunda yansa da, özünü tək və qərib saymır. Çünki vətənin o tayı da, bu tayı da vətəndir, onun gördüyü və dərk etdiyi bir həqiqət var: o da bütöv, vahid Azərbaycan!

Deyin, ağlamasın anam xəlvəti,
Qəlbimdə yurd sahib saf məhəbbəti,
Zaman çəkdirsə də mənə möhnəti,
Əziz saxlayıbdır bu torpaq məni.²

¹ Русские писатели о литературном труде. II том, "Советский писатель", Ленинград, 1955, стр.610. (Tərəümə müəllifindir).

² Gülgün M. Günlər və xatirələr. Uşaq və gənclər ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı, 1959, səh.53.

Şe'rdə vətən məhəbbəti ilə yanaşı, zamanın, dövrün hadisələrinə də münasibət bildirilir. Lirik qəhrəmanın məzmunca dərinləşməsi, dövrün siyasi məsələlərinə, həyatın fəlsəfi qanunauyğunluqlarına dərinlən nüfuz etməsi, sovet hakimiyyətinin zahiri təmtərağına baxmayaraq, cəmiyyətdaxili ziddiyyətlərə də yeri gəldikcə onun əsərlərində işarə edilməsi əlbəttə ki, təqdirəlayiq haldır.

Şairənin lirik qəhrəmanı vətən həsrətilə yansa da, mübarizliyi və mərdliyi ilə seçilir. Bununla belə bə'zən kövrəlir, ancaq onda ümitsizlik yox, böyük həsrətdən doğmuş kədər yaranır. Kədər özündə də doğma yerlərə, xalqa böyük məhəbbət hiss edilir. Lunaçarski deyir: "...Belə bir məhəbbətlə ancaq o vətəni sevmək olar ki, heç olmasa azad ola, lakin təhqir olunmuş və tapdalanmış bir vətəni belə adi bir məhəbbətlə sevmək olmaz... Belə bir halda məhəbbətlə nifrət nəinki ayrılmaz surətdə bağlıdır, nəinki yalnız narahat hisslərlə, kədərlə doludur, onda dərin ümitsizlik, hətta sevimli varlığın özüne qarşı belə narazılıq hissi vardır".¹

Bir ocaq qurmuşdum, odu sönməzdi,
Ayrılıq arzumu yarıda kəsdi.
Yenə nanə kimi ürəyim əsdi,
Öz ocağım, odum yadıma düşdü.²

Lirik qəhrəman doğma yerlərin həsrəti ilə yanır. Elini-obasını xatırlayır, yaranmış ayrılığa qarşı üsyan edir, lakin o

¹ Lunaçarski A.V. Ədəbiyyat haqqında məqalələr. Moskva, 1957, səh.423.

² Gülgün M. Yora bilməz yollar məni... Bakı, "Yazıçı" Nəşriyyatı, 1978, səh.172.

bilir ki, bu müvəqqətidir, onun yandırdığı ocağı söndürməyə heç kimin qüdrəti çatmayacaq.

Mədinə Gülgünün bu sөpkili şe'rləri oxucuda belə bir qənaət yaradır ki, xalq ilə dağ çayı arasında bir oxşarlıq var. Bu oxşarlıq hər şeydən əvvəl xalqın qəhrəmanlığında, cəsurluğunda yeri gələndə dağ çayı kimi kükrəyib daşmasındadır. Fərq bundadır ki, dağ çayı qarşısına gələni aparır, yaxşı və ya pis, istər dostu olsun, istərsə də düşməni, fərqi yoxdur. Xalq isə qədirbiləndir. O, pisləri süpürüb atacaq, yaxşını isə saxlayacaqdır. Şairənin xalqı da belədir. Onun yolunu heç bir maneə ilə kəsmək, qarşısını almaq olmaz. O, kükrəyib daşanda hər şeyi yolunun üstündən götürüb kənara atacaq. Xalqa olan məhəbbət, onun mübarizliyinə inam lirik "mən"ə xoş əhvalruhiyyə və nikbinlik gətirir. Bə'zən sevinc və təntənə ilə coşan, bə'zən kədər və qüسسə ilə soslənən, lakin həmişə ümid və inamla dolu olan vətən məhəbbəti oxucunu da həyəcana gətirir. Şairə vətən ilə bir sevinir, vətən ilə bir ağlayır. Onun üçün vətəndən kənarda heç bir şəxsi xoşbəxtlik yoxdur.

Sən güləndə gülürəm mən,
Qəlbim coşur dərya kimi.
Söyləyirəm əziz vətən,
Kim söndürər bu eşqimi.¹

M.Gülgün bə'zən arzularını, vətən həsrətindən doğan qəmmini, kədər və qüسسəsini təbiətə müraciət etməklə verir. Bunu tənqidçi M.Əlioğlu da qeyd etmişdir: "Şairənin həyat hadisələrinə, təbiət mənzərələrinə xitabən dediyi sözləri, poe-

¹ Gülgün M. Təbrizin baharı, Bakı, Azərənşr, 1950, səh. 40.

tik müraciətləri, öz hisslərini həyatın müxtəlif ziddiyyətli halları ilə müqayisə etməsi bizi həyəcanlandırır, təsirləndirir".¹

Vətən mövzusunun əsl poetik ilhamla işıqlandırılması baxımından Gülgünün "Lalələr", "Naz-naz", "Qərənfil", "Bə-növşə", "Nərgiz", "Saralmış yarpaqlar" və s. şe'rləri xarakterikdir. Qəhrəman bə'zən özünün keçirdiyi müxtəlif halları təbiət hadisələri ilə müqayisə edir, özü ilə onlar arasında bir yaxınlıq və oxşarlıq görür. Bu bənzətmələr bə'zən o qədər lirik, o qədər səmimi olur ki, oxucu da bu hisslərin təsirinə düşür, özünü həmin aləmdə hiss edir.

L.Tolstoy, A.P.Çexov yaradıcılığında danışarkən deyirdi: "Çexov müqayisədilməz rəssamdır. Bəli, məhz həyatın müqayisədilməz rəssamıdır. Onun yaradıcılığının böyüklüyü də ondadır ki, onu yalnız ruslar deyil, hərni başa düşür, bu isə əsas şeydir. O, məzmunundan asılı olmayaraq, ancaq həyatda gördüklərini qələmə alır və təsvir etdiyi hadisəyə təəccüb ediləcək dərəcədə obrazlılıq və aydınlıq verir".²

B.Nəbiyev Gülgün sənətkarlığından danışarkən deyir: "Əksər şe'rlərdən aydın olur ki, şairə həyat həqiqətini oxucusuna çatdırmaq üçün öz sənətkarlıq bacarığında, müşahidə qabiliyyəti, canlı təsvir vasitələri və s. bacarıqla istifadə edir".³

Şairənin vətən həsrətini daha yığcam və lakonik dillə təbiət mənzərələrinə xitabən dediyi şe'rlər təşkil edir:

¹ Əlioğlu M. Şairənin şirin xəyalları. "Bakı", 1965, 20 noyabr, № 274.

² Русские писатели о литературном труде. III том. "Советский писатель", Ленинград, 1955, стр.487.(tərc.müəllifindir).

³ Nəbiyev B. Yadıqar üzük. "Azərbaycan" jurnalı, 1953, №12, səh.137.

Demə ki, qalmışam güllərdən ayrı,
Çağlayan sülaldən, seilərdən ayrı.
Kaş könlün olmasın ellərdən ayrı,
Ürəyin görməsin möhnəti, lələ!¹

Belə şe'rlərdə lirik "mən" in müraciətində bir rıqqət və səmimiyyət duyulur. Sairə hər otun, hər çiçəyin özünəməxsus əlamətlərini müəyyən ictimai və subyektiv amillərlə mənalandırmağı bacarır. Təsvirlər bəzən o dərəcədə inandırıcı, təbii olur ki, lələ də, qızıl gül də, naz-naz da öz rəngi və təravətilə oxucunun gözü qarşısında canlanır. Bu şe'rlərdə yüksək sənətkarlıqla xalq bədii təfəkkürünün ustalıqla əlaqələndirilməsi şe'rlərə bir səmimiyyət və siqlət aşılayır.

De, hansı həsrətdən ürəyin yandı?
Qəlbinin qanı ilə rəngin boyandı.
Aşıq oba-oba, kənd-kənd dolandı,
O səndən başladı söhbəti, lələ.

Ayrılıq sünənə qoy xal salmasın,
İntizar gözlərin yolda qalmasın.
Arada inciklik, giley olmasın,
Köyrəlmə sən belə xəlvəti, lələ!²

Bu şe'rlərdə forma-məzmunu, məzmun da formanı tamamlayır. Aşıq şe'rinə xas olan bir sıra xüsusiyyətlər: musiqilik, axıcılıq, milli, obrazlı təfəkkür tərzini bu şe'rlərə daxil ola-

¹ Gülgün M. Günlər və xatirələr. Uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı, Bakı, 1959, səh.68.

² Yeno orada, səh.66.

raq yeni mə'na kəsb etmişdir. Bu şe'rlərdə xitabən deyilmiş sözləri lirik qəhrəmana aid etmək olar. Şe'ri oxuyan hər kəs hiss edir ki, lirik qəhrəmanın qəlbi kövrəlmişdir, o, elindən, vətənidən, istəkli anasından ayrılmışdır. Bu ayrılıq qəhrəmana əzab, əziyyət verir, həsrətdən doğan göz yaşları axıdır. Müəllif sətiraltı ifadələr işlədərək deyir ki, sənə layla çal-çala səsim zilə qalxdı. Sənin dördünü ancaq intizar çəkənlər və ürəkdən yananlar bilər.

Baş qoyub torpağın isti köksünə,
De kim, anırsan belə, a naznaz!
Xəlif bir qızartı çöküb üzünə,
Sevginmi düşübdür dilə, a naznaz?

Soruşdum ürəkdən yanandan səni,
İntizarmı salıb amandan səni.
Bəlkə ayırıblar anandan səni,
Dönüb həsrət yaşın ilə, a naznaz!

Təbiət gözəlliklərini mə'nalandıran, onlara ictimai siq-lət aşılamağı bacaran şairə 1945-1946-cı illərdəki inqilaba işarə edir. Bu inqilabın onun ruhi-mə'nəvi aləmində, həm də yaradıcılığında dərin kök saldığı bir daha təsdiq olunur. "Əs-lində o özü bir şair - vətəndaş olmaqla bu inqilabın yetirməsi-dir. Onun poeziyasındakı həsrətin, odun, yanğının səbəbini də elə bunda axtarmaq lazımdır".²

¹ Gülgün M. "Çinar olaydı", Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968. səh.207.

² X.Rza. "Mübarizəyə çağıran şe'rlər". "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1965-ci il, 20 noyabr, səh.2.

Lakin bu zəif sentimental bir insanın qəmi deyil, həyatın sərt üzünü görmüş, qoşulduğu inqilabın tar-mar edildiyinin şahidi olmuş, mübariz bir insanın qəmidir, ictimai dərddir, vətəndaş kədəridir. Buna görə də bu qəm ruh düşkünlüyünə, bədbinliyə gətirib ç xarmır, əksinə, hər kəsi səfərbər olmağa, vətənin azadlığı, istiqlal uğrunda mübarizə aparmağa səsləyir.. "Bir ovuc qar" şe'ri bu cəhətdən çox səciyyəvidir. Xəstələnən lirik qəhrəmana həkim təklif edir ki, nəbzinin normal vəziyyətə düşməsi üçün o müəyyən dərmanları qəbul etməlidir. Xəstə həkimə yalvarır, şəfası üçün ondan imdad istəyir. Xəstənin yaşamaq üçün, şofa üçün həkimdən imdad istəməsi, ümidini ona bağlaması təbii (Şairə burada insanın həyat eşqini, yaşamaq ehtirasını inandırıcı təsvir edir). Xəstə həkimə yalvararaq deyir ki, sonin verdiyin dərmanlar mənə kömək etmir, mənə ürəyimin tellərini dindirən həsrət və ayrılıqdır. Mən vətəni darda, gözü yolda qalan bir elin xəstəsiyəm. Belə xəstəyə isə dərmanlar kömək edə bilməz. Doğulduğu torpaqdan ona boynu bükük bənövşə, ya da bağı yanıq lələ gətirsələr, o sağalar. Belə xəstəni dərmanlar deyil, vətən, onun çiçəkləri sağalda bilər. Xəstənin həkimə son müraciəti belədir:

Savalanın qarından
Bircə ovuc tap, həkim!
Bu vaxtsız ayrılıqdan,
Çəkməyim əzab, həkim!
Qoyum sinənin üstə,
Yanğın azalsın barı,
Sənəm ki, vətəndəyəm,

Unudum ağrıları,
Unudum ağrıları...¹

Bu səpkili şe'rlərdə mübarizələrdə bərkimiş, mərd və cəsur qəhrəmanın vətən sevgisi, gələcəyə, azadlığa inamı təsvir olunur. Qəhrəman inanır ki, bir vaxt gələcək, o doğma yerləri, həsrətli anasını görəcək. Şairə vətənin istiqlalına inanır. Odur ki, onun sabahkı xoşbəxt gününə nəğmələr oxuyur. Lakin bu xoşbəxt sabahın açılmasına mane olan qüvvələr azərbaycanlıların və digər xalqların, nəinki milli təhqirlərinə göz yumur, həm də onların dəyirmanına su tökürlər. Ona görə də şairənin əsərlərində İran müstəbidləri ilə mübarizəyə çağırış eşidilir. Xalqın istək və arzularının boğulmasında xarici imperializmi, xüsusən, Amerika və İngiltərəni ittiham edir.

Bir vaxt Amerika və İngiltərənin şahla münasibəti yaxın olduğu üçün Milli hökumətin süqutunda bu dövlətlərin də kifayət qədər "xidmətləri" olmuşdu. İstiqlaliyyət, azadlıq deyə milli hüquqları uğrunda ayağa qalxmış xalqı o vaxt öz qanı içində boğdular. İncilərin qan içində boğulmasının şahidi olan, ölində silah Milli hökuməti qoruyan şairə həmin hadisələrə bir neçə ildən sonra qayıdaraq qələmə almışdı. Ona görə də oğulları dar ağaclarından asılan, sürgün yollarında həlak olan anaların fəryadı Mədinə Gülgünün qələmində dil açırdı:

Çəkil, sən ey yağı, yurdumdan çəkil,
Bu vətən, bu torpaq, bu dağ mənimdir.

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.174.

Eşit sözlərimi, bunu yə'qin bil,
Hər gülü bar verən bu bağ mənimdir¹.

"Yalnız İran deyil, müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizəyə qalxmış xalqların böyük tarixi hərəkatı şairlərimizi ürəkdən maraqlandırır. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, bu böyük hissləri ifadə etmək üçün bə'zən şairlərimizdə nəfəs çatmır, hisslər və fikirlər müvafiq bədii dona geydirilmir, çılpaq bir şəkildə verilir".²

Hərəkatda iştirak etmiş, hadisələri gözləri ilə görmüş M.Gülgünün yaradıcılığında vətənə məhəbbət, imperializmə nifrət, milli azadlıq hərəkatına rəğbət, son dərəcə təbiiliyi, ictimai kəskinliyi və olvanlığı ilə seçilir.

İran şovinizminin ən mənfur xüsusiyyətlərindən biri Azərbaycan xalqının adət və ən'ənəsinə, onun dilinə biganəliyidir. Belə hallarda min illərin sınağından çıxmış, bədii və fəlsəfi fikirləri ifadə etməyə qadir olan bir dil məsxərəyə qoyulur, xalqın mə'nəviyyəti və dili kinayə obyektinə çevrilir. Vətənpərvər bir şairə kimi Mədinə Gülgün də belə hallara biganə qala bilmir, ana dilinin müdafiəçisi kimi çıxış edir.

Munisi doğuldum saf məhəbbətin,
Haqqın, ədalətin, gözəl niyyətin,
Dili zəncirlənmiş qoca Fitrətin,
Ölməz əş'arını qaytarın mənə.

¹ M.Kulakun. Təbriğini baharı. Bakı, Azərbaycan, 1950, səh.27.

² M.Arif. Poeziyamız haqqında. "Azərbaycan" jurnalı, Bakı, 1966, №2, səh.6.

Min-min xəzinəyə dəyişməyəm mən
Sənin bir daşını, ey əziz vətən!
Budur Gülgünü də dilə gətirən,
Xalqının varını qaytarın mənə¹.

M.Gülgün elə bir nəslə mənsubdur ki, bu nəsil həyatın çox təlatümlərinin şahidi olub. Onlar milli mücadilə yolunda ilk mübarizlərdən biri olmuşlar. "Çox vaxt top atəşləri onların haqq sözünü başqalarına çatdırmışdır. Onlar əsil səadəti, xoşbəxtliyi vətənin azadlığında, istiqlaliyyətində görmüşlər. Bu elə bir nəslədir ki, həyatın keşməkeşləri, burulğanları onların arasında çox dözümlü, sözün həqiqi mənasında nəhəng iradəli adamlar yetişdirmişdir. Bu nəslin hər bir nümayəndəsi özünün həyat səlnaməsini yaz-mağa qadirdir".²

M.Gülgün mübarizənin qızğın illərində olduğu kimi sonralar da qüvvətini müqəddəs vətən torpağından aldı. Onun sonralar yazdığı əsərlərdə əvvəlki döyüşkənlik, mübarizlik əsas aparıcı xətt kimi yaşadı və inkişaf etdi. Bu xətt Vətən və xalq məhəbbətidir, ona bağlılıq, fədakarlıq və məftunluqdur. Mərhum şairimiz Xəlil Rzanın dediyi kimi, "Gülgün əqidə və məslək şairidir".³ Bə'zən

Köyrəlmiş könlümə əl vurma, həkim,
Qoy hicran dərdini mən özüm çəkim.⁴

¹ M.Gülgün. "Şairənin kitabxanası", "Qaytarın mənə" Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962. səh.19.

² S.Əmirov. "Çox mö'təbər xitabət kürsüsü", Bakı, 1969-cü il, 6 yanvar. N-7, səh.3.

³ X.Rza. "Mübarizəyə çağıran şe'rlər", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1965-ci il, 20 noyabr.

⁴ M.Gülgün. "Şairənin kitabxanası", Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1962. səh.41.

- söyləyən şairə mübarizəni, istiqlal gözləməkdən yorulsa da, usansa da bu bir anlıq olur. Çünki o, bir xalqın arzu və istəyini ifadə edir, onların adından danışır, milyonların təmsilçisinə çevrilir. Onun poetik "mən"inin arxasında vətən, xalq, el durur. Belə şe'rlərdə şairəylə onun poetik "mən"i əqidə və məsləkcə birləşir. Bəli, artıq zaman yetişib, hər anın öz hökümü var. Divarları qan sızan, torpağı qan ağlayan, vətən oğullarının saxlandığı qara zindanlar da, vətən də, xalq da mübarizə istəyir, yeni həyat arzulayır. Ana südü, ana öyüdü, qanı axıdılmış Azərbaycan yurdunun igitləri, yanan doğma torpaq da yeni döyüslərə, vətənin istiqlalı uğrunda mübarizəyə çağırır.

Məni qanlı məhbəsdən
Mənim elim çağırır.
Pəs atmış zəncirlərlə,
Bağlı dilim çağırır.¹

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, vətən həsrəti, azadlıq və mübarizə əzmi onun yaradıcılığının şah damarını təşkil edir, bütün qalan mövzular yalnız bu ideya və mövzu ətrafında dövr edir, yazıb-yaratmaq üçün ona mə'nəvi qüvvə və ilham verir.

¹ M.Gülün. Dənizin sahili var... Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1965, səh.50-51.

LİRİK DÜŞÜNCƏLƏR

(BİR ÖMÜR İSTƏYİRƏM QƏLƏM ÇƏKƏ MÖHNƏTƏ)

M.Gülgünün lirikasında əsas aparıcı mövzu vətənpərvərlik və milli istiqlal olsa da, doğma mövzulardan biri də məhəbbətdir, onun fəlsəfi mə'nasıdır. Zəngin şərqi ədəbiyyatında məhəbbət həmişə cəmiyyətə qarşı üsyankarlıq, fədakarlıq, ictimai ədalətsizliklə mübarizə və insan ləyaqətinin təsdiqi kimi təzahür edir. İntellektual şərlərilə poeziyamızı zənginləşdirən klassiklərimizdən başlayaraq müasir poeziyamızın nümayəndələrinin əsərlərində işlənmiş məhəbbət mövzusu həmişə bəşəri mahiyyət daşıyaraq, qarşılıqlı real hisslərin ifadəsi olmuş, azadlıq və əxlaq saflığını müdafiə etmişdir.

Məhəbbət konsepsiyasının kamil yaradıcısı Füzuli təsadüfi deyil ki, özünü məhəbbət aləmində şöhrət qazanmış Məcnunla və Fərhadla müqayisə edir:

Məndə Məcnundan füzun aşılıq iste'dadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.

Dahi Füzulinin şərqi ədəbiyyatında azad sevgi, cəfakəş aşiq və ölməz məhəbbət simvolu olan Məcnunla özünü müqayisə etməsi təsadüfi deyildi. Çünki humanist şair Məcnunun təmsalında özünü, onun arzularında isə öz arzularını görürdü. Məcnunun irsanlardan üz çevirərək azad təbiətin qoynunda məskən salması onun feodal-patriarxal cəmiyyətə qarşı üsyanı idi, çünki bu cəmiyyət onun azadlıq və insani hisslərini qiymətləndirə bilmədi. Məcnunun böyüklüyü onda idi ki,

o, qaranlıq mühitdə yeganə zəka işığı idi, bu işıq onu mühitin fəvqünə qaldırmışdı. "Humanist mütəfəkkir, insanların bir-birini sevməsini, dost, sirdaş və qardaş olmasını arzulayırdı. İnsan və insanlığa sevgi Füzulinin alovlu bir məhəbbətlə, ehtirasla tərənnüm etdiyi əxlaqi qayə, yüksək bəşəri hissdir. O, hamını aqıl, bir-biri ilə dost və mehriban görmək istəyir, bəşər nəslini hər cürə pis əməllərdən çəkinməyə, ünsiyyət və birlikdə olmağa, qarşılıqlı sevgiyə çağırırdı".¹

Xalq azadlıq aşığı olduğu üçün həmişə saf məhəbbəti müdafiə etmişdir. Elə şifahi xalq ədəbiyyatının özündə bir çox bayatılar, "mən aşiq" sözü ilə başlayır. Bütün nağıl və dastanlarımızda aşiq həmişə ədalət, azad həyat, doğruluq, dostluq rəmzi kimi qiymətləndirilir. Məhəbbət və aşiq hörmətli alim M.C.Cəfərovun sözlərilə desək "ümumiyyətlə, bizim klassik şe'rimizdə hər yerdə həyat, səadət eşqi, xalq müdrikliyi, xalq hikmətini təmsil edir"².

Deməli, məhəbbət azadlıq ideyaları ilə bağlı olan hissdir. Bu hissənin möhtəşəmliyini və ülviliyini Füzuli yaradıcılığında əlçatmaz və təkrarolunmaz yüksəkliyə qaldırdı, onun fəlsəfi mahiyyətini açdı. Tənqidçi-filosof Asif Əfəndiyev "Bəs nədir o məhəbbət?" - sualına cavab tapmaq üçün Füzuli lirikasına müraciət edir və yazır ki, "Füzuli təkə məhəbbətin tərənnümçüsü deyil, kamil bir məhəbbət konsepsiyasının yaradıcısıdır"³.

¹ F.Qasımzadə. Qəm karvanı, yaxud Zülmətdə nur. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.162.

² M.C.Cəfərov. Füzuli düşünür. Azərneşr, 1959, səh.28.

³ Asif Əfəndiyev. Məhəbbətin izi ilə. "Ulduz" jurnalı, 1969, №2, səh.44.

Məqalə müəllifi Füzuli lirikasından bəhs edərək məhəbbətin əsl mahiyyətini yeddi bölgü altında müəyyənləşdirir və göstərir ki, bu haqda olan bütün suallara Füzulinin məhəbbət lirikasında cavab tapmaq mümkündür.

Bəli, məhəbbət heç də iki nəfərin bir-birinə olan sevgisi kimi dərk edilməməlidir. Məhəbbət insanın həyata bağlılığı, həyatı sevməsi, estetik zövq, təbiətin yaratdığı bütün gözəlliklərə məftunluq, insanın insana inamı, sağlam ailənin əsası, bütün bəşəriyyətə məhəbbət deməkdir.

Mədinə Gülgünün də həyat və sevgi lirikasında insanın təbii və canlı duyğuları dilə gəlir. Müəllif poetik sözün hökümü ilə sübut edir ki, insanın qəlbində əmələ gələn, özünə ənginlik və geniş yol açan təbii hisslərin qarşısını heç bir sün'i və kənar qüvvə ala bilməz. Sevən könlün arzuları qarşısında hər şey gücsüzdür. Lakin bu sevgi insan ağına tabe olan, insanın idrak və zəkasından qidalanan sevgi olmalıdır. Burada heç bir şöhrət, heç bir mənfəət düşünülməməlidir. Şairənin təsvir etdiyi məhəbbət təmənnəsiz, fədakarcasına olan məhəbbətdir. Məhəbbət deyərkən həm də müəyyən bir ideyaya, vətənə, bəşəriyyətə, hətta bütün insanlara olan sevgi başa düşülməlidir. Bu mə'nada məhəbbət ən geniş əhatəli, ən çox rişə atmış hissdır. Geniş mə'nada desək, şairin lirik qəhrəmanında olan məhəbbət bütün xarici aləmdə xoşa gələn şeylərə hüsn-rəğbət deməkdir. Gülgünün poetik parçalarında həyatın bəxş etdiyi bütün gözəlliklərə böyük məhəbbət duyulur. Şairə məhəbbət məfhumunu geniş mə'nada başa düşür və mə'nalandırır:

Məndən soruşsalar nədir məhəbbət?
Deyərəm o gözəl, o əziz nə'mət...

Torpaqdır, bitkidir, günəşdir, sudur,
Meyvə qoxusudur, gül qoxusudur.

O mehriban bir söz, şəfqətli əldir,
Sevib, sevilməkdir, işdir, əməldir.
O, ana laylası, körpə səsidir,
Əməyin, lübnərin təntənəsidir¹.

Məşhur əxlaq nəzəriyyəçisi Braun məhəbbəti musiqi ilə müqayisə edib göstərir ki, məhəbbət həyatın musiqisidir və hətta məhəbbətin lal notası hər hansı musiqi alətinin çıxardığı səsdən daha xoş səslər çıxarır. Şairənin bu səpgidə yazılmış şe'rlərində hissi məhəbbətlə mə'nəvi məhəbbət vəhdət təşkil edir. Mə'nəvi məhəbbət yüksək idrak pilləsi, məhəbbətin təkmilləşməsidir. Bu məhəbbətdə hiss ilə təfəkkür qovuşur. Şairin lirik qəhrəmanında məhəbbət o qədər böyük və dərin ki, onda dəniz coşğunluğu, qaya sərtliyi və bahar tərəvəti var. Həm də burada öləri hisslərdən deyil, əsil real məhəbbətdən söz gedir. Çünki sevən gənc sevgilisi ilə ömrü boyu bir yerdə olmağı arzu edir.

Mən çiçək olsaydım, otirli çiçək,
Ətrimlə məst edib oxşardım səni.
Mən ulduz olsaydım, şölə çəkərək,
Göylərə yazardım məhəbbətimi.²

Lirik qəhrəman qəlbinin dərinliklərindən gələn möhtəşəm məhəbbət hissini izhar etmək üçün özünü bahara.

¹ M.Gülğün. "Çinar olaydı". Azərneşr. Bakı, 1968, səh.55.

² M.Gülğün. "Dənizin sahili var", Azərneşr. Bakı, 1965, səh.90.

günəşə, aya, dənizə, kükürəyən çaya, bənzətsə də, bunların heç biri deyil. Əks təqdirdə belə bir fikir doğardı ki, qəhrəmanın sevgisi qeyri-real məhəbbətdir. Bu isə istər-istəməz insanı həyatdan ayıraraq romantik bir aləmə aparardı. Ona görə də şairin qənaəti belədir ki, məhəbbətsiz ömür heçdir, həyatda nəyəsə, kiməsə bağlanmadan yaşamaq mümkün deyil.

Bircə ürəyim var, sənindi o da
Birdə ki, nəğmədir sovqatım mənim.
Məhəbbətsiz ömür heçdir dünyada,
Sevgidən yaranmış həyatım mənim.¹

Ədəbiyyatşünas M.Əlioğlu "Şairin şirin xəyalları" adlı məqaləsində yazır: "Şair insan eşqinin möhtəşəmliyini, insan düşüncəsinin parlaqlığını və insan xəyalının sonsuzluğunu sahili qət edilməyən dalğalı dənizlərdən, zirvəsi buludları dələn dağlardan, dibi görünməyən uca göylərdən daha qüdrətli, möhtəşəm və əzəmətli hesab edir. O, şe'rlərində həm səmimi, həm də həyəcanlıdır"².

Həqiqətən tez-tez lirik üsluba müraciət edən Gülgün, poeziyanın həm qədim, həm də tərəvətli mövzusu sayılan məhəbbəti, həyat sevgisini və gənclik eşqini yeni biçimdə, təzə cizgilər və poetik ifadə vasitələri ilə oxucularına çatdırmaqla bilir. Bu poetik parçalarda olan səmimiyyət hər şeydən əvvəl insana məxsus-ülvi hisslərin çox səmimi təsvir edilməsindədir.

Şairin məhəbbət lirikasında fərdi intim duyğular ictimai

¹ M.Gülgün. Dənizin sahili var. Azərneşr, Bakı, 1965, səh.90.

² M.Əlioğlu. Şairin şirin xəyalları. "Bakı" qəzeti, 1965, 20 noyabr.

eybəcərliyə qarşı duran bir səddirsə - onun qarşısında əyilmək - yüksəlmək, özünün mahiyyətini daha dərindən dərk və təsdiq etmək deməkdir¹.

Mədinə Gülgünün qəhrəmanları öz mənliliyini yüksək ideyalara xidmət etməklə təsdiq edirlər. Əsl insani hiss olan məhəbbət də zəkali hiss olduğu üçün əsrlərin min illərlə yaşadıq qoruduğu əxlaq normalarına dərin hörmət və ehtiramın nəticəsidir. Bütün bunlarla yanaşı, Gülgün yaradıcılığında ictimai məzmun qüvvətli olduğu üçün məhəbbət lirikası bu poeziya axınında zəif görünür, bə'zi yerlərdə isə məhəbbət lirikası ilə ictimai məzmunun vəhdəti bunlar arasında olan sərhəddə son qoyur.

Can odlara yandı, yenə cananı istər,
Hey çarə gözər vəslətə, dərmanımı istər.

Könlüm yorulub, hicrana yoxdur daha səbri
Dərya quşu tək uçmağa tufanı istər.²

Gülgünün lirikasında bir təmkinlilik, həyat hadisələrinin mahiyyətinə fəlsəfi baxış nəzərə çarpır. Bu da onun şe'rlərinin mə'na və mündəriçə e'tibarilə zənginliyini göstərir. Onun "Həyat eşqi", "Nənom deyərdi", "Bir qaya başında", "Həyat nəğmə deyilmə?" parçaları ictimai poetik şe'rin yaxşı, həm də tərəvətli nümunələri hesab edilə bilər. Yaradıcılıq və fikir axtarışları bu şe'rlərdə daha açıq nəzərə çarpır. Çünki bu

¹ A.Əfəndiyev. Sənətdə gənclik və sənətin əbədi gəncliyi, "Ulduz" jurnalı, 1968, №2, səh.46.

² M.Күлкүн. Чинар олажды, Азәрнәһр, Бакы, 1968, səh.228.

şə'rlərdə həyat hadisələrinə obyektiv yanaşılmış hər bir əşya və predmetin mənası bu və ya digər dərəcədə işıqlandırılmış, hadisələr səmimi, səlis və tə'sirli bir dillə oxucunun mühakiməsinə buraxılmışdır. Bu səpkili şə'rlərdə şairə tək-tək hiss edilən yeknəsəklikdən qurtarır, müxtəlif mühakimələr söz demək üçün şairə geniş imkanlar verir.

Həzin bir bulaq səsi,
Bir göyərçin qanadı,
Halal əmək, halal iş,
Ürəkdən gələn gülüş...
Göy zəmilər, tarlalar,
Qayğısız şən balalar,
Nəğmə deyil nədir bəs?
Nəğməni həyatda göz¹.

Şairin lirik, "mən"inin aləmindəki genişlik, estetik düşüncə onun məzmununa dolğunluq gətirir. M.Gülgünün təsvir etdiyi ehtiraslı, həm də zəkali məhəbbət, ictimai və etik düşüncələr, həyatın adı hadisələrinə həssaslıqla yanaşmaq, təbiətdə, insan həyatının hər dövründə estetik tapıntı, xalqın min illər boyu yaratdığı ədəbiyyat və incəsənət abidələrinə hörmət və ehtiram, milli müəyyənlik və s. oxucunu poetik aləmin dərin qatlarına aparır. Bu xüsusiyyətlər onun yaradıcılığına geniş məzmun, dərin mə'na gətirir.

Şairin poetik amalı həyata bağlılıq, yaşamaq, mübarizə aparmaq, insan həyatının xoşbəxtliyini tə'min etmək ideyasını təlqin edir. Şairin lirik qəhrəmanı insanı dünyanın ən qiymətli

¹ M.Gülgün. Dənizin sahili var. Azəröşr, Bakı, 1965, səh.147.

incisi hesab edən, həyatın bütün mürəkkəbliyini, sevincini və kədərini öz çiyində daşıyan bir xilqətdir. Şair "həyat eşqi" şe'rinə intim və fərdi duyğuları ilə yaşayan insanı deyil, insanın və torpağın nəfəsilə yaşayan filosof-insan surətini yaratmışdır. Şair həyatı inkişafda təsvir etdiyi kimi insanı da da-
im yaradıcı fəaliyyətdə, təbiət və cəmiyyətlə qarşılıqlı tə-
masda verir. Yəni sevib-sevilməyən, yalnız öz aləminə qapı-
lıb özünü düşünən sözün həqiqi mənasında bədbəxtdir. İnsa-
nı qurub-yaratmağa, həyatın gözəlliklərindən zövq almağa
sövk edən həyat eşqidir. İnsanı qoruyun! O, əvəzedilməz xil-
qətdir. O, həyatın bəxş etdiyi misilsiz və sonsuz gözəllikdir.
Şe'rdən çıxan notico budur.

Dənizdəki dalğalar
Hücum etsələr mənə,
Aparmaq istəsələr,
Lal suların dibinə,
Nəfəsim təngisə də,
Baş əymərəm ölümə!
Qovuşmaqçün təzədən,
Vətənimə, elimə,
Son gücümü yığaram,
Mən sahilə çıxaram...¹

İnsan qeyri-adi, həm də əvəzedilməz varlıq olduğu
üçün onun yoxluğu şairi narahat edir, heç bir şeyə baş əymə-
yən qəhrəman etiraf edir ki,

Fəqət bir gün duymasam,
İnsanın nəfəsini,

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərnoşr, Bakı, 1968, səh.68.

Eşitməsəm qəm dolu,
Sevincə dolu səsini..
Gücsüz sanaram o gün
Özümü həyatda mən...
Can qurtara bilmərəm
Köksümdə baş qaldıran
Tufanların əlindən,
Dalğaların əlindən¹.

Bütün zamanlarda poeziyanın qarşısında duran vəzifələrdən biri də sülhün bütün dünyada təmin edilməsi məsələsinin geniş işıqlandırılmasıdır. Şairin bir sıra əsərləri insan yalnız iş görmək, qurmaq, yaratmaqla kifayətlənməməli, özünün, həm də başqalarının çəkdiyi zəhmətdən bəhrələnməyi və həyatın gözəlliklərindən həzz və estetik zövq almalıdır - fikrini təlqin edir. Bəşəriyyətin səadəti naminə edilən hər bir mübarizə insanın həyatına daxil olmalı, onun insanlıq borcundan başqa bir də mə'nəvi tələbatına çevrilməlidir.

Bir ömür istəyirəm
Qələm çəkə möhnətə,
Sülh bayrağı bəxş edə,
Bütün bəşəriyyətə².

Həyatı yüksək intellektual səviyyədə müşahidə edib qiymətləndirmək M.Gülgün yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Şair hissiyyət adamı olduğu kimi eyni zaman-

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərənşr, Bakı, 1968,səh.68-69.

² M.Gülgün. Dənizin sahili var. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1965, səh.100.

da o ictimai xadimdir, cəmiyyətin bir damlasıdır. Cəmiyyət deyilən geniş anlayış mübarizə dolu bir həyatdır ki, bu həyatın bəxş etdiyi nəş'ə bütün sevinclərdən yüksəkdir. Aydın məsələdir ki, həyatın bu sevincini duymaq cəhətdən şairlər daha həssas olurlar.

Bu iki cəhət bir-birindən ayrılmadığı və vəhdət təşkil etdiyi üçün M.Gülün lirikası oxucuya xoş tə'sir bağışlayır. Şairə təbiət hadisələriylə cəmiyyət arasında ümumi oxşar cəhətlər axtarıb tapır və onları poetik dildə şe'rə çevirir. O, dənizin çağlamasını insan qəlbinin keçirdiyi təlatümlərlə, dənizin tufanlı və sakit anlarını insanın gülüb-ağlaması ilə qarşılaşdırır. Təbiət hadisələrinin insaniləşdirilməsi təbiətlə cəmiyyət arasında olan vəhdəti bir daha təsdiq edir.

Soruşdum, ey dəniz, bu çağlamağı,
Sahil qumlarını queaqlamağı,
İnsan tək gah gülüb, gah ağlamağı
Kimdən öyrənmisən, et məni hali?
Səndən öyrənmişəm dedi - bu halı¹.

Şairin Xəzərə həsr etdiyi bir silsilə şe'rlər var ki, bunlar onun yaradıcılığında müstəsna yer tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Xəzərə həsr edilmiş şe'rlərin əksəriyyəti yüksək poetik zövqlə yazılmışdır.

Gülün dərizin sakit vəziyyətini insanın düşüncəli və dalğın anına, ləpələrin piçiltisini, iki sevgilinin amiranə söhbətinə, heybətli dalğaların gurultusunu isə insanın bitib-tükənməyən qüvvəsinə oxşadır. Belə hallarda müəllif demək

¹ M.Gülün. "Dənizin sahili var", Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1965, səh.100.

olar ki, qarşısına Xəzəri tərənnüm etmək məqsədini deyil, onun təsviri fonunda insanın yaşamaq ehtirasını, gəncliyin qaynar təbiətini və mə'nəvi zənginliyini tərənnüm etmək məqsədini qoyur.

Nə zaman ki, saçımı darayıram, hörürəm,
Yadıma Xəzər düşür, yadıma sən düşürsən.
Nə zaman yarpaqları pıçıldaşan görürəm,
Yadıma Xəzər düşür, yadıma sən düşürsən.

Xəzər duzlu, sən duzlu, ikiniz də çağlayan,
İkiniz də sevgini daim öziz saxlayan.
İstər uzaqda olum, istər yaxında, inan -
Yadıma Xəzər düşür, yadıma sən düşürsən.¹

Şairənin klassik mövzulara yeni, orijinal mə'na verməsi çox maraqlıdır. O, bir sıra şe'rlərində məzmunca kamil və özünəməxsus ədəbi nümunə yaratmışdır. Bu poetik parçalarda təbiətin predmetləri məğrur və müdrik insanı təmsil edir, onun mə'nəviyyəti ön plana çəkilir, ağı, zəkası tərənnüm olunur.

S.Əmirov "Çox mö'təbər xitabət kürsüsü" məqaləsində "Çinar olaydı" kitabında toplanmış şe'rlər haqqında yazır: "M.Gülgünün kitabında toplanmış əsərlərdə belə keyfiyyət nəzərə çarpır ki, müəllif hadisə və əşyaların poetik mə'nasını kəşf etməkdə çox irəli getmişdir. Diqqət olursa, şair bir yarpağın tənhalığında, bir bulağın zümzüməsində, bir söyüdü

¹ M.Gülgün. Dənizin sahili var. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1965, səh.105.

duruşunda elə mə'nalar görür, elə ümumiləşdirmələr çıxarır ki, oxucunun səminiyətini və məhəbbətini qazanır"¹.

Bu mə'nada "Dağlar" şe'ri çox xarakterikdir.

Dərdini heç kəsə açıb demədi,
Qartal xəyalından yenə enmədi,
Zirvəsi görünməz oldu, dinmədi,
Bildirdi bu ötəri bir haldı dağlar².

Ən qabarıq cəhət həyat hadisələrinə, ömrün mə'nasına və insan arzularına müəllifin dərin mühakimələrlə yanaşmasıdır. "Qocalıq" şe'rinin başlıca problematikası insan ömrü və bu ömrün dərk edilməsidir.

Səir B.Vahabzadə "Çinar olaydı" kitabına yazdığı müqəddimədə bu şe'rə xüsusi diqqət yetirərək yazır: "Qocalıq! Onun gəlişindən təşvişə düşmək hissi çox adi, insani bir duyğudur. Yaşı qırxı ətənlər bu hissi çox tez-tez yaşayır"³.

Doğrudur, gənclik romantik bir aləmdir. Bu dövrdə insan püxtələşir, onda ciddi münasibətlər əmələ gəlir, qeyri-kamillik, avamlıq və e'tinasızlıq kimi sifətlər insanı tərk edir. Gözəl arzular, təmiz niyyətlərlə həyata qədəm qoyan insan gəncliyin bir vaxt onu tərk edəcəyinə həmişə heyfslənir. Çünki, gənclik gedəri qonağa bənzəyir. Ülvə ehtiraslar, nəcib hisslər, insana xidmət etmək arzusu gəncliyin yetkinləşmə dövründə boş illyuziyadan həqiqətə çevrilir. Qocalıq isə daha

¹ S.Əmirov. Çox mö'təbər xitabət kürsüsü. "Bakı" qəzeti, 1969. 6.1., № 4, səh.3.

² M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.44.

³ B.Vahabzadə. "Çinar olaydı" kitabına yazdığı müqəddimə. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1968, səh.6.

təmkinli, daha dəyanətli olur. Keçilmiş həyat yollarının təcrübəsi insanı düzgün istiqamətləndirir. O, insanla son mənzilə qədər yoldaşlıq edir. Bu mə'nada qocalıq əbədilik qazanır.

Bu şe'rdə Gülgün insanın keçirdiyi psixoloji vəziyyəti həssaslıqla qələmə almağı bacarır.

Bir səhər qocalıq döydü qapımı,
Əlində əsası, gözündə eynək.
Dedi istəsən də, istəməsən də,
Səninlə günümü keçirəm gərək¹.

Bu vaxta qədər poeziyamızda gəncliyin mə'nəvi qüdrəti, əzəməti tərənnüm səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin insan müdriqliyinin, insan kamalının ən yüksək pilləsi olan qocalıq dövrü şairə tərəfindən o qədər şairanə təsvir edilir ki, həmişə gəncliyin gedəriliyinə kədərlənən insan bu şe'ri oxuduqda mə'nalı həyatın nə olduğunu bir daha başa düşür. Qocalıq - böyük və mə'nalı həyatın, müdriqlik və mə'nəvi zənginliyin təsdiqi kimi səslənir.

Saçın ağarması insan ağılının kəməlləşməsi, ömrün həyatda buraxdığı izlər və mə'nəvi gözəllikdir, insanın şairanə təbiətə çevrilməsidir. Ona görə də Gülgünün lirik "mə'n"inin xəyalı uzaq illəri gəzir, o, ömür dastanını varaqladıqca, təbəssümlü illərlə yanaşı, çətin anlarını da xatırlayır. Bundan sonra qocalıq ona daha əzəmətli, daha əziz görünür. Övladının "ana" deyə səslənməsi lirik qəhrəmanı xəyallar aləmindən ayırır. Anahıq səadətini, bu böyük gözəlliyi duymaq ona gəncliyini qaytarır.

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı, Azərneşr, Bakı, 1968, səh.71.

Gülgün fərdi arzularını, ictimai və ümumbəşəri ideyalarla vəhdətdə götürür. Torpağın yaralanmasına, bir çiçəyin qırılmasına dözə bilməyən həssas təbiətli şairi insan arzularının böyüklüyü ilə ömrün qısalığı arasındakı təzad narahat edir.

Obyektivlik şairin lirik "mən"inə canlılıq və emosionallıq verir. Onun estetik idealı bundan ibarətdir ki, gözəl görünən, bir-birinə oxşayan hər bir əşyanı və predmeti eyni dərəcədə qiymətləndirmək olmaz.

İnsan var ki, təməl qoyur,
Yaşatmaqdır hər sözü də.
İnsan var ki, qəlbi qara,
Zülmət görür gündüzü də.

İnsan var ki, məhəbbətlə
Düşünürsən hər an onu.
İnsan var ki, lə'nətlərlə
Darağalamış zaman onu¹.

İnsan xəbisliyi və insan xəyanətilə qarşılaşarkən lirik qəhrəmanda nifrət hissi yaranır.

Dünyaya təmiz və pak gələn insan düşdüyü mühitdə və yaşadığı cəmiyyətdə bəzən eybəcərləşir, yırtıcıya çevrilir, başqalarının bədbəxtliyi üzərində özünün xoşbəxtliyini təmin etməyə çalışır. Ona görə də eybəcərləşmiş insanlar nifrətə layiq olduqları kimi, başqalarının da yolunda həmişə təhlükə yaradırlar. Eybəcər mühit yırtıcıların tam hökmranlı-

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərnoşr, cəh.74.

Xəyahın bir anda gözdi illəri,
İllər gah danışdı, gah lal göründü.
Oğlum - ana, - deyə çağırdı məni,
Gözümdə hicranla vüsal göründü¹.

Deməli, gənəlik ölmür, övladın varlığında özünün əbədiyyətini, ölməzliyini qazanır.

Dedim ey qocalıq, müqəddəs ata!
Mənim darıxmağa heç haqqım varmı?
Ömrümün baharı səslədi məni.
Ömrü bahar olan heç qocalarmı? ²

İnsan, onu düşündürən amal və mübarizə Gülgün lirika-sının canını təşkil edir. Biz onun lirik şe'rlərində həyat barədə quru mühakimələr deyil, bədii kamillik və orijinallıq görürük. Lirik qəhrəmanın qəlbində kök salan ən güclü insani hiss humanizmdir. Şairin qəhrəmanı insana, torpağa bağlı, dünyanın bütün sevinc və kədərini qəlbində gəzdirən bir xilqətdir. O, yaşamağa, həyatı, bütün insanları sevməyə çağırır. Dünyada azad, xoşbəxt güzaran qurmaq onun arzusudur. Qəhrəmanın titanik arzuları, qəlbinin genişliyi insana olan tükənməz məhəbbəti heyrət doğurur.

Budaqlar qırılmaya,
Yarpaq yaraşmaya.
Təki mən yaraşmam,
Torpaq yaraşmaya³.

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərmoşt, Bakı, 1968, səh.72.

² Yenə orada.

³ Yenə orada, səh.111.

ğını yaradır, nəci b insanı hisslər vəhşi və heyvani ehtirasların qurbanı olur. Çünki mühit insanları hər cür inkişafdan qoyur, ona görə də şəxsiyyətsiz adamlar yetişir. Belə cəmiyyət Məcnun kimiləri dəlilik adı ilə damğalayır, onun ideal məhəbbəti qiymətləndirilmir. Dünya cəngavərlərindən ilham alan böyük C.Cabbarlının "Aydın"ı sonradan tərəddüdlər içərisində çırpır, özünün heçliyini təsdiq edir, "Amerika faciəsi"nin qəhrəmanı öz sevgilisini öldürür, nə üçün Qorio ata hamı tərəfindən unudulur, meyidini belə basdıran tapılmır? İlk və saf hisslərin təcəssümü, sadələvh və xeyirxah Cenni nəyə görə çirkin ehtirasların qurbanı olur? Ona görə ki, mühit onları da eyniləşdirir, ümumi axına qoşulmayanları, insan kimi yaşamaq arzusunda olanları məhv edir. Yaşamaq istəyirsənsə, cəllad ol, özünü düşün, bacardığın qədər hamıdan al, özün vermə, başqalarının göz yaşlarında şəxsi səadətini tap. Belə mühitə, bu mühitin insanlarına nifrət etməmək mümkün deyil. Doğrudur, bu cəmiyyətdə belələrlə yanaşı, özünün insanlıq ləyaqətini qoruyub saxlaya bilənlər də tapılır. Onlar çox vaxt mühitin qurbanı olsalar da, əbədilik qazanırlar. 22 il ərəb xilafətinə qarşı xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparan Babək, səhnə sənətinin zirvələrini fəth etmək arzusunda olan Oqtay Eloğlunu, Tolstoyun həlim təbiətli Nataşasını, Nexlyudovunu, Pyerini, Nəsiminin qəhrəmanlıq dolu həyatını xatırlayaq. Belə insanları sevməmək, onların həyat yoluna qibtə etməmək mümkün deyil.

Ona görə də şairin lirik qəhrəmanı yaxşı insanları sevir, pislərə isə nifrət edir:

...Külək ayrı, tufan ayrı
Xəfif əsən yel ayrıdır.

Göy çəməndə çiçək ayrı,
Bağda bitən gül ayrılır....
Ömrə, günə əngəl olan,
İnsanlara nifrətim var.
Sizi, sizi sevirəm mən,
Ay ləkəsiz, mərd insanlar¹.

Şairin yaradıcılığında elimizin gözəl adət və ənənələrinə hörmət, zəngin keçmişimizə, həmişə tərəvətli olan mədəniyyətimizə bağlılıq və məftunluq duyulur. Hər bir xalqın mədəniyyəti onun qədim abidələri, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri ilə ölçülür. Bu incəsənət abidələrində dədə və babalarımızın ruhu, həyat tərz, düşüncə və idrakı öz ifadəsini tapır.

Xalqımızın zəngin musiqi irsi içərisində bizi düşündürən, həyəcanlandıran, böyük arzuların qanadında uçuran, həm sevindirib, həm də kədərləndirən, nəcib hisslərimizi coşdurən, xalqın arzu və istəyini, qəlbinin hərarət və coşğunluğunu, təfəkkürünü ifadə edən musiqi şübhəsiz ki, muğamdır. Bu musiqidə elə bir qüvvə vardır ki, ahənrüba kimi bizi özünə çəkir, insanı tamamilə özünə tabe edir. Analarımızın beşik başında oxuduğu laylalar da muğam üstündə oxunmuş, ana qəlbindən süzülən müqəddəs kəlmələr, xalqımızın mübarizəsi, qəhrəmanlığı, əyilməz və mərd sifətləri, laylalar ilə birlikdə qanımıza işləmişdir. "Vətənimizin və xalqımızın doğma ruhunu, təbiətini analarımız südlə bərabər bizim ürəyimizə, mə'nəviyyatımıza elə hopdurmuşlar ki, heç bir qüvvə onu bi-

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərənəşr, Bakı, 1965, səh.74.

zim ruhumuzdan, qəlbimizdən çıxara bilməz".¹ Xalqın xari-qül'adə zəkasının yaratdığı bu sənət kaşanəsinin qarşısında səcdə edən sənətkar haqlı olaraq muğamı bizim şe'r-sənət, musiqi məclislərimizin bəzəyi və ağsaqçalı hesab edir. Muğamın hər pərdəsi gözlərimiz qarşısında böyük bir aləm açır. Onun qəm pərdələri nənə və babalarımızın fəryad dolu səsini xatırladır. Lakin bu fəryad müt'ilikdən doğan fəryad deyil, əsrlərin arxasında görünən, azad həyata can atan leyilərin, mühitinə və zəmanəsinə sığınmayan məcnunların fəryadıdır. Bu ürəklər sevir, sevilir, duyur və nifrət edir. Bu böyük sevgini və sonsuz nifrəti yalnız muğam ifadə edə bilir. Onun zil pərdələri xalqımızın coşğun, hərarətli təbiətinə çox uyğundur. Ulu ustadın yaratdığı sənət kaşanəsinin atəşi, muğamın yaratdığı atəşlə ekizdir. Bu iki atəş birlikdə alovlanaraq əsrlərə işıq salır, odunun hərarəti ilə xalqı isidir.

Gülgün də haqlı olaraq "Muğamın hekayəti" şe'rinə muğam ilə Füzuli qəzəlini yanaşı götürür, onların ayrılmaz olduğunu bir daha təsdiq edir.

Nizami dastanını varaqlayan sənmişən,
Ey kantanın telində inildəyən muğamım?
Füzuli qəzəlinin atəşinə dönmüşən,
Səni təsvir etməyə acizəm mən, muğamım².

Muğamın şimşəyə dönməsi, ildırım kimi çaxması, gah da körpə quzu kimi dil açıb mələməsi, donmuş ürəklərə həra-

¹ B.Vahabzadə. Füzulinin 400 illiyilə əlaqədar çıxan "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti. 1958. 10 dekabr, №51 (1993).

² M.Gülgün. Donuzun sabili var. Azərnoşr. Bakı, 1965, səh.85.

rət gətirir. Sanki o əsrləri adlanmış xalqa keçmiş taleyindən, gələcəklə bağlı gözlə arzularından xəbər verir.

Hərdən elə kövrəlir, elə yaman dolursan,
Tarixən asta-asta sinəni varaqlayır.
Hərdən nakam bir gəlin görkəmində olursan,
Elə bil sən deyilsən, o gəlidir ağlayır.

Bəlkə Qeysin üsyankar səsinə çevrilmisən?
Bəlkə Leyladır belə fəryad edən, de, danış.
Neçə sevən insanla ağlamısan, gülmüsən,
Hər titrəyən xalında neçə arzu dil açmış...¹

Həqiqi xalq yaradıcılığının məhsulu olan əsərlər, yüz illərdən bəri cəlalana-cəlalana gəlib bizə çatmışdır. Xalq yaşadığıca onun yaradıcılıq dühəsi də yaşayır, yaradır. Bu musiqini hər dəfə dinlədikə insanda yeni hisslər, yeni fikirlər, yeni duyğular yaranır.

¹ M.Gülgün. Dənizin sahili var. Azərneşr, Bakı, 1965, səh.85-86.

ALOVLARDAN YÜKSƏLƏCƏK AZADLIĞIN BAYRAĞI

M.Gülgün poema janrına da müraciət etmiş, ilk yaradıcılığından başlayaraq sona qədər yeri gəldikcə həyatın epik səhnələrini əks etdirən əsərlər yazmağa meyl etmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının klassikləri də poema janrında ədəbiyyatımızı zənginləşdirən əsərlər yazmışlar. Poema janrı inkişaf edib dəyişsə də, özünün əsas əlamət və xüsusiyyətlərini itirməmişdir. Müxtəlif dövrlərdə poeziyanın bu janrına müraciət edən sənətkarlar özlərinin imkan və bacarıqları dairəsində poema janrına yeniliklər gətirmişlər. Bu yeniliklər ondan ibarət olmuşdur ki, klassik poemalardan fərqli olaraq yeni yaranan poemalarda "süjet ardıcıl inkişaf etməmiş",¹ şair çox vaxt özünün şəxsi fikirlərini, həyata fəlsəfi baxışını və ya arzularını lirik ric'ətlər vasitəsilə vermiş, hadisələr epizodik xarakter daşımış və "süjetsiz poemaların yaranmasına səbəb olmuşdur"². Akademik M.Arif qeyd edir ki, "Lakin poema janrı üçün səciyyəvi olan monumentallıq və drammatizm poemaların dəyişməz keyfiyyətləri kimi yaşamaqdadır".

Son illərdə poemalarımızda lirika qüvvətləndiyi kimi, üslub müxtəlifliyi də yaranmışdır. Bir qisim poemalarda süjet xətti ardıcıl inkişaf etdiyi halda, digərlərində bunun əksini görürük. Bu poemalarda lirik ric'ətlər təhkiyəyə daxil olur. Məsələn, B.Vahabzadənin "E'tiraf" poemasında qəhrəmanın bir neçə gün, bəlkə də bir neçə saat içərisində bütün həyatı

¹ Arif M. Poeziyamız haqqında. "Azərbaycan" jurnalı, 1966, №2, səh.7.

² Јенә ораја.

boyu törətdiklərini, bir insan kimi ruhən dərk edib, e'tiraf etməsi oxucunu həyəcanlandırır. Bu bir neçə saat qəhrəmanın keçdiyi həyat yolu haqqında oxucuda kifayət qədər təsəvvür yaradır.

M.Gülğünün poemalarında isə həm ardıcıl inkişaf edən süjet xəttinə, həm də təhkiyəyə daxil olan lirik ric'ətlər səpgisində yazılmış poemalara rast gəlirik. Onun ilk poeması Güney Azərbaycanlıların azadlıq uğrunda, İran istibdadına və fars şovinizminə qarşı apardığı mübarizədən bəhs edən "Pərvanə" (1955) poemasıdır.

Poemanın əsas qəhrəmanı Pərvanədir. O, Azərbaycan xalqının səadəti, xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparır. Poemanın proloqunda Almaniya və onun paytaxt şəhəri Berlin təsvir edilir. Minlərlə gənc sülhü, bəşəriyyətin əmin-amanlığını qorumaq üçün bura toplanmışdır. Dilləri ayrı, məqsədi və amalı bir olan bu insanların təmsalında gəncliyin gücü və qüdrəti duyulur. Güneyli gənclər tribunanın qarşısından keçərkən insan axınından, "budur Pərvanə, Şərqi sevimli Raymondası" - deyər səslər ucalır. Alman xalqı onu mehribanlıqla qarşılayır, başına çələnglər səpir, analar doğma övladı kimi onu bağrına basır:

Bu an xəyal öz qanadında
Düz bir il geriyə aparır məni.
Oxucum, gəl sən də mənimlə seyr et,
Tehranla baş vermiş bir hadisəni¹.

¹ M.Gülğün. Pərvanə, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1955, səh.26.

Ayrılıb dəstədən qoçaq Pərvanə,
Tankın qabağına atır özünü,
Onu yaralayır qəfil bir güllə,
Boyayır al qana solğun üzünü¹.

Pərvanənin xatirələri 1 il bundan qabaq olmuş əhvalatla oxucunu tanış edir. Onun xatirələrindən məlum olur ki, min-tinqlərin birində xalqın üzərinə tanklar yeridilir. Xalqın istiqlalı uğrunda mübarizəyə qoşulan Pərvanə özünü tankın qabağına ataraq yaralanır. Əsərin qəhrəmanının xatirələri əsasında bir çox mətləblərdən xəbərdar olan oxucu onun keçdiyi ağır, lakin şərəfli həyat yolu ilə tanış olur. Əsərdən çıxan nəticə belədir ki, xalqın yolunda onun uğrunda hər nə edərsənə mütləq xalqdan onun mükafatını alacaqsan. Xalq qədirbiləndir, o, heç nəyi unutmur.

Ona görə də xalq mübariz qızını sağalandan sonra dünyaya gənclərinin böyük yığınağına göndərir ki, Güney Azərbaycan xalqının arzu və istəyini dünyaya çatdırsın. Azərbaycan xalqının humanist, sülhsevər bir xalq olduğunu, onun azadlıq və istiqlalıyyət istədiyini, başqa xalqların da istiqlalıyyət və azadlığına hörmət etdiyini dünyaya çatdırsın.

Bu ağ donlu qızla sanki İrana,
Bu axşam işıqlı bir səhər gəlir.²

M.Gülgünün ilk poemalarında əlbəttə ki, qüsurular da yox deyildi.

¹ M.Gülgün. Pərvanə, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1955, səh.30.

² Yəni orada. səh.45.

Bə'zən poemada şairənin inandırmaları zəif olur, hadisələrin drammatizmi zəifləyir.

"Dramatizm yalnız hadisələrin zahiri inkişafında yox, qəhrəmanların daxili aləminin təsvirində, insan faciəsinin dərinindən açılmasında da meydana çıxmalıdır. Heç bir hüsn-rəğbət, qəhrəmanın halına acıma, həyəcanlı ifadə, daxili drammatizmi əvəz edə bilməz".¹

Poemada yadda qalan obrazlardan biri də qoca qapıçıdır. Onun bilavasitə mübarizədə iştirakı verilməsə də, poema boyu onun mübarizəyə olan rəğbəti və inamı inandırıcı təsvir edilir. Bir insan, bir ata kimi qəlbinin böyüklüyü və saflığı onu hamıya sevdirir. Onun qızı da bu müqəddəs mübarizənin yolçularından olmuş, zindanlara düşmüş, oğlu sürgünlərə atılmış, qadını isə övladlarının bu faciəsinə dözə bilməmişdir. Bütün arzuları və ümidi puç olmuş, faciəvi surətdə ailəsi dağılmış qocanın sabaha, mübarizəyə olan inamı çox inandırıcı təsvir edilmişdir:

Axı, o atadır. onun da bir gün,
Qızı haqq yolunda düşdü zindana.
Qoca düşündükcə bunları bütün,
Sanki dərd yenidən üz verir ona².

Şairə dərin düşüncə və incə duyğuya malik olan bu insanı oxucuya böyük məhəbbətlə təqdim edir. O, nəzərimizdə burulğanlardan keçmiş, ömrün pis və yaxşı üzünü görmüş, hə-

¹ M.Arif. Pöeziyamız haqqında. Azərbaycan yazıçılarının IV qurultayında etdiyi məruzə. "Azərbaycan" jurnalı, 1966, № 2, səh.9.

² M.Gülgün. Pərvanə. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1955, səh.27.

yatın bütün mürəkkəbliyini, sevincini, kədərini, ümidini qəlbində gəzdirən müdrik bir insan kimi canlanır. Qocanın mə'nəvi aləmindəki genişlik heyrət doğurur. Şairənin sevə-sevə oxucusuna təqdim etdiyi bu obrazı unutmamaq olmur. Bu müdrik insanın böyüklüyü əsərin qəhrəmanını elə bil ki, kölgədə qoyur. Oxucu bu insanı humanizmin, atalıq qayğısının təəcəssümü kimi qiymətləndirir.

İmperializmin amansız zülmünə qarşı İran xalqlarının apardığı mübarizədə Azərbaycan xalqının qəhrəman oğul və qızları çətinliklərə baxmayaraq mübarizənin həmişə önündə addımlamışlar. "Savalanın ətəklərində" (1950) poeması da qəhrəman ana və bacılarımıza həsr edilmiş geniş əhatəli əsərlərdəndir.

Poemanın əsas qəhrəmanı olan Səriyyəni təqdim etməzdən əvvəl şairə oxucunu Azərbaycan qadınlarının qəhrəman keçmişilə tanış edir, Səriyyədə gördüyü qəhrəmanlığın tarixi bir ön'ənə ilə bağlı olduğunu göstərir. böyük fərəhlə anamız Məshətini, qəhrəman Həcəri yad edir:

Nənəm Məhsətini kim tanımır, kim?
Azını ağlayıbdır əlində qələm?
Ona zindan etdi yurdunu hakim,
Ən yaxın sirdaşı oldu dərd, ələm,
Azını ağlayıbdır əlində qələm?¹

- deyən müəllif Azərbaycan qadınlarının tarixi mərdliyini, mübarizliyini və dəyanətini böyük fərəh hissi ilə qələmə alır.

¹ M.Gülgün. Savalının ətəklərində. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1950, səh.4.

Poemanın birinci hissəsində Milli hökumətin qurulması münasibətilə keçiriləcək bayrama hazırlıq təsvir edilir. Milli hökumətin xalqa bəxş etdiyi təzə həyatın, keçmişin ağır günləri ilə müqayisəsi oxucuda Milli hökumətə rəğbət hissi oyadır. Ancaq xalqın səadəti uzun sürmür. Xarici imperializmə arxalanan İran Azərbaycan üzərinə hücum edir. Bu mübarizənin önündə gedənlərdən biri də Səriyyədir. O, oxucunun gözündə vətənpərvər, mübariz bir qadın, həm də bir ana kimi ucalır.

"Şairə Səriyyənin simasında Azərbaycan qadınlarının mərdanəliyini, hünər və qeyrətini, dərin vətənpərvərlik duyğularını tərənnüm etmək istəmişdir"¹.

Milli hökuməti əlində silah müdafiə edən Səriyyənin yerini deməyənlərə işgəncə verilir. Günahsız insanların nahaq yerə əzab çəkəsinə, incidilməsinə dözməyən Səriyyə özünü təslim edir. Döyüşdə mərd, qorxmaz olan bu cəsur qadının mə'nəvi-psixoloji aləmi açılır. O, körpələrini fikirləşdiyi an son dərəcə zəif bir məxluqa çevrilir, bir insan - ana kimi göz önündə canlanır.

Evi, körpələri düşür yadına,
Bir aslan desək də onun adına,
Yenə o qadındır, ana qəlbi var,
(Bunt yaxşı bilir ana olanlar).²

Göründüyü kimi şairə öz qəhrəmanını bir vətəndaş, həm də bir ana kimi təsvir edir. Həssas oxucu başa düşür ki,

¹ H.Babayev. Səvaların ədəklərində. "İnqilab və mədəniyyət" jurnalı, 1950, №12, səh.126-128.

² M.Gülgün. Səvaların ədəklərində. Bakı, Uşaqgənənəşr, 1950, səh.18.

onda güclü analıq hissi və tükənməz ana məhəbbəti var. Vətəndaşlıq hissi və tükənməz ana məhəbbəti!!! Bu iki böyük hissin qarşı-qarşıya qoyulması Səriyyənin bir insan kimi xarakterinin açılmasına xidmət edir. Səriyyə surəti haqqında belə bir fikir də var: "Bə'zən Səriyyənin fədakarlığı, qəhrəmanlığı ümumi sözlərlə təsvir edilir. Bə'zən isə mədh xarakteri daşıyır¹.

Hörmətli tənqidçinin fikirlərilə qismən razılaşmaq olar. Ancaq unutmamaq ki, istər Səriyyədə, istərsə də müəllifdə formalaşan vətənpərvərlik, mübarizə əzmi çox güclüdür. Bəlkə də M.Gülğünün Səriyyəni həddindən artıq mədh etməsi də buradan irəli gəlir. Uğrunda mübarizə apardığı, ömrü boyu arzusunda olduğu, nəhayət qovuşduğu səadətın qara irticanın əli ilə tar-mar edildiyinin şahidi olmaq çox çətin və ağırdır. Müəllif bu hadisələrin şahidi olmuşdu, dünyaya gətirdikləri Milli hökumət uğrunda mübarizə edənlər onun üçün həm əziz idi, həm də qəhrəman. Bəlkə də şairin öz qəhrəmanına vurğunluğu mədhiyyəçiliyə gətirib çıxarmışdı. Digər tərəfdən, bu poemalar şairin yaradıcılığının ilk illərini məhsulu olduğu üçün onlar nöqsanlardan da uzaq deyildi.

Yanır o yerdə ki, orda insanın
Qəlbi, azadlığı, ömrü dardadır.
Yanır o yerdə ki, orda dünyanın
Gözləri hər zaman intizardadır.
O nur azadlığın öz məş'əlidir,
Sönmür, günəş kimi hər zaman yanır.

¹ Əli Soltan A. Günlər və xatirələr. "Azərbaycan" jurnalı, 1960, №7, səh.220.

Ölkələr vardır ki, çoxdan bəridir,
İnsanın qəlbində o pünhan yanır.¹

Müəllif qəhrəmanın xarakterindəki ziddiyyətləri pərdələmədən, real bir insan surəti yaratdığı kimi, onu səciyyələndirmək üçün konkret, tipik həyatı cizgilər də tapa bilir.

Mübarizələrdə bərkimmiş qəhrəmanın, hətta bu yolda körpələrini belə düşünməyən bir insanın mollaya inanması, əlbəttə ki, təəccüb doğurmaya bilməz. Ancaq bütün xırda qüsurlarla bərabər poema Güney Azərbaycan qadınlarının mübarizliyini tərənnüm edən əsər kimi maraqlı doğurur.

"Yadigar üzük" (1953) poeması da Azərbaycanın Güneyində fars şovinizminə qarşı gedən milli-azadlıq hərəkatından bəhs edir. Tarixdən məlum olduğu kimi bu hərəkat xalqın bütün təbəqələrini əhatə etdiyi üçün ümumxalq hərəkatı idi.

Gülgünün bütün poemaları üçün xarakterik olan kəskin siyasi və ictimai məsələlər bu poema üçün də səciyyəvidir. Poemanın qüsurlarına baxmayaraq, əsər beynəlxalq imperiaлизм, İran və fars şovinizminə dərin nifrət və ifşa ruhunda yazılmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında qüvvətli poema ən'ənəsi vardır. Əlbəttə ki, bu böyük ən'ənə ədəbiyyatımızı zaman keçdikcə zəifləşdirmiş və ona yeni çalarlar vermişdir. Poema janrına müraciət edən hər kəsdə güclü ümumiləşdirmə və tipikləşdirmə qabiliyyəti olmalıdır. Həddindən artıq həyat materiallarını və faktiki hadisələri əsərə doldurmaq poemaya ağırlıq gətirir, bəzən isə şair hadisələrin axını qarşısında durmağa çətinlik çəkir. Bacarıq ondadır ki, sənətkar hadisələrin

¹ M.Gülgün. Səvaların otəklərində. Bakı, Uşaqgöncəşr, 1950, səh.22.

içerisində hansını seçməli olduğunu təyin edə bilsin. Hadisələri bir-birinə bağlaya bilib vahid süjet ətrafında birləşdirsin.

Hegel deyir ki, "Sənətkar bir tərəfdən ayıq düşüncəni, o biri tərəfdən dərin ruhu həyəcanları, dərin hissiyyatı köməyə çağırmalıdır. Buna görə də Homerin poemaları kimi əsərlərin yuxuda yaradıldığını təsəvvür etmək axmaqlıqdır. Sənətkar bədii şəklə salacağı materialın üzərində düşünmədən, saf-çürük etmədən, seçib ayırmadan ona yiyələnə bilməz. Materialı bədii şəklə salarkən sənətkarın ruhu, həyəcanları da yüksək dərəcəyə çatmalı və mərkəzləşməlidir"¹.

"Yadigar üzük" poemasında da kifayət qədər surət var, lakin onlar çox halda bədii obraz səviyyəsinə yüksələ bilmir. Ədəbiyyatşünas B.Nəbiyev "Yadigar üzük" kitabından danışarkən həmin poema haqqında yazır: "Maraqlı süjet qurmadığı üçün əsərin iştirakçılarını bir-birilə düzgün həyatı münasibətlərdə verməyi bacarmamış, bu işə öz növbəsində həmin obrazların solğun və zəif çıxmasına səbəb olmuşdur".²

Şairə əsərdə yadigar üzüyü azadlıq uğrunda aparılan mübarizə işinə sədaqətin rəmzi kimi əsərə daxil edir. Poemanın əsas qəhrəmanları olan Azərlə Nərgizi əsərin əvvəlində vidalaşarkən görürük. Oxucu güman edir ki, hadisələrin inkişafı buradan başlanacaq. Təəssüf ki, Azər və Nərgiz xətti elə buradaca qırıldığı, sonrakı hadisələrlə əlaqəli şəkildə verilmədiyi üçün həyat əsərə dağınıq, bir-birilə əlaqəsi olmayan hadisələr şəklində daxil olur.

"Yadigar üzük" poemasından bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, ədəbi tənqid bu poemanın janrı məsələsi üzərin-

¹ Hegel. Əsərləri. XII cild, Moskva, 1938, səh.290.

² B.Nəbiyev. Yadigar üzük. "Azərbaycan" jurnalı, 1953, №12.

dən sükutla keçmiş, əsər poema janrının tələblərinə lazımınca cavab vermədiyi halda bu məsələyə toxunulmamışdır.

"Xatirələrimin nəğməsi" (1969), "Nənələr və nəvələr" (1969) isə şairin xatirələri əsasında yazılmış poemalardır. "Xatirələrimin nəğməsi" poemasında şairənin vətən haqqında övladına etdiyi söhbətlər əsərin əsasını təşkil edir.

"Müəllif oğlunun qayğısız uşaq aləminə kədər və duman çəkməsin deyə ötən keçməklərdən söhbət açmır. Lakin təsəlli tapırmış kimi uzaq illərin qırıq xatirələrini yenidən bir-birinə düyünləyir, indi ona nağıllardakı kimi əlçatmaz görünən unudulmaz günlərin öziz lövhələrini gözləri qabağına gətirir".¹

Oğlunun sualları şairənin gözündə canlı səhnələr yaradır, ana qəlbi odsuz, ocaqsız yanır. Fikri, xəyalı onu doğma yerlərə aparır. Təbrizə yol açır. Küçəbağını, Əhrabı, Kəcil qapısını, Sürxabı gəzir, Şəşkilana və Bağmeşəyə gedir. Doğma yerlərin təması şairənin yanar könlünü dincəldir. Şairənin vətən yangısını, böyük həsrətini onun Ərk qalasına olan məhəbbəti daha əsaslı ifadə edir.

Vətən mövzusunun konkret işıqlandırılması baxımından Ərk qalasının təsviri, ona sonsuz vurğunluğu bu poemanı vətənə aid gözəl bir nəğməyə çevirir:

Sinəmdə bir dünya ümid, təsəlli,
Üzümlü sürtürəm Ərk divarına.
Könlümün şe'rlə açılan dili,
Bu nəğməm üçün də borcludur ona.

¹ T.Mütəllibov. Ayrı-ayrı həsrəti. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1969-cu il, 25 oktyabr.

Ayrılib gedirəm, ürəyim qalır,
Rəngdən-rəngə çalan köksündə onun.
Mənim andım qalır, diləyim qalır,
Bütün varlığında, özündə onun¹.

Şairənin xəyalı doğma yerlərə uçur, Güney Azərbaycanda baş vermiş milli-azadlıq hərəkatının ayrı-ayrı səhifələri gözləri önündə canlanır:

Baxıram deməklə tükənən deyil.
Mənim səadətım, mənim kədərım.
Axı, bu şəhərdə, bu eldə bir il,
Dumansız, tufansız doğdu səbərım².

Bir illik xoşbəxtliklə dolu günləri xatırladıqca həmin illər ona ölçətməz yüksəklik kimi görünür. Misralardan boylanan mənərə 1946-cı ilin dekabr faciəsini, Azərbaycanın qatılmaşan kölgələrlə, qanlı meyitlərlə, dağılan evlərlə, sönən ocaqlarla, örtülmüş sinəsini qəbəriq əks etdirir. Şairənin ürək parçalayan xatirələri sanballı romanların verə biləcəyi qədər ətraflı təsəvvür yaradır:

Xatirəm olmasaydı
Bəlkə də bu nəğməni
Mən yarada bilməzdim.
Xatirələr, xəyallar
Beynimdə yurd saldılar.
Xatirələr, xəyallar

¹ M.Gülgün. Xatirələrimin nəğməsi. "Gənclik" nəşriyyatı, Bakı, 1969, səh.85.

² Yenə orada, səh.89.

Varaq üstə tökülüb,
Nəğmə kimi qaldılar.¹

Poemada şe'rin müxtəlif vəznlərindən istifadə edilməsi əsərə oxunaqlıq və bədilik vermişdir.

Hər hansı dövrdə olursa-olsun xalqın qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini parlaq şəkildə təzahür etdirən böyük inqilablar, təbəddülatlar dövrü həmişə ədəbiyyat və incəsənətin mühüm mövzularından biri olmuş və bu qəhrəmanlıq ən'ənələrini canlandıran sənətkarlar nəinki bugünkü nəsillərin inqilabi ruhda tərbiyəsinə xidmət edir, eyni zamanda gələcək nəsillər üçün də xalqın keçdiyi tarixi mübarizələr yolunu aydınlaşdırmış, qiymətləndirmiş olurlar².

M.Gülgünün "Dastana çevrilmiş həyat" (1968) poeması da bu məqsədlə yazılmış əsərdir.

Poemanın əsas qəhrəmanı öz amalı yolunda sonsuz məşəqqətlərə sinə gərən, "ölümü ilə ölümdən bac alan" Səhənddir. Sənəti e'tibarilə zabit olan bu gənc, xalqın əcnəbilər tərəfindən talanmasına, hakimiyyətin xalqa zidd siyasətinə dözə bilmir, orduda dövlətə qarşı mübarzəyə başlayır. O, dərk edir ki, cybəcər mühit insanı mə'nasız bir oyuncuğa çevirmişdir. Bu mühit insanı cılızlaşdırmış, sərbəst düşüncəsini əlindən almış, hər bir göstərişi danışqsız yerinə yetirən kölə vəziyyətinə salmışdır. Təmiz niyyətlə, xoş arzularla yaşayan bu gənc tezliklə dərk edir ki, hər şeyin yalan və iftira üzərində qurulduğu, xalqın talandığı, yüksək duyğuların tapdanıb,

¹ B.Vahabzadə. Füzulinin 400 illiyilə əlaqədar çıxan "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1958, 10 dekabr, №51 (993).

² M.Cəfər. Yüksək sənətkarlıq uğrunda. "Azərbaycan" jurnalı, 1966, №2, səh.18.

eybəcər duyğuların hökm sürdüyü bir şəraitdə xalqa və vətənə olan möhtəşəm məhəbbət hissi ilə yaşamaq azdır. Bunun üçün döyüşmək, çarpışmaq və mübarizə aparmaq lazımdır. Səhənd fədailərə qoşulur. həyatının mənasını böyük məqsədlər uğrunda aparılan mübarizədə görür. Ülkərin -

Bu səfalət, bu qulluq,
Ölkəni başdan-başa
Çulğalayan yoxsulluq
Tək sənin yanmağınla
Çıxacaq mı ağ günə?¹

sualına Səhənd belə cavab verir:

Ağırdır, qorxuludur,
Ölkənin vəziyyəti.
Gərək əldən verməyək,
Biz hər kiçik fürsəti.
Xalq əlinə almasa
Haqqını, hüququnu
Bu yalançı fərmanlar,
Məhv edəcəkdir onu².

Səhənd bütün məqamlarda həmişə xalqa arxalanır, xalq kimi bir arxası olduğu üçün özünü tək və kimsəsiz saymır. Səhəndin əsl xarakteri zindanda olarkən üzə çıxır. Onun arzuları ilə mövcud siyasi şərait arasındakı ziddiyyət əsərdə həllə-

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968, səh.264.

² Yenə orada, səh.265.

dilməz konfliktə çevrilir. Bu münaqişənin bir səbəbi geniş fəaliyyət göstərmək üçün lazım olan mühitin yoxluğu varsa, digəri cəmiyyətin yüksək təbəqəsinin mə'nəvi iflasa uğramasıdır. Səhənd gözəl həyat arzulayır, elə bir həyat ki, orada insan, onun arzuları azaddır. vətəndaşın milli və insanlıq hüququ pozulmur. O, həyatı zəkanın tələbləri əsasında qurmaq istəyir, mövcud olan mühitlə barışa bilmir. Bütün bunları dərinləndən başa düşən Səhənd son anında da heysiyyət və ləyaqətini itirmir, heç kimdən aman istəmir, şah üsul-idarəsinin mənfur qayda-qanunlarına qarşı çıxır. Onun fikrincə, vətənin suyu və çörəyi ilə ərsəyə çatanlar, əfsus ki, vətənin ağır dəqiqələrində onu unudurlar. Qəhrəman vətən və xalq yolunda vicdanı və adı ləkələnmədən ölməyi şərəf bilir, bağışlanmaq haqqında ərizəni qətiyyətlə rədd edir:

Əfsus, vəzifə, mənəşə,
Sizləri bir qul etdi.
O cılız qəlbinizi
Vicdandan yoxsul etdi.
Sizlə mənim aramda
Yerlə göyün fərqi var,
Onsuz da bu dünyadan,
Köçəsidir adamlar.
Kimisi ölmüylə
Ölümdən bac alacaq,
Kimi yaşamaq üçün,
Hələ çox alçalacaq¹.

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968, səh.281.

Səhəndin zindandan göndərdiyi son məktub onun bütün insani keyfiyyətlərini üzə çıxarır. O, sevən bir insan kimi Ülkərin taleyini düşünür. Ona səadət və xoşbəxtlik əvəzinə əzab-əziyyət, göz yaşı gətirdiyi üçün əzab çəkir.

Mən bu dünyamızda çox şey görmədim,
Ömrümün yolları yarıda qaldı.
Mən öz istəyimcə həyat sürmədim,
Başımın üstünü dumanlar aldı.¹

Səhənd inanır ki, onun arzuları gözündə qalmayacaq, gələn nəsillər öz sırasından yüzlərlə səhəndlər yetirəcək. Onun arzusunda olduğu xoşbəxt həyatı onlar həyata keçirəcək, xalqı xoşbəxt edəcək.

Millətin sevimli fədaisi haqqında poema yazmaq istəyən müəllif onunla bağlı eşitdiklərini dəqiqləşdirmək və zənginləşdirmək üçün səfərə çıxır. Səhəndin başına gəlmiş əhvalatların çoxunu onun anasının söhbətlərindən öyrənir.

M.Gülgün analıq - qadınlıq adından çıxış etdiyi kimi yeri gəldikcə onların konkret obrazlarını da yaratmağa sə'y edir. Bu poemada göstərilən ana surəti Cənubi Azərbaycan qadınlarının əzəmət və qüdrətinin, mə'nəvi saflığının və analıq şərafətinin parlaq nümunəsidir. Övladını, gəlinini və nəvələrini itirmiş ananın dözümlü, mətanəti qarşısında insan heyrət edir:

Elə bil hamısı bir yuxu imiş,
Körpə quşlarımı görə bilmirəm.

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968, səh.281.

Sinömə nə qədər yaralar dəymiş,
Məndə dözümə bax, yenə ölmürəm?¹

Ananın fəryadı üsyankarlıq, fədakarlıq və ana dözümlü-
nün təsdiqi kimi səslənir. Onun nəcib, pak ana hissini kamil-
ləşdirən, büllurlaşdıran və əlçatmaz bir yüksəkliyə qaldıran
əzilən xalqa olan məhəbbətidir. Ona dözümlü olmağa qüvvət
verən də bu böyük məhəbbətdir.

Ananın böyük dərdinə şərik olan şairə bu kədərin ağır-
lığını aşağıdakı misralarla ifadə edir:

Elə bil ananın qəmli səşində
Torpaq ağlayırdı, daş ağlayırdı.
Elə bil öz titrək barmaqlarıyla,
Ana bir dastanı varaqlayırdı².

Əsərdə diqqəti cəlb edən, uzun müddət unudulmayan
surətlərdən biri də Ülkərdir. Oxucu onun vasitəsilə Səhəndin
gələcək arzuları ilə tanış olur. Əvvəllər həyatın mə'nasını
yalnız şəxsi xoşbəxtlikdə görənlər Ülkər sonralar Səhəndin
tə'siri ilə dəyişir, başa düşür ki, şəxsi səadət tam xoşbəxtlik
deyil. Arxayınlıq, ictimai laqeydlik tədricən onu tərک edir, və-
tənin taleyi onu da düşündürməyə başlayır. Əsər boyu o, bir
qadın, bir ana kimi ucalır və inkişafda verir:

Təki mənim partiyam
Əmr edə, nicat uma.

¹ M.Gülgün. "Çinar olaydı". Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1968,
səh.245.

² Yenə orada, səh.253.

Mən sabahkı döyüşdə
Uğurlar diləyərəm
Bahar yaşlı oğluma¹.

Poemanın əksər parçalarında şe'riyyə təşkilatı güclüdür. Müəllifin fikirlərində konkretlik və aydınlıq hiss olunur, hadisələrin təsviri və ifadəsi üçün vöznlərin bir-birini əvəz etməsi poemaya axıcılıq gətirir. Əsərdə milli kolorit və təbiilik də diqqəti cəlb edir.

Xalqların tarixində bə'zən elə hadisələr olur ki, əsrlər keçsə də sonrakı nəsillər onu unutmur, həmişə xatırlanır, xalq mənən və ruhən ondan qidalanır, zaman onları uzaqlaşdırsa da, hadisələr həmin xalqın qan yaddaşında əbədi həkk olunur. Belə tarixi hadisələrdən biri də 1940-1945-ci illər arasında Azərbaycanın güneyində milli-azadlıq hərəkatının alovlanması və nəticədə Milli hökumətin qurulmasıdır. Xalqımızın bu şərəfli tarixi ədəbiyyatımızda ayrı-ayrı yazıçı və şairlər tərəfindən işlənsə də, özünün tam əksini hələ tapmamışdır. Doğrudur, M.S.Ordubadinin, M.İbrahimovun, S.Rüstəmin, S.Vurğunun, B.Vahabzadənin, N.Xəzrinin yaradıcılığında bu məsələyə toxunulmuşdur.

Lakin Güney Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsini təsvir etmək bilavasitə inqilab alovları içərisində yaranmış demokratik ədəbiyyatın və onun nümayəndələrinin öhdəsinə düşür.

Bu sahədə bir sıra yazıçı və şairlərin, bütövlükdə ədəbiyyatımızın uğurlarını qeyd etmək olar. Ə.Tudə, İ.Zakir, Q.Cahani, S.Tahir, M.Gülgün, B.Azəroğlu, M.Dadaşzadə, F.Sadıqzadə, H.Bil'luri, İ.Cəfərpur Güney Azərbaycanda baş

¹ M.Gülgün. Çinar olaydı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyatı, 1968, səh.269.

vermiş bu şərəfli tarixi hadisəyə başqalarına nisbətən daha çox müraziət etmişlər. Ona görə ki, bu sənətkarların əsərlərində çox zaman xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi tərənnüm olunur, imperiyanın "işğalçılıq tarixi, onun kökləri və daxili irticanın xəyanət və satqınlığı ifşa edilir".¹

M.Gülgünün yaradıcılığında milli azadlıq hərəkatının təsviri həmişə ön plana çəkilmiş, şairə bu tarixi hərəkatda iştirak edənlərin bəzilərinin surətlərini yaratmaqla onları əbədləşdirmişdir. "Firidun" poeması da bu münasibətlə yazılmış əsərdir. Poemada Azərbaycanın milli qəhrəmanı Firidun İbrahiminin ictimai və inqilabi fəaliyyətindən, xalqa bağlılığından, milli hökumətin məğlubiyətindən sonra onun qəhrəmancasına həlak olmasından bəhs edilir.

Müəllif, Firidunun timsalında Azərbaycanın gənc nəslinin mərdanəliyini, vətənpərvərliyini, qəhrəmanlığını, vətən uğrunda hər an ölümə belə hazır olduqlarını qələmə alır. Poema Firidunun anadan olduğu saatdan başlayaraq, uşaqlıq, təhsil, mübarizə illərini, zindana düşməsini, müqəddəs arzuları və idealları uğrunda həlak olması dövrünü əhatə edir. Əsərdə xalqımıza məxsus olan milli adət və ənənələr bütün əlvanlığı ilə verildiyi üçün sadə azərbaycanlı ailələrində baş verən "uşağa ad qoyma" mərasimi bütün təbiiliyi ilə oxucunun gözləri qarşısında canlanır. Lakin bu adət şairə tərəfindən mənalandırılır. Ön gözəl sifətlərin uşağın qulağına oxunması onu göstərir ki, xalq təfəkkürü həyata gələn insanların böyük işlər üçün doğulduğunu təsdiq edir, o, insanın kiçik işlərin timsalına çevrilməsinin əleyhinədir:

¹ B.Azoroglu. Mübariz ruhi ədəbiyyat uğrunda. "Azərbaycan" jurnalı, 1966, №2, səh.71.

Qarı bir ehtiyatla,
Aldı uşağı yene
Baxdı necə şəfqətlə,
Onun mə'sum üzünə.
Körpənin qulağına
O, çoxlu sözlər dedi.
Ananın övladına,
Bu ilk hədiyyəsiydi.
- Əlin əyri olmasın,
Xəbərçilik bilmə sən.
Biz görmədik, ay bala,
Sən xoş günlər görəsən! ...¹

Milli müəyyənlik, xalqın adət-ənənəsinə hörmət və ehtiram, insanın sevincinə, kədərinə qarşı həssaslıq, həyatın mə'nası daim mə'nəvi ucalığa can atmaqda və xalqın mə'nəviyyatına qaynayıb-qarışmaqdadır - fikrinin poema boyu ifadə olunması, hadisələrin real boyalarla təsviri oxucunu axıra qədər maraqlandırır. Hələ kiçik ikən Firidunun körpə qəlbinə həssaslıq və başqalarının faciəsinə şərik olmaq kimi nəcib insani hisslər yol tapır. Həyatı indi-indi yaşamağa başlayan, cəmiyyətin çürüklüyünü və yaramazlığını dərk etməkdə çətinlik çəkən Firidun birdən-birə amansız qanunlarla rastlaşır. Oxumaq pulunu verə bilməyən Rəhimin məktəbdən qovulması, müdiriyyətin qeyri-insani hərəkəti Firidunun qəlbinə ilk narazılıq toxumu səpir. Onun uşaq qəlbi bu haqsızlığa qarşı üsyan edir. Rəhimlə əlaqədar olaraq insan taleyinə dair narahatlıq bir an da olsun onu tərk etmir. Yaşadığı aləm və insanlar haqqında heç bir təsəvvürü olmayan Firidun özünə də

¹ M.Gülgün. Firudin. Bakı, Azərneşr, 1963, səh.10.

mə'lum olmayan suallar qarşısında qalır. Ancaq o, hələlik bu sualların cavabını tapmaqda çətinlik çəkir.

Firidun ilk dəfə atasından millətinin hüquqsuzluğu, kəndlinin ağır vəziyyəti, qanlı vuruşlar, yoxa çıxan igidlər, çorək deyib ağlayan körpələr haqqında eşidir.

Məktəbdə, radioda eşitdikləri ilə həyat həqiqətləri arasındakı ziddiyyət onu sarsıdır. Qapalı və kortəbii həyat kiçik yaşlarından onu tərک edir. İllər keçir, o böyüyür, başa düşür ki, cazibəli, qüdrətli görünən hər şeyin daxilində və məzmununda bir boşluq, mənasızlıq vardır. Şairə qəhrəmanını hələ uşaqkən gələcək mübarizələrə hazırlayır, onun həssas düşüncəli, mübariz ruhlu bir insan kimi yetişməsi üçün zəmin yaradır.

Əsərdə Firidunun universitet həyatı da şairə tərəfindən əlvan boyalarla təsvir edilir. Bu hissədə oxucu ağ saçlı, ömrünün gənclik illərini mübarizələrdə keçirmiş müdrək bir alimlə rastlaşır. Qocaman alim tələbəsinə izah edir ki, kor-koranə mübarizə aparmaq xalqa heç nə verməz. Milli heysiyyətdən uzaq ziyalıların təsirinə düşməmək üçün o, Firiduna "Ərani"¹nin əsərlərini oxumağı

¹ Doktor Ərani Təbriz yaxınlığında olan Əran kəndində doğulmuşdur. O, 1921-ci ildə Tehran Darülfünunu bitirdikdən sonra Avropaya gedir, Berlində təbiyyat fakültəsinə daxil olur, təhsildən qayıtdıqdan sonra "Dünya" adlı məcmuə çıxarır. Bəzi mənbələrin göstərdiyinə görə, məcmuə 13 nömrə çap edildikdən sonra bağlanmışdır. Doktor Ərani məşhur bir inqilabçı kimi həmişə təqib edilmiş, dövlət əleyhinə olan şübhəli adamlar sırasında olmuşdur. O, deyirdi: "Özünüzdə olan insani heysiyyət və şərəfəti qorumağa çalışın. Böyük çaylar kimi coşub daşan cəmiyyət içərisində, şəffaf qətrələr kimi saf və təmiz olun. Bulanıq və çirkəli damcı olmaqdan çəkinin. Siz elə təsəvvür edin ki, adi vəziyyətdə dumuşsunuz və dövlət nizamı sizin boğazınıza dirənmişdir. Əgər başınızı aşağı əyəsəniz, nizamın ucu boğazınıza keçəcəkdir. Buna görə də həmişə başınızı yuxarı tutun, aşağı salmayın. Siyasi idarənin sizə verdiyi hər bir sual həmin nizamın ucu kimidir. Siz "yox" deyərkən nizam boğazınızdan ayrılır, "hə" dedikdə isə öz əlinizlə nizamı boğazınıza soxmuş olacaqsınız. Buna görə də hər bir sualın cavabı "yox" olmalıdır.

tövsiyə edir. Onun gələcəkdə şüurlu, vətənpərvər bir ziyalı kimi yetişməsinə çalışır.

Mübarizələrdə bərkimiş, ömrünün çox hissəsi həbsxana və sürgünlərdə keçmiş, qocaman professorun Əraninin əsərlərini oxumağı Fıriduna məsləhət görməsi təsadüfi deyildi:

Al, bu Əraninin yazdığı kitab,
Zindan həyatından bir yadigardır.
Burda anaların əhdi, arzusu,
Cavan gəlinlərin göz yaşı vardır.
Orda yazılmışdır əsil həqiqət,
Həyat, mübarizə, döyüş, inqilab¹.

Müəllif tərəfindən epizodik surət kimi poemaya daxil edilən bu müdrik insanı unutmaq olmur. Şairə bir-iki misra vasitəsilə onun şəxsi həyatı haqqında təsəvvür yarada bilir. Ömrünü ədalətsiz cəmiyyətlə mübarizəyə həsr etmiş bu məğrur insanın şəxsi həyatı o qədər də fərəhli keçməmişdir. Şairə aşağıdakı misralarla bu məğrur insanın mə'nəvi aləmini, kama çatmayan arzularını belə ifadə edir:

Deməyin kişi də heç ağlayarmı?
Fateh bir insan da ağlayır bə'zən.
Qocanın gözündə parlayan o yaş,
Elin göz yaşdır, hiss edirəm mən.
Bir də nakam qalan məhəbbətidir,
Həzin kaman kimi inləyir belə².

¹ M.Gülgün. Fıridun. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh.16.

² Yəni orada.

"Həyat haqqında düşüncələr" fəslində isə artıq Firidunu siyasi təfəkkürə malik, mübarizə yollarını dürüst müəyyən-ləşdirən mübariz bir insan kimi görürük. Onu vətənin taleyi, ağır güzəranı, milli və mə'nəvi hüquqsuzluğu düşündürür. O, xalqla birbaşa təmasda olmaq, mütəşəkkil mübarizə aparmaq üçün mütləq qəzet nəşr etdirmək təkliflə çıxış edir. "Xavər-no" qəzetini nəşr etməyi, "Ajer"¹lə də əlaqə saxlamağı təklif edir. Millətin azadlığı, milli müstəqillik inqilabdadır - fikrini irəli sürür.

Darülfünunu müvəffəqiyyətlə başa vuran Firidunun Təbriz həyatı şairə tərəfindən böyük sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. O, Tehran rejimi ilə üz-üzə gəlir. "Müəllif ictimai ədalətsizliyi, özbaşınalığı, günahsız həmvətənlərinin nahaq yerə məhkəmələrə çökilməsini, gözüyaşlı anaların iztirab və həyəcanını ümumiləşmiş şəkildə qələmə almaqla ictimai bir inqilabın baş verməsi üçün hazırlanan obyektiv zəmini də göstərir"².

Firidun zahirən qüdrətli və cazibəli görünən, əslində isə puç olan qanunlarla üz-üzə gəlir. O, başa düşür ki, ədalət-siz qanunların hökmran olduğu cəmiyyətdə böyük ürəyə, nə-cib insani hisslərə malik olmaqdan, yaxşı vəzifəyə və mən-səbə malik olmaq hər şey deməkdir. Bu cəmiyyətdə yaşamaq istəyən hər kəs bu ədalətsiz və mürtəce qanunlara tabe olma-ğı bacarmalı, başqasının faciəsində özünü firavan həyatını görməlidir.

Əsərdə Firidunun siyasətdən kənar, zəngin və insani keyfiyyətlərə məxsus olan daxili aləmi də açılır. Bütün insan-

¹ Ajer-Pişəvərinin Tehrandə nəşr etdirdiyi qəzetin adıdır.

² İsmayıl Cəfərpur. Qəhrəmanın dastanı. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1965, 5 iyun

lara xas olan nəcis hissələr, onun da gənc qəlbinə yol tapır. Hər iki hissənin, nifrətlə məhəbbətin vəhdəti bu obrazın daxili məzmununu daha da mürəkkəbləşdirir. Firidunun arzularından, fəaliyyətindən aydındır ki, onun qəlbində vətəninə, xalqına, bütün insanlara möhtəşəm məhəbbət hissi var. Digər tərəfdən insanların ləyaqətini, şəxsiyyətini tapdalayan, insanı ucuzlaşdırıb alınıb satılan əşyaya çevirən qanunları görəndə bu qanunların müdafiəçiləri olan insanlara da nifrət edir. Dərin məhəbbətlə sevən Firidun sözün əsil mənasında nifrət etməyi də bacarır. İntizara olan sonsuz məhəbbəti dediklərimizi təsdiq edir. Bununla belə, Firidun üçün xalqdan, vətəndən ayrı heç bir şəxsi səadət yoxdur:

Bilirsən, kəndlilər qalxmış ayağa,
Şəhərcə fəhlələr lap üzə durmuş
İntizar, sevgi də, puç olub gedər,
Olmasa azadlıq, bir də qurtuluş.¹

Firidunun İntizara olan sevgisi daha böyük məna daşıyır, onun məhəbbəti ikiləşir, yəni Firidunun İntizara olan məhəbbətini azadlığa, bəşəriyyətə olan sevgisindən ayırmaq çətinləşir. Məhəbbət insanın öz-özünü dərk etməsidir. O, mütləq mə'nəvi azadlıq tələb edəcək, ədalətsiz cəmiyyətdə isə heç bir mə'nəvi azadlıqdan söhbət gedə bilməz. Belə halda məhəbbət mütləq bu cəmiyyətlə ziddiyyət təşkil etməli və ona qarşı olmalıdır. Firidunun da məhəbbəti belədir.

¹ M.Gülğün. Firidin, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963. səh.34.

Firidun təcridcən İntizara da bə'zi mətləbləri anladır. Azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə hamının qoşulmasının vacibliyindən söhbət açır, xoşbəxtliyə çatmağın yeganə yolunun mübarizədə olduğunu söyləyir:

Yadların olində dağılır vətən,
Onun hamımıza ehtiyacı var.
Zülmətdən çıxmaqçün əzilən xalqın,
Fəqət birəcə yolu, bir əlacı var:
O da inqilabdır, bir də azadlıq¹.

Xalqın qəhrəman oğullarının mübarizəsi nəticəsində milli hərəkat qalib gəlir. Azərbaycanda milli hökumət qurulur, xalq, vətən azadlığa çıxır. "Xalq məhkəməsi" fəslində Səttarxan xiyabanı təsvir edilir. Haqsızlıqların şahidi olan qocalar, ömrü boyu taxıl əkib il başı bərəli olanlar intiqam üçün xiyabana toplaşmışdır. Canilər kürsüsündə oturanlara xalq ölüm tələb edir.

Ancaq xalqın uzun illər gözlədiyi, həsrətində olduğu havadarlarına arxalanan İran ordusu Təbriz üzərinə hücumla keçir, evlər talanır, kəndlilərin torpaqları əllərindən alınır, körpələr beşikdə öldürülür, fədailər dağlara çəkilməyə məcbur olurlar. Azərbaycanın istiqlalına düşmən kəsilənlərə şairənin nifrəti belə ifadə olunur:

Arvad paltarında qaçıb gedənlər,
Kişi paltarında qayıtdı indi,

¹ M.Gülgün. Firidun, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh.34.

Ənlikli, kirşanlı, ürəksiz xanım,
Ərim gəlib. - deyə yaman sevindi.

* * *

Elə haman axşam qəhqəhə səsi
Fəryad səslərində itib gecirdi.
Elə haman axşam qövr eyləyirdi
Vətən torpağının yarası, dərdi¹.

Milli hökumətin süqutu, irticanın, rejimin qalib gəlməsi bir çox xalq qəhrəmanları kimi Firidunun da həbs edilməsinə səbəb olur, ona ölüm cəzası kəsilir. Dar məqamda da o, müvazinətini itirmir, vətəni, xalqı düşünür, həyata keçməyən arzularını fikirləşir, ağır hökmü unudaraq, azadlıq bayrağının Azərbaycanda dalğalandığını xəyalına gətirir. Məhbəsdə ikən Amerikalı müxbirlə olan söhbəti və ona verdiyi cavablar inqilabçı gəncliyin mə'nəvi qüdrətini, milli mücadiləyə sədaqətini bir daha sübut edir.

Firidunun mərdliyi, ölüm ayağında belə öz qərarından dönməməsi əsl xalq qəhrəmanı kimi onu yenilməz edir. O, oxucunun gözündə ideal qəhrəman kimi yüksəlir. Qəhrəmanlığa xas olan bütün cəhətləri özündə birləşdirən Firidun ölümə doğru gülə-gülə gedir. Amerikadan gəlmiş müxbirlə müsahibəsində nikbinlik, gələcəyə inam, İran adlanan dövlətə qarşı kəskin istehza duyulur:

- Cənab mister, hazırım
Danışınız. nə olar.

¹ M.Gülün. Firidun. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh. 47.

- O, siz, ingiliscə də,
Bilirsiniz danışmaq?
- Hər cəhətdən münbitdir.
Doğulduğum bu torpaq
- Yaman diplomatsınız
Gözəl savadınız var.
- Bə'zən iste'dadını
Pula satır adamlar¹.

Poemanın sonunda Firidun həlak olur, ancaq onun ölümü, azadlığı və mücadiləni həyat yolu seçmiş, insan ləyaqətinin, insan mə'nəviyyatının təsdiqi kimi səslənir. Çünki o, ömrünü əzab çəkən millətinin azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr etmişdi. Ona görə də onun faciəli həyatı gözəllik və qəhrəmanlıq timsalına çevrilir. Bu həyatın gözəlliyi mə'nalı yaşamaqda, yüksək şəkildə özünü dərk etməkdə, həyatın mə'nasını dərinləndirən qavramaqda, adi insanlara böyük məhəbbətdə, qəhrəmanlığı isə millət və vətən yolunda ölümü tərəddüd etmədən, nikbinliklə qarşılamasında idi.

Firidunun məhbəsdəki son anları elə təsvir edilir ki, həssas oxucu şairin kövrəldiyini, qələminin sanki bu böyük kədərdən titrədiyini hiss edir. Xüsusilə poemanın son hissələrində güclü ahəngdarlıq və şe'riyyəət diqqəti cəlb edir. Firidunun son anlarını təsvir edən hissələr dərin səmimiyyəti və lirizmi ilə də yadda qalır.

Sabah sönəcəkdir dan ulduzu tək,
Doğan günəşin də gözü dolacaq.

¹ M.Gülgün. Firidun. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1963, səh.54.

Pərişan saçını açıb ahəstə,
Cavanın üstünə kölgə salacaq ...¹

Azərbaycanın xalq şairi S.Vurğunun yaradıcılığı müasir Azərbaycan şe'rinin inkişafına müəyyən dərəcədə təsir etmişdir. "Bugünkü poeziyamızda elə bir güclü meyl yoxdur ki, o, bu və ya başqa dərəcədə Səməd Vurğun ən'ənələrinə bağlanmasın. Belə ki, şe'rimizdə bu gün çox güclü səslənən fəlsəfi fikir axtarırları bilavasitə S.Vurğunun tə'sirilə bağlıdır"².

"Firidun" poemasında da səslənən və çox vaxt insani düşündürən fəlsəfi fikirlər S.Vurğunun "Komsomol poeması"nda həyat, kainat və dünya haqqında şairin fəlsəfi fikirlərinə uyğun gəlir. Gülgünün Firiduna olan məhəbbəti, S.Vurğunun Humaya olan məhəbbətini xatırladır. Humayın ölümünü şair sanki göz yaşları ilə təsvir edir, özünün e'cazkar qələmi, incə tə'bi ona azlıq edirmiş kimi, sevimli qəhrəmanın böyük faciəsini göstərmək üçün şərqi ədəbiyyatında kamil məhəbbət konsepsiyasının yaradıcısı olan Füzulinin "ağlar qəzəli"ni köməyə çağırır. Vurğunun belə ifadələri şübhəsiz ki, öz qəhrəmanına olan sonsuz məhəbbətindən irəli gəlirdi.

Düşünür sakitcə torpaqlı damlar,
Boğur kainatı gecənin öli.
Mənim də qəlbimdə bir iltirab var,

¹ M.Gülgün. Firidun. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1963, səh.52.

² A.Əfəndiyeva. Sosialist poeziya ən'ənələrimiz. "Azərbaycan" jurnalı, 1972, №1, səh.172.

Ölür sənətimin o ilk gözəli
Boğur kainatı gecənin əli.¹

Gülgün isə Firidunun son saatlarını, kama çatmamış arzularını belə ifadə edir:

Qanadlı quş olun, qalxın göyə siz,
Bəlkə qəhrəmanım dincələ bir az.
Onun ürəyini dinləyə Təbriz,
Öz son laylasını oxuya Araz².

Firidun gəncdir. həyatdan doymadan arzu və məqsədinə yetmədən həyata əlvida deyir. O, həyatı dərk etməyə başladığı dəqiqələrdən ədalətsizliklərlə barışmaz konfliktədir, Firiduna görə mənfur cəmiyyətdə, insan ləyaqətinin tapdandığı bir məmləkətdə məhəbbət də azad deyildir.

Poemada qəhrəmanın ölümü tamamilə lirik planda verilir. Şair də ümumxalq kədərinə qoşulur, öz qəhrəmanından ayrılı bilmir, onun ölümü hamı kimi onu da sarsıdır:

Firidun gözünü çəkmir səmadan,
Bir quş qanad çalır bəxtəvər, azad.
Ömrünü ağ günə bəxş edən insan,
Sənin həsrətinlə gedir, ey həyat!³

¹ S.Vurğun. Əsərləri, III cild, Azərbaycan EA-nın Nəşriyyatı, Bakı, 1961, səh.78.

² M.Gülgün. "Firidun". Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh.52.

³ Yenə orada, səh.53.

Poemada rəqabətlə işlənmiş ana surəti də diqqəti cəlb edir. Adi, savadsız bir qadının, həyatı, oğlunun mübarizəsini bütün dərinliyi və incəliyi ilə dərk etməsi heyrət doğurur. Bütün analar kimi o da yeganə balasının xoşbəxtliyini arzular. Lakin İran adlanan bir məmləkətin antidemokratik qanunları və fars şovinizminin tüğyanı onun arzularının həyata keçməsinə əngəl törədir.

Oğlunun ölüm xəbərini eşidən ana, " deyirlər yaman olur anaya oğul dağı" - deyə fəryad qəpərir. Bu xəbər ananı sarsıdır, məzar üzərinə sərilmiş çiçəkləri iyləyərək təsəlli tapmağa çalışır. Şairə ananın böyük faciəsini, sağalmaz dərddəni vətənimiz Azərbaycanın dərddi və faciəsi kimi ümumiləşdirir:

Yaman olur oğul dağı,
Bağlı qaldı bəy otağı.
Bu ömrümün qoca çağı,
Bir dərd tapdım təzə, ellər¹.

Firidunun silahını tələb edən ana oğlunun mübarizə yolunu davam etdirəcəyinə söz verir. Övladının xoş gününü özünün ən böyük səadəti hesab edən adi bir qadın onun idealını da dərk edir, onun silahdaşına çevrilir, fədalı ordusunun sırası əsgəri olur, bir qadın, bir ana kimi yüksəlir, böyüyür, kamilləşir.

Poema bu sonluqla qurtarır:

Yamandır oğlu ölmüş
Ananın intiqamı,

¹ M.Gülgin. Firidun. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, s.61.

Ana gedir, ardınca,
Min-min insanlar gedir.
Düşmənlərin əlində,
Yanan bir diyar gedir¹.

Maraqlı cəhət ondadır ki, şairə bu əsərlə çox böyük bir həqiqəti üzə çıxarır: Azadlığın bu millət üçün nə demək olduğunu və bu məsələnin onun taleyində ən önəmli bir yer tutduğunu bir daha sübut etdi.

1945-1946-cı illərin milli istiqlal savaşına qalxan xalqın önündə bir çoxları kimi Firidun İbrahimi də vardı. Milli hökumətin üzvü, Azərbaycanın baş Prokuroru Firidun İbrahimi məqalələrinin birində yazırdı: "Mənim məqsədim budur... öz həqiqi məqamı və müvəffəqiyyətini əldə etmək üçün bu gün qiyam edən Azərbaycan millətini azad dünyaya tanıtdırmaq istəyirəm. Bəşəriyyətin mədəniyyət tarixində Azərbaycanın nə kimi bir məqama malik olduğunu göstərmək istəyirəm. Azərbaycan müqəddəs əbədi odlar ölkəsidir. Bu əziz torpağın hər bir qarışında iftixarlı babalarımızın unudulmaz yadigarı qalır.

¹ M.Gülgün. Firidin, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1963, səh.62.

ŞAİRİN SƏNƏTKARLIĞI HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

Mə'lumdur ki, lirikada şairin fərdiyyəti bariz şəkildə meydana çıxır. Onun xarici aləmə, müxtəlif hadisələrə, təbiətə, insanlara münasibəti və bütün bunları qavrayış lirikada öz əksini tapır. Bəzən bu münasibətlər elə inandırıcı, həm də elə sənətkarlıqla və insan hissinə təsir edəcək səviyyədə təsvir edilir ki, oxucu da lirik şe'rdə ifadə edilən əhval-ruhiyyəyə və həyəcanlara şərik olur, özünü təsvir edilən aləmdə hiss edir. Belə anlarda şe'rin təsir qüvvəsi və qarşıya qoyulan ideya daha təsirli və daha inandırıcı olur.

Hegel deyir ki, "sənətkar bir tərəfdən ayıq düşüncəni, o biri tərəfdən dərin ruhi həyəcanları, dərin hissiyyəti köməyə çağırmalıdır"¹.

Bədii ədəbiyyat söz sənəti olduğu üçün şübhəsiz hər bir sənətkar müəyyən fikir və ideyanı dəqiq, dürüst ifadə etmək üçün dilin zənginliklərinə müraciət edir. M.Qorki yazırdı: "Dilin bir qüvvə kimi əsl gözəlliyi, kitablardakı lövhələri, səciyyələri və ideyaları müəyyən şəkllə salan sözlərin dürüslüyü, aydınlığı və ahəngdarlığı ilə yaradılır. Sənətkar-yazıçı üçün dilimizin çox zəngin lüğət ehtiyatı ilə ətraflı bir surətdə tanış olmaq və bunun içərisindən ən dürüst, ən aydın və qüvvətli sözləri seçməyi bacarmaq zəruridir"².

Lakin bir həqiqəti yadda saxlamaq lazımdır ki, poetik söz müəyyən ictimai-siyasi problemi və ya tərbiyəvi fikri ifadə etmək üçün lazımdır. Ona görə də bədii əsərlərdə sənət-

¹ Hegel. Əsərləri, XII cild. Moskva, Politizdat, 1938, səh.71.

² M.Qorki. Ədəbiyyat haqqında. Bak, Uşaqgəncnəşr, 1950, səh.137-138.

karlıq birinci növbədə əsərin əsasını təşkil edən ideya, fikir ilə əlaqədardır. İdeyasız əsərdə sənətkarlıq axtarmaq ədəbiyyata yabançı haldır. Şübhəsiz ki, ideya ilə sənətkarlığın ahəngdarlığı, onların bir-birini tamamlaması lirikanı əsl sənət və gözəllik timsalına çevirir. Ədəbiyyatşünas Bəkir Nəbiyev "Lirika-1971" adlı məqaləsində bə'zi şe'rlərdə fikrin poeziyanı üstələdiyini qüsur sayır. üslub və ifadə cəhətdən qarışıq, az anlaşılıqlı və müəmmalı əsərləri, hər şeydən əvvəl müəllif fikrinin dolaşığı kimi tənqid edir.

Dünya və klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, müasir dövrün tələbləri ilə addımlamağa çalışan çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı ictimai şüuru və ictimai prosesləri ən çevik əks etdirən sənət növlərindən biridir.

Ədəbiyyatın müxtəlif problemləri şübhəsiz ki, ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında özünün bədii həllini müxtəlif formalarda tapır. Ona görə də hər bir yazıcının, şair və dramaturqun özünə məxsus üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi vacib məsələlərdəndir. Aydınadır ki, hər bir sənətkar xalqın min illərdən bəri yaratdığı şifahi xalq ədəbiyyatından qidalanır. Çünki hər bir xalqın ruhunu, dünyagörüşünü, milli xüsusiyyətlərini, məişət və həyatını, bəşəri və poetik hisslərini el ədəbiyyatı qədər doğru və düzgün əks etdirən ikinci bir mənbə tapmaq qeyri-mümkündür. Dünyanın dahi söz bahadırları yalnız milli zəmin üzərində yetişərək dünya ədəbiyyatının yüksək zirvələrini fəth edə bilmişlər. Bu gün Azərbaycan şe'rinin ən yaxşı nümunələrini yaradan güneyli-quzeyli bir sıra sənətkarlar şifahi xalq ədəbiyyatına müraciətlə bərabər, klassiklərimizin ən mütərəqqi ən'ənələrini yaradıcı surətdə inkişaf etdirirlər. Bu mə'nada M.Gülğün yaradıcılı-

ğının forma rəngarəngliyi, şe'rlərinin özünəməxsusluğu, vəzn və qafiyə sisteminin tədqiqi lokal səciyyə daşmayıb ümumazərbaycan poeziyasının sənətkarlıq problemləri ilə bağlıdır.

M.Gülgün zamanəmizin nəbzini tutan, dövrün mühüm hadisələrinə əsərlərində geniş yer verən ümummill məsələləri poeziyaya gətirən sənətkarlardandır. Xüsusilə, Cənubi Azərbaycanın vəziyyəti həmişə şairəni daha çox düşündürmüş, azadlıq uğrunda gedən mübarizələr tarixinə tez-tez müraciət etmişdir. Doğma xalqının acınacaqlı taleyi onu kədərləndirmiş və bu kədər, dərd çox vaxt öz vətəninə, millətinə olan böyük məhəbbət onu bütün məhkum xalqların taleyini düşünməyə sövq etmişdir. M.Gülgün daima öz əsərləri üzərində diqqətlə işləmiş, onların canlı, təsirli çıxmasına sə'y göstərmişdir. Əlbəttə, sənətkar hansı ölçüdə, hansı düzümdə yazmasından asılı olmayaraq, hər şeydən əvvəl müəyyən məzmunu ifadə etməyə çalışır. Əsas məsələ hansı janrdə yazmaqda deyil, qaldırılan problemin siqlət və aktuallığında və onun bədii həllindədir. Mahiyyət, məzmun və mündəricə e'tibarilə şifahi xalq ədəbiyyatından qidalanan Gülgün yaradıcılığı çox vaxt ağız ədəbiyyatında geniş yer almış əsərlərin yazılı ədəbiyyata gətirilməsi ilə də xarakterizə olunur. Bu baxımdan "Apardı sellər Saranı" poeması diqqəti cəlb edir. Bizcə, əsərin əsas ideyası və qayəsi poemanın

Baş əyirəm Qorqudun,

Koroğlunun sazına.

Baş əyirəm xalqımın,

Bitməz söz dünyasına¹.

¹ M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1978, səh.293.

misralarında verilmişdir. Deməli, çoxdan hamıya bəlli olan bir rəvayət və əfsanəni şair eynən işlədiyi zaman ona yaradıcı münasibət bəsləmiş, onu müasirləşdirməyə, ona ictimai məna aşılamağa çalışmışdır.

Ünümüyyətlə, onun istər poema, istərsə də lirik şe'rlərində xalq ədəbiyyatının müxtəlif formalarına müraciət etdiyinə şahidi oluruq. Elə bu poemanın özündə şair Saranın Xan Çobana olan məhəbbətini və sədaqətini Saranın gəraylı formasında oxuduğu mahnıda ifadə edir. Xalq ədəbiyyatında gəraylı haray çəkmək, çağırmaq, müraciət etmək və s. məzmunə malikdir. Onun bir çox şe'rlərində ifadə edilən hiss, həyəcan, nida və s. duyğular gəraylıda olduğu kimi verilir:

İnan mənə, Xan çobanım,
Sənsiz keçməz birçə anım.
Hicrana necə inanım,
Əhd-peyman olan yerdə?¹

O, demək olar ki, əksər şe'rlərində xalq poeziyasından, xalqın ruhunu oxşayan milli formalardan tez-tez istifadə edir. "Ürəklərdə, nəğmələrdə yaşayanlar" adlı lirik poemasında II Dünya müharibəsində qəhrəmanlıqla həlak olanları hörmət və ehtiramla yad edən şair insanlığın xilasını üçün həyatlarını qurban edən qəhrəmanlara öz minnətdarlığını bildirir. Burada o, xalq poeziyasına müraciət edərək tez-tez vəznə dəyişir, fikrini daha dəqiq demək üçün münasib formalara və ədəbi priyomlara əl atır. Bu qəhrəmanların unudulmaz olduğunu, xal-

¹ M.Gülğün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 1978, səh.290.

qın ürəyində əbədi yaşadığını poemadakı bir bayatıda belə ifadə edir:

Onlardır bizlə birgə,
Gülüb sevinənlər də.
Onlardır qəlbimizdə,
Heykələ dönənlər də.¹

Yalnız poema və süjetli əsərlərində deyil, ayrı-ayrı şe'rlərində də bu formaya müraciət edən Gülgün maraqlı nümunələr yarada bilmişdir. Onun "Gələrəm", "Həyat haqqında nəğmə", "Şe'rim mənəm", "İnanar birdən" və s. şe'rləri bayatı formasında yazılmış uğurlu bədii parçalar hesab oluna bilər. "Təbrizin küçələri" şe'rində doğma yerlərin həsrəti bayatı formasında insan hisslərinin həssaslıqla ifadə olunmuş gözəl nümunəsidir.

Lilava çeşmə-çeşmə,
Kim deyər burdan keçmə.
Baxsın həsrət köçümə
Təbrizin küçələri.²

Yalnız böyüklər üçün deyil, uşaqlar üçün də maraqlı şe'r və poemalar yazan şair uşaq psixologiyasını və təfəkkürünü nəzərə alaraq xalq poeziyasının daha ritmik və oynaq vəznlərinə müraciət edir. Uşaqlar üçün yazılmış "Kəpənəkli, çiçəkli misralar"... kitabı bu baxımdan daha xarakterikdir. Kitabda toplanan şe'r və poemalar şairin xəyal və təxəyyülünün uğurlu nəticəsidir. Burada verilən beş hecalı şe'rlərdə xalq yaradı-

¹ M.Gülgün. Arzu da bir ömürdür. Bakı, 1976, səh.246.

² M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.153.

cılığının güclü təsiri hiss olunur. "Yalqızam demə" şe'rinə
sanki oynaq bir musiqi parçası dinlənir:

Günəş təkər zər,
Bağlar gülümsər.
İliq yel əsər,
Bahar gələndə¹.

misralarındakı sadəlik və səmimiyyət ilk baxışdan diqqəti
cəlb edir.

Xalq yaradıcılığının müxtəlif qaynaqlarından bəhrələ-
nən şair yeri gəldikcə laylalara da müraciət edir. Lakin bunlar
şifahi xalq ədəbiyyatımızda olan laylalardan məzmun və
mündəricəsinə görə əsaslı surətdə fərqlənir. Belə ki, şairin
yaratdığı laylalarda ananın fəryadı, göz yaşı, balasının na-
mə'lum gələcəyi haqqında narahatlığı deyil, fırvan və qayğı-
sız çağanın xoşbəxtliyi tərənnüm olunur:

Arzumsan, diləyimsən,
Gözəlim, göyçəyimsən.
Mənim gələcəyimsən,
Barım, baharım laylay,
Ömür səhərim laylay.²

Azərbaycan şe'ri, həm də onun müxtəlif formaları qə-
dim bir tarixə malikdir.

Hələ qədimdən "türkü" adı ilə tanınan xalq şe'ri növlə-
rinə Mahmud Kəşqarinin "Divani-lügətit-türk" kitabında və

¹ M.Gülgün. Kəpənəkli, çiçəklü misralar... Bakı, 1971. səh.153.

² M.Gülgün. Arzu da bir ömürdür. Bakı, 1976. səh.109.

"Dədə Qorqud" dastanlarında rast gəlirik. Yazılı ədəbiyyatla folklorun bir-birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində aşiq şe'ri şəkillərinin bir qismi yazılı ədəbiyyata daxil olmuş, bəziləri isə başqa adla tanınmağa başlamışdır. Ədəbiyyatşünas Q.Namazov "Azərbaycan aşiq şe'rinin inkişafı tarixindən" adlı namizədlik dissertasiyasında göstərir ki, "türkü, tuyuq, təkərləmə, səmayi", mahmı, qələmdəri, şərqi, şəki və bu qəbildən olan şəkillər bu günkü şe'rimizdə ya heç işlənmir, ya da onun ahənginə uyğun şəkildə yaranmış el və ya aşiq havasının adını qəbul etmiş, şe'r şəkli kimi öz adını isə unutturmuşdur¹.

Bu mə'nada illər, əsrlər keçsə də xalq yaradıcılığının ilkin qaynaqları müəyyən dəyişikliyə uğramış, bu və ya digər formada özünü qoruyub saxlaya bilmişdir.

Xalq ədəbiyyatının ən çox yayılmış janrlarından biri, həm də Azərbaycan şe'rinin təbiətinə uyğun olan qoşmadır. Mahmud Kəşqari "qoşma" sözünün "qoş" sözündən olduğuna dair misallar göstərir və "ma" sözdüzəldici şəkilçisi vasitəsilə onun şe'r növünün adını daşdığına qeyd edir.

M.Gülgün də yeri gəldikcə xalq yaradıcılığını müxtəlif formalarına müraciət edir. Şairənin tez-tez müraciət etdiyi "Ay ellər", "Xəyalım", "Siz də xoş gəldiniz", "Hərdən" və i.ə. şe'rləri qoşma səpgisində yaradılmış təqdirəlayiq nümunələrdir. Bu şe'rlərdə dövrün ictimai-siyasi hadisələrilə yanaşı, vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq və digər mövzular da əsas yer tutur.

Şairin "Ay ellər" şe'rində oxuyuruq:

Söylədim tələmə, hey keçdi günlər,

Vüsəl anlarına gecikdi günlər.

¹ Q.Namazov. Azərbaycan aşiq şe'rinin inkişaf tarixindən (namizədlik dissertasiyası). Azərb.SSR EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu, Bakı, 1968, səh.181.

Mənə qocalıqdan don biçdi günlər,
Necə kövrəlməyim, indi, ay eller.¹

Mə'lumdur ki, bədii əsərin, xüsusilə poetik əsərlərin müxtəlif cəhətlərinin ayrılıqda götürülüb təhlil edilməsi şərti xarakter daşıyır. Çünki hər hansı bədii əsərin, ayrı-ayrı xüsusiyyətlərinin araşdırılması heç də həmin əsərin bütün komponentləri kimi başa düşülmür. Bitmiş bir poetik əsərin meydana çıxması üçün sənətkar şe'r texnikasının bir sıra cəhətlərinə fikir verməlidir. Buraya müvafiq sözlərin tapılması, ritm və intonasiya, müəyyən simmetrik təkrarlar, dilimizin ahəng qanunu, hecaların və səslərin bir-birini qanuni izləməsi və digər məsələlər daxildir. Bədii əsərdə ideya, mətləb və fikirlə yanaşı, əsərin sənətkarlıq səviyyəsi də yüksək olmalıdır.

Alır verdiyini təbiət bizdən,
Nə səni, nə məni salır o saya.
Keçir bir nisgil də ürəyimizdən,
Təzədən gələydik kaş bu dünyaya².

Misal gətirdiyimiz bu parçada məzmunla yanaşı, ritmik qafiyələnmə, ahəngdarlıq və yüksək şe'riyyəət diqqəti cəlb edir. M.Gülgün daima axtarışda olan sənətkar kimi heca vəznli şe'rin demək olar ki, müxtəlif bölgülü formalarının əksəriyyətinə müraciət etmiş, bu vəznin 5 hecalısından tutmuş 16 hecalısına qədər bütün formalarında şe'rlər yazmışdır:

¹ M.Gülgün. Arzu da bir ömürdür. Bakı, 1976, səh.148.

² M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.86.

Yerin ilk barı	5
Güllər göy, sarı....	5
Sən də gəl barı,	5
Bahar gələndə ¹ .	5

Bu beş hecalı şe'r oynaq və axıcı xüsusiyyətdə malik xalq şe'rinin bayatı və layla formalarını xatırladır. Onun "Gör-səm ki" şe'ri öz quruluşuna görə çox maraqlıdır. Bəndləri 6 misradan ibarət olan bu şe'rın hər bəndinin birinci və dördüncü misraları 6 hecalı, 2, 3, 5, 6-cı misraları isə 5 hecalıdır.

Bir quş yuvasını	6
Dağıtsa tufan	5
Olmaram aram.	5
Bacarsam sinəmin	6
Üstündə inan	5
Yuva quraram ² .	5

Göründüyü kimi, şairin əsas fikir və qayəsi 3 və 6-cı misralarda ifadə edilir. Ona görə də şərti olaraq bir hər bəndi 2 yerə ayırısaq, deyə bilərik ki, bayatılarımızda olduğu kimi burada da 2 misra əsas fikri söyləmək üçün hazırlıq rolunu oynayır.

Şe'rimizdə işlənən yeddi hecalıya ən çox bayatılarda və aşiq şe'rində rast gəlirik. Gülgün də yeddi hecalıda bayatılara oxşayan şe'r nümunələri yaratmışdır. Məsələn:

¹ M.Gülgün. Kəpənəkli, çiçəkli misralar. Bakı, 1971, səh.30.

² Јенə орада, сəh.16.

Qara saçım bəyazdı,
 Tale mənə nə yazdı?
 Belə hicran olmazdı,
 Bəs sən harda qalmısan?¹

Bu parçada həm məzmun, həm də şe'riyyət gözəldir. Göründüyü kimi, 1, 2 və 3-cü misralar həm qafiyə, 4-cü misra isə sərbəstdir. Yeddi hecalıdan Gülgün poemalarında da məhəretlə istifadə edilir. "Dastana çevrilmiş həyat", "Firidun", "Apardı ellər Saranı" və "Xatirələrimin nəğməsi" poemalarında qismən "Nənələr və nəvələr" və "Uşaq ləpirli yollar" poemaları isə bütövlükdə yeddi hecalıda yazılmışdır. Onun bir çox kiçik süjetli şe'rləri də yeddi hecaya nümunədir. Aşıq poeziyasına yaxın olan, bayatılarımızı xatırladan bu formadan şair tez-tez istifadə edir. Onun "Bu torpaqda", "Şair gözü me'yar gərək", "Dənizin hekayəti", "Gəldi", "Məni dinlə", "Ərk qalası", "Səndən ayrı", "Yora bilməz yollar məni", "Sükutun dili", "Apardı sellər Saranı" poemasının müəyyən hissələri isə səkkiz hecalıdır. Lakin bu formada da müəllif istər qafiyə sistemində, istərsə də bəndlərin sayı və misraların düzümü mə'nasında bir sıra yeniliklər etmişdir. "İlk beşiyim, ilk laylayım" şe'rinə diqqət edək.

..... a	Yenə bayram paltarını	4 + 4 = 8
..... b	Lalələrdən biçmişən sən	4 + 4 = 8
..... v	Xoş günlərə qovuşmaqçün	4 + 4 = 8
..... b	Alovlardan keçmişən sən.	4 + 4 = 8

¹ M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.159.

..... q	Başın üstə çələng tutub	4 + 4 = 8
..... b	Bahar özü, Azərbaycan	4 + 4 = 8
..... b	Sən bəzədin zaman-zaman	4 + 4 = 8
..... b	Ömrümüzü Azərbaycan ¹ .	4 + 4 = 8

Hər bəndi 8 misradan ibarət olan bu şe'rın qafiyə sistemi də belədir: belə ki, 1. 3 və 4-cü misra ar sərbəst buraxılır, 2, 4 və 8-ci misralar isə həmqafiyədir. M.Gülgünün digər bir şe'rində isə hər bənd dörd misradan ibarətdir:

..... a	Yağış yağar, yerə hopar,	4 + 4 = 8
..... a	Külək əsər, tufan qopar,	4 + 4 = 8
..... a	Könlüm harda dinclik tapar?	2 + 6 = 8
..... b	Bu torpaqda, bu torpaqda ²	4 + 4 = 8

Göründüyü kimi bu şe'rın qafiyə sistemi əvvəlkilərdən fərqlənir, yə'ni 1, 2 və 3-cü misralar həmqafiyə, dördüncü isə sərbəstdir. Bütün qalan bəndlər də bu qayda ilə gedərək yalnız dördüncü misra hər bəndin sonunda təkrar olunur. Şairənin 9 bənddən ibarət olan "Səndən ayrılıq" şe'rinin isə ilk üç misrası 8 hecalı, hər bəndin sonunda təkrar olunan 4-cü misra isə 4 hecalıdır.

..... a	Sandım doldu göy özü də,	4 + 4 = 8
..... a	Şimşək çaxdı göy üzündə.	4 + 4 = 8
..... a	Qaldım həsrət dənizində,	2 + 6 = 8
..... b	Səndən ayrılıq ³ .	2 + 2 = 4

¹ M.Gülgün. Arzu da bir ömürdür. Bakı, 1976, səh.11.

² Yenə orada, səh.20.

³ M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.148.

Müəllifin "Vətən ola bilmirəm", "Ərk qalası", "Ulduzlar ulduzu" və bir sıra şe'rləri də bu səpkidə yazılmışdır. Doğrudur, bu formada yazılan şe'rlər onun yaradıcılığında azlıq təşkil edir, lakin şair şe'rdə qoyulan əsas fikri oxucuya çatdırmaq üçün bə'zən bu yığcam və lakonik formadan əsas fikri təkrar vasitəsilə oxucuya çatdırmağı daha münasib bilir. Yaxud "məni dinlə" şe'rinə Xəzərin timsalında şairə vətənə olan sonsuz və tükənməz məhəbbətini belə ifadə edir:

... a	Hər kiməmsə damlanam mən,	4 + 4 = 8
... a	Əhdi təmiz balanam mən.	4 + 4 = 8
... a	Bir damlan tək qalanam mən,	4 + 4 = 8
... b	Bitməmişdir nəğməm hələ,	4 + 4 = 8
... b	Mavi Xəzər məni dinlə. ¹	4 + 4 = 8

Bu şe'rdə bölgü axıra qədər $4 + 4 = 8$ tənəsübünü saxlamışdır. Hər bəndi 5 mısradan ibarət olan bu şe'rın ilk üç mısrası bir, son iki mısrası isə ayrılıqda qafiyələnir. Ümumiyyətlə, şe'rın bu formasından şair süjetli şe'rlərdə, poemalarının bir qisminə də istifadə edir.

Doqquz hecalı Azərbaycan şe'rinə demək olar ki, işlədilmir. Buna biz M.Gülgünün yaradıcılığında da rast gəlmədik.

On hecalı isə Azərbaycan şe'rinə çox az işlənən şe'r şəkli. Azərbaycan şe'rinin ən qüdrətli söz ustaları da demək olar ki, şe'rın bu şəklinə nadir hallarda müraciət etmişlər. M.Gülgünün bir neçə on hecalı şe'ri var ki, onların içində "Xəzər, mən" daha çox diqqəti cəlb edir:

¹ M.Gülgün. Dünyamızın sabahı. Bakı, 1974, səh.138.

- ... a Dayanmışığı üz-üzə, Xəzər, mən,
 ... a Heyranıq şe'rə, sözə, Xəzər, mən.
 ... a Sevirik körpələri, Xəzər, mən,
 ... a Sevirik ləpələri, Xəzər, mən¹.

Göründüyü kimi bu misraların sonunda "Xəzər" və "mən" sözlərinin təkrar edilməsi şe'rdə qoyulan fikri qüvvətləndirir.

9 və 10 hecalı şe'rə nümunə olaraq gətirdiyimiz parçalar göstərir ki, burada adi cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Bunlardan fərqli olaraq on bir hecalı bu vəznin ən çox yayılmış, ən çox işlənən şe'r şəklidir. On bir hecalı, o birlərə nisbətən daha geniş imkanlara malik olduğu üçün, yəni onun vasitəsilə həm lirik, həm də dramatik əsərlər yaratmaq mümkündür. Prof. C.M.Abdullayev "Səməd Vurğun poetikası" adlı monoqrafiyasında on bir hecalıdan bəhs edərək yazır: on bir hecalıda fikri bəzən bir beytdə, bir bənddə, üç misrada, beş misrada, altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on və on dörd misrada tamamlamaq mümkündür"².

M.Gülgünün şe'rlərinin böyük bir qismi, o cümlədən, onun lirik şe'rlərinin əksəriyyəti, poemalarının bir qismi on bir hecalıda yazılmışdır. Şe'r mədəniyyətinin bütün incəliklərinə yaxşı bələd olan şair bütün şəkli sistemlərdən istifadə edir, fikrin, ideyanın təsirli, daha anlaşıqlı olması üçün lakonik formalar, ruh oxşayıcı, axıcı misralar axtarır, xalqın ruhuna, hissəsinə hakim kəsilmiş milli şe'r şəkillərinə müraciət edir:

¹ M.Gülgün. Dünyaımızın sabahı. Azərnoşr, Bakı, 1974, səh.133.

² C.M.Abdullayev. Səməd Vurğun poetikası. Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 1976, səh.123.

Ahəngi nəğməmə, şe'rimə axan,
Gecə ulduzlardan həmail taxan,
Gah sahilə qaçan, gah şahə qalxan,
Coşğun dalğaların nəğməkarıyam¹.

Bu parçada "şe'rimə axan", "həmail taxan", "şahə qalxan" kimi söz və ifadələr yalnız şəkli cəhətdən yox, məntiq, vurğu cəhətdən də nəzmə gözəllik və qüvvət verir. Şe'rlərinə bütün nitq hissələrindən düzələn qafiyələrə geniş yer verən şairin qafiyə sistemi də çox zəngin və müxtəlifdir.

Azərbaycan şe'rinə qafiyə yalnız misraların axırında deyil, ortasında da yarana bilər. Daxili qafiyələrdən tez-tez, özü də bacarıqla istifadə etmək şairin poetik təfəkkürünün güclü və sağlam inkişafı ilə bərabər, milli şe'rin forma və üslub zənginliklərini, xəlqilik prinsiplərini mükəmməl bilməyi ilə də əlaqədardır. Buna görə də şairənin poeziyasının forma və janr ehtiyatı zəngin və maraqlıdır:

Sevdi, məhəbbətin zindana düşdü,
Bəxtinə ən ağır zamana düşdü.
Həsretin, nisgilin dastana düşdü,
Xəyalın qartala bənzədi, aşıq².

Bu parçada zindana, zamana, dastana sözləri şe'rin ümumi pafosuna uyğun işlədilmiş, bu sözlərdən çox qüvvətli daxili qafiyələr yaradılmışdır.

¹ M.Gülgün. Dənizin sahili var. Bakı, 1965, səh.141.

² Yenə orada.

Ümumiyyətlə, onun qafiyə quruluşu çox müxtəlif və maraqlıdır. Gülgünün yaradıcılığında müxtəlif nitq hissələrinədən düzəlmiş qafiyələrə də rast gəlirik.

- a Sənin üçün şö'lə çəkib yanaram, 4 + 4 + 3 = 11
.... a Sənsiz keçən günlərimi sanaram. 4 + 4 + 3 = 11
.... a Yollarına kölgə salan çınaram, 4 + 4 + 3 = 11
.... b Nə solaram, nə sönərəm, sevgilim¹ 4 + 4 + 3 = 11.

12 hecalı və 13 hecalı şe'r şəkillərinə gəldikdə isə demək olar ki, 13 hecalı Gülgünün yaradıcılığında az işlənən şe'r şəkillərindəndir. 12 hecalı şe'r şəkillərində yaratdığı əsərlər isə sənətkarlıq cəhətindən yüksək səviyyəlidir, bu şe'rlərin qafiyə sistemi müxtəlifdirsə də, bölgü sistemi ən çox $8 + 4 = 12$ şəklindədir, "Mən bilmirdim" şe'rinə diqqət yetirək:

-a Artdı qızıl lalələrin bir dağı da,
.... a Qırıldı tər bənövşənin saplağı da.
.... a Qaya dinməz, dilə gəlib indi o da,
.... b Bir gün səni itirəsi olacağam².

Həca vəznli şe'rin maraqlı nümunələrini yaradan şairə 14 hecalı şe'r şəklindən də möharətlə istifadə edir. "Harda ki, ana gördün", "Muğamatın hekayəti", "Qadın əlləri", "Nəğməkarın taleyi", "Yadında varmı", "Dənizin nəğməsi", "Bir çınaram" şe'rləri və poemalarının bir qisminin müəyyən hissələri

¹ M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.211.

² Yəni orada, səh.243.

on dörd hecalıda yazılmışdır. Onu da qeyd etmək istərdik ki, on dörd hecalı şe'rlərdə bölgü eyni şəkildə deyil, müxtəlifdir. Məs.: "Bir çınaram" şe'rindən bir bəndə fikir verək:

7 + 7 = 14 Həsretinə həmişə ümidlərdən don biçən,
7 + 7 = 14 Füzulinin müqəddəs türbəsinə and içən¹

Gülgünün on dörd hecalı şe'rlərinin bir qismi qəzəli xatırladır, lakin bu şe'rlərə diqqət etdikdə onların əruz vəznində deyil, heca vəznində olduğu aşkarlanır. Qafiyə quruluşuna gəldikdə isə burada müxtəliflik nəzərə çarpır. Belə şe'rlərdə həm qoşa, həm də çarpaz qafiyəyə rast gəlmək mümkündür. Məs.: Şairin "Neylərəm" şe'ri ilk baxışda formal olaraq qəzəli xatırlatsa da, şe'r heca vəznində yazılmışdır.

.... a Həsretim odunu söndürməz sərt külək də,
.... a Yerə, göyə səs salıb çaxsa odlu şimşək də.
.... a Həsretim oduna tab gətirər ürək də,
.... b Fəqət ömrün yoluna duman düşsə, neylərəm.²

On bir və on iki hecalı şe'rlər ən ağır şe'r şəkillərindəndir. Ona görə də şairə bu ağır şe'r formalarına nisbətən az müraciət etmişdir. M.Gülgünün bir neçə şe'ri və "Savalanın ətəklərində" poemasının müəyyən hissələri isə on beş və on altı hecalıda yazılmışdır.

Klassik milli poeziyamızın çox geniş yayılmış və əsrlərin sınağından keçmiş forması qəzəldir. Şorqin və Azərbaycanca-

¹ M.Gülgün. Dünyamızın sabahı. Bakı, 1974, səh.12.

² M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.237.

nın bir çox klassik şairləri bu şe'r forması ilə böyük fikir və qayələrini, e'tirazlarını, dövrün siyasi və əxlaqi məsələlərini, həyatın müxtəlif problemlərini əks etdirə bilmişlər. Bu qəzəllərdə böyük bəşəri hiss və duyğular, eyni zamanda dövrün ziddiyyətləri, insanlığı düşündürən problemlər ifadə olunurdu. Ona görə də qəzəlin bir vaxtlar yalnız məhəbbəti tərənnüm edən şe'r forması kimi təqdim edilməsi haqsızlıq idi. Azərbaycanın Qazi Bürhanəddin, Füzuli, Nəsimi kimi böyük şairləri özlərinin fəlsəfi və əxlaqi görüşlərini, həyat, təbiət, gözəllik haqqındakı baxışlarını məhz qəzəl formasında ifadə etmişlər.

M.Gülgünün qəzəlləri göstərir ki, onun poeziyası ərüzun qəlibində də müvəffəqiyyətlə səslənir. Yaradıcılığına xüsusi rəvnəq verən bu qəzəllər haqqında danışmaq üçün hər şeydən əvvəl onun qəzəllərinin lirik, "mən"inə bələd olmaq lazımdır. Yalnız onda bu qəzəllər haqqında fikir yürütmək, bu qəzəllərin özünəməxsusluğu haqqında danışmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, şairin bütün yaradıcılığına xas olan həyatsevərlik, nikbinlik və mübarizə ruhu onun qəzəlləri üçün də səciyyəvidir. Gülgünün qəhrəmanı hicrandan qəmlənən aşiq deyil, vüsal üçün mübarizə aparan, sabaha, xoşbəxtliyə inanan insandır. Bu qəzəllərdə işlədilən "hicran", "aşiq", "şə'm" və sair sözlər yeni mə'nə kəsb edərək onun qəhrəmanının daxili aləminin açılmasına kömək edir. Klassik şorq ədəbiyyatı üçün xarakterik olan sevgi motivi Gülgünün qəzəlləri üçün yeganə mövzu deyil. Bu qəzəllərdə həyata açıq gözlə baxan, vətəninə, xalqını sevən, məhəbbət və sədaqətdə dəyanətli olan bir sənətkarın səsi eşidilir. Onun qəzəllərinin əsas xüsusiyyəti bu qəzəllərin hərn də siyasi və ictimai məzmunlu olmasıdır.

Mənim ey dost, o sahildə neçə nəğməm, sözüm qaldı.
Bahar fəslə alovlandı, bağım, bağçam, düzüm qaldı.
Deyin kə, Gülgünə gəlsin, alışıdım, yandı həsrətdə,
Fəqət məhv olmadım, ey dost, kül altında közüm qaldı¹.

M. Gülgün qəzəllərində vətəndaşlıq hisslərini çıpaq, dolayısı ilə yox, obrazın dili ilə poetik əlvanlıq və gözəlliklə ifadə edir. İnsan və azadlıq, vətən və vətəndaşlıq xətti ətrafında birləşən qəzəllərdə biz müəllifin əhval-ruhiyyəsinə və şe'rın ümumi pafosuna uyğun obraz və ifadələrin işlədildiyinin şahidi oluruq. O, sün'i obrazlardan, qondarma beytlərdən qaçaraq fikri dolaşdıran bənzətmə və təşbehlərlə misraları ağırlaşdırır. Mə'lumdur ki, Gülgün əruzda vahid qəlibdə davam etmir, o, hissə, fikrə müvafiq ritmlərə keçir. Fikrin, ideyanın anlaqlı və daha tə'sirli olması üçün lakonik üslublara, uyğun formalara müraciət edir. Onun müəyyən qism qəzəlləri o dərəcədə Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına uyğunlaşdırılmışdır ki, bəzən bu şe'rlər heca vəznində yazılmış şe'r tə'siri bağışlayır.

Seçmişəm taleyimin, bəxtimin öz ulduzunu,
Qoyma bəxt ulduzumu tez sönə, qurbanım olum.
Bir ümidlə verərəm canımı peşkəş, tək sən,
Təbrizin bircə gülün ver mənə, qurbanım olum².

Sənət daim dəyişən və inkişaf edən ictimai bir hadisə

¹ M. Gülgün. Çinar olaydı. Bakı, 1968, səh.222

² Yenə orada, səh.234.

olduğu üçün hər bir xalqın yaratdığı hər hansı bir forma və üslub da zaman keçdikcə özündə yeni xüsusiyyətlər əks etdirir. Hər dövrün tələbinə müvafiq fikirləri vermək üçün şübhəsiz ki, müəyyən poetik ifadə xüsusiyyətləri yaranır. Tənqidçi A.Əfəndiyev bu barədə yazır: "Füzulinin dərin və fəlsəfi hikməti, Nəsiminin qəhrəmanlıq pafosu, Vaqifin məhəbbət düşüncələri, H.Cavidin qanadlı romantikası, Sabirin öldürücü satirası, C.Cabbarlının ana sevgisi potetikası, S.Vurğunun inqilabi romantikası, S.Rüstəmin, R.Rzanın, Ə.Cəmilin, M.Müftüqin və bu günkü şe'rin başqa yaradıcılarını poetik aləmi poeziyamızın milli ahənginə gözəl uyuşur"¹.

Şe'rin bu poetik formasından çox ustalıqla istifadə edən Mədinə xanım özünün vətən həsrətini, xalqın kədərini, ictimai dərdləri, vətəndaşlıq arzularını çox gözəl tərənnüm edə bilir. O, ürəyində qaynayan vətən həsrətini, mübarizə eşqini yığcam, lakonik bir dillə verməyi bacarır. Şair sübut edir ki, məhz qəzəl formasında da, ictimai, fərd və vətəndaş kədərini ifadə etmək mümkündür.

Şairlərimizin döən-döənə müraciət etdikləri şe'r formalarından biri də sərbəst vəznidir. Doğrudur, şe'rin bu vəzni müəyyən qisim şairlərin yaradıcılığında üstünlük təşkil etsə də elələri də var ki, şe'rin bu formasına müəyyən fasilələrlə müraciət edirlər. Əsrin 20-ci illərindən şe'rimizdə genişlənməyə başlayan sərbəst vəzn bu gün də şairlərimizin tez-tez müraciət etdikləri şe'r formasıdır. M.Gülgünün də "Sevinc yaşları", "Kim bilir", "Qəlbimdə bahar doğmasa", "Çinar ağacı olsaydı xitabət kürsümüz", "Getdi", "Şairə şe'r töhfəsi", "Kitaba sığmaz ömür", "Ömrün payız dayanacağı", "Dünyamızın sabahı" və s. şe'rləri

¹ A.Əfəndiyev. On'ənə və yenilikçilik. "Azərbaycan" jurnalı, 1972, №1, səh.177.

sərbəst vəzndə yazılmışdır. Maraqlıdır ki, onun sərbəst şe'rlərinin özündə də hecəda olduğu kimi ahəng, rıtın, bə'zən isə daxili qafiyələnmədən istifadə olunur. Sərbəst şe'rlərdə qafiyələnmə şe'rin daha oxunaqlı olmasına xidmət edir.

Ürəyim od tutub yanır,
Nə tüstüsü, nə alovu görünür gözə.
Fəqət oğul istər
Bu yangının
ağrısına, acısına dözə¹.

Göründüyü kimi, misal gətirdiyimiz bu şe'r parçasında bölgü müxtəlif olsa da, qafiyələnmə vardır. Bu xüsusiyyət onun sərbəst vəzndə yazılmış əksər şe'rlərinə xas olan xüsusiyyətdir.

Gözəl şe'r yazmaq, oxucunun qəlbinə hakim kəsilmək üçün şe'rdə qoyulmuş məzmun və ideya hələ kifayət deyildir. Bunun üçün sənətkar birinci növbədə ideya ilə bərabər dilin özünəməxsus mə'nə çalarlarından, qrammatik qanunlarından, onun lüğət tərkibinin zənginliyindən, yeni təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmalıdır. Belinski Puşkin poeziyasından danışarkən deyirdi: "Puşkin üçün təbiətdə çirkin heç nə yox idi; elə buna görə də götürdüyü hər bir şey, hər bir təşbeh ona çətinlik törətmirdi, əlinə keçən hər şeyi asanlıqla işlədirdi və hər şey onun əlində poetikləşirdi, elə buna görə də gözəl, nəcib çıxırdı"².

Xalqın min illərdən bəri yaratdığı dilin incəliklərindən, canlı xalq dilinin ahəngdarlığından, hər dilin özünəməxsus qrammatik

¹ M.Gülgün. Yora bilməz yollar məni. Bakı, 1978, səh.177.

² V.Belinski. Seçilmiş məqalələri. Bakı, 1979, səh.168.

qanun-qaydalarından, dilin poetik axarlarından yerli-yerində faydalanmaq və bunlardan yaradıcı surətdə və bacarıqla istifadə etmək şübhəsiz ki, hər bir sənətkara ancaq müvəffəqiyyət gətirir. Bəkir Nəbiyev 70-ci illərin poeziyasından danışarkən deyir: "Gələcəyin linqvistikləri əsrimizin 70-ci illərində Azərbaycan bədii dilinin vəziyyətini araşdırarkən, bu gün haqqında bəhs olunan şairləri də oxuyacaq, müəyyən obyektiv elmi nəticəyə gəlmək üçün onların əsərlərini ölək-vələk edəcəklər. Demək istəyirik ki, bədii əsərin dilinə etinasızlıq göstərən, bu sahədə səlhiqsizliyə, pntiliyə yol verən şair yalnız bu günün deyil, sabahın qarşısında da mə'nən cavabdeh olduğuna unutmamalıdır"¹

Bu mə'nada M.Gülgünün təsvir etdiyi obyekt və hər hansı bir hadisə Azərbaycan türk dilinin bütün incəliklərindən bacarıqla istifadə olunaraq oxucunun mübəkəməsinə verilir. O, əsərlərinin daha təsirli, ideyasının daha təlqinedici olması üçün çox vaxt atalar sözləri, məsəllər, idiom və aforizmlərdən yerli-yerində istifadə edir. Onun istifadə etdiyi idiomlar həm müsbət, həm də mə'nfi mə'nalarda işlənir.

Atalar demişken, "yüz ölç, bir biç" sən,
Gəlişi xoş sözlər deyildir həyat.
Sevsən dönə-dönə sınaqdan keç sən,
Bir sevgi naxışlı xanıman yarat².

Gülgün əsərlərinin daha təsiredici olması üçün məcazlara tez-tez müraciət edir. Məcəzin əsas növlərindən biri olan mübaligəyə vaxtaşırı müraciəti də səbəbsiz deyil. Mə'lumdur

¹ B.Nəbiyev. Tənqid və ədəbi proses. Bakı, 1976, səh.55.

² M.Gülgün. Dünyamızın sabahı. Bakı, 1974, səh.165.

ki, mübaliğələr bir çox mə'nada, düşməyə olan qəzəb və nifrət, qəhrəmanın sarsılmazlığını, qorxu və dəhşəti, böyük sevinc və məhəbbəti bildirmək və sair mə'nada işlədilir:

Bə'zən qəhqəhəmdən göylər də gülür,
Yağış nəğməsini oxuyur yazın,
Bə'zən çəkilirəm könül dünyama,
Odlu göz yaşımı görən olmasın¹.

mısralarında "Göylər də gülür", "Yağış nəğməsini oxuyur yazın", "Odlu göz yaşı" və s. qüvvətli məcazlardır.

Azərbaycan dilinin bütün incəliklərindən və canlı xalq dilinin imkanlarından həmişə bacarıqla istifadə edən M.Gülgün bənzətmələrindən birində deyir:

Kiçik bir damlayam coşğun sular da,
Haqqım var sevinim bir damla qədər...²

Ömrü boyu güneyin həsrətini çəkən, ürəyi, qəlbi nisgilli şair haqqında, onun əsərlərinin incəlikləri barəsində imkan daxilində sözüümüzü dedik. Lakin yuxarıdakı şe'rdə deyildiyi kimi onun heç olmasa "bir damla qədər" sevinmək haqqı vardı. Təbriz həsrətli, Azərbaycanın ikiyə bölünməsindən sinəsi dağlı Mədinə Gülgün bu həsrətdən qurtula bilmədi. Onun ruhu bu gün də vətənimiz üzərində sərgərdan dolanır. Şairin narahat ruhu o vaxt rahatlıq tapacaq ki, Azərbaycan bütövləşəcək. O gün uzaqda deyil...

¹ M.Gülgün. Dünyamızın sabahı. Bakı, 1974, səh.95.

² Yenə orada, səh.50.

**Bütöv Azərbaycan kitabxanası seriyasından
çap edilmişdir:**

- 1. Sabir rüstomxanlı. Bütövlük hosroti. Bakı - 1998.*
- 2. Tofiq Babazadə. Səadət qıbləsi Savalan dağı. Bakı - 2000.*
- 3. Arazoğlu. Müxtəsər Azərbaycan tarixi. Bakı - 2000.*
- 4. Fərəc Quliyev. Yeni Dünya Düzümi siyasətində Azərbaycanın yeri və rolu. Bakı - 2001.*
- 5. Almaz Əliqızı. Azadlıq və istiqlal poeziyası (Azərbaycan ədəbiyyatında Cənub mövzusu). Bakı - 2001.*

MÜNDƏRİCAT

Ön söz yerinə.....	3
Tarixə ötəri bir baxış.....	5
Mövzunun tədqiqi tarixindən.....	27
Narahat ömrün ilk yaşantıları.....	40
Arxam ellər, fəxrini doğma Təbrizdir.....	57
Lirik düşüncələr (Bir ömür istəyirom qələm çəkə möhnətə).....	84
Alovlardan yüksələcək azadlığın bayrağı.....	105
Şairin sənətkarlığı haqqında bir neçə söz.....	135

Nəşriyyatın direktoru:
Baş redaktor:
Mətbəə üzrə direktor
müavini:
Nəşriyyat redaktoru və
korrektor:
Kompüter tərtibçisi:

Balakişi Ağayev
Məmməd Əlizadə
Ələs Qasımov
Şəhla Tahirqızı
Səadət Abdullazadə

Yığılmağa verilmişdir: 15.04.2000-ci il
Çapa imzalanmışdır: 6.02.2001-ci il
Topraq kağızı №1. Formatı 60x84 L/16. Üdəbi qamitur.
Yünlək çap üsulu. Fiziki çap vərəqi 10.0 ç.v.
Nəşr çap vərəqi 10.0. Tirajı 1000. Sifariş 21.
Cildə qiyməti müqavilə ilə.

Bakı Universiteti nəşriyyatı,
Bakı - 370148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.
BDU Nəşriyyatının mətbəəsi